

**TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN
İKTİSAT SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN ANALİZİ:
YAŞ SEBZE VE MEYVE TOPTANCI HAL UYGULAMALARI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Kerim BAYRAM

Kütahya - 2014

TC
DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN
İKTİSAT SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN ANALİZİ:
YAŞ SEBZE VE MEYVE TOPTANCI HAL UYGULAMALARI**

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZBAY

Hazırlayan:
Kerim BAYRAM

Kütahya – 2014

Kabul ve Onay

Kerim Bayram'ın hazırladığı “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin İktisat Sosyolojisi Açısından Analizi: Yaş Sebze ve Meyve Toptancı Hal Uygulamaları” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

..... / /2014

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZBAY (Danışman)		
Doç. Dr. Fatih ÇELEBİOĞLU		
Yrd. Doç. Dr. Mesut HAZIR		

Doç. Dr. Fatih ÇELEBİOĞLU

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin İktisat Sosyolojisi Açısından Analizi: Yaş Sebze ve Meyve Toptancı Hal Uygulamaları” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2014

Kerim BAYRAM

Özgeçmiş

1977 Yılında Kayseri'nin Yemliha kasabasında dünyaya geldi. İlkokulu kendi kasabamda tamamladı. Daha sonra Kayseri'de Kadı Burhanettin Ortaokuluna kayıt yaptırdı. Lise eğitimimi Kayseri Aydınlık Evler Lisesinde tamamlayarak 1993 yılında mezun oldu. 1996 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümünü kazandı. 2000 yılında mezun oldu. 14 yıldır felsefe grubu öğretmeni olarak çalışmaktadır. 2011 yılında yüksek lisans eğitimine başladı. Evli ve üç çocuk babasıdır.

ÖZET

TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN İKTİSAT SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN ANALİZİ: YAŞ SEBZE VE MEYVE TOPTANCI HAL UYGULAMALARI

BAYRAM, Kerim

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZBAY

Ekim, 2014, 112 sayfa

Kayıt dışı ekonomi, özellikle gelişmekte veya az gelişmiş ülkelerin en önemli problemlerinden biridir. Kayıt dışı ekonominin düzeyi, ülkelerin iktisadi olarak kalkınmışlık seviyelerine göre farklılıklar arz etmektedir. Kayıt dışı faaliyette bulunan kişiler devlete ve yasalara olan yükümlülüklerinden kaçınarak vergi sistemine dâhil olmadan kayıt dışı ekonominin artarak devam etmesini sağlamaktadırlar.

Kayıt dışı ekonominin var oluşu sosyolojik olarak toplumsal adalet ve gelir dağılımında eşitsizlik tartışmalarını da beraberinden getirmektedir. Bir taraftan iktisadi faaliyetlerini yasalar çerçevesinden gerçekleştiren, devlete olan vergi yükümlülüklerini yerine getiren, diğer yandan ise iktisadi faaliyetlerini yasal çerçevede gerçekleştirmeyen bireyler düşünüldüğü zaman hem devlet iktisadi anlamda zarar görmekte hem de haksız kazanç meşru hale gelmektedir. Ayrıca devletin bireylere sağladığı kamu hizmetleri, vergilerin alınamaması veya denetimin sağlanamamış olması durumunda aksamaktadır. Bunun nihai olarak olumsuz sonuçları da topluma ve bireylere yansımaktadır. Ayrıca, iktisat sosyoloji bağlamında toplumsal adalet ve eşitlik, kayıt dışı iktisadi faaliyetlerle zarar görmektedir.

Ülkemiz topraklarında yetişen ürünlerin %30’u ancak hallerde işlem görmekte, %70’e yakını ise kayıt dışı yollarla pazarlanmaktadır. Aynı zamanda Hal Bildirim Sistemine dâhil olmadan piyasalara gayri resmi yollardan ulaşan ürünler hem gıda sağlığı ve hijyen açısından denetlenememekte hem de piyasalarda fiyat dalgalanmalarına neden olarak üreticinin ve tüketicinin zarar görmesine neden olmaktadır. Ülke ekonomisi açısından ise tarımsal pazarlama alanında kayıt dışı satışlar gün geçtikçe artarak devam etmektedir.

Bu çalışmada yaş sebze ve meyve toptancı hallerindeki uygulamalardan, denetim eksikliklerinden ve gerekse pazarlama sisteminden kaynaklanan sorunlar, kayıt dışı ekonomi bağlamında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisat Sosyolojisi, Kayıt Dışı Ekonomi, Toptancı Halleri, Sosyal Adalet, Eşitsizlik.

ABSTRACT

ANALYSIS OF INFORMAL ECONOMY IN TURKEY IN TERMS OF ECONOMIC SOCIOLOGY: FRESH FRUITS AND VEGETABLES WHOLESALE APPLICATIONS

BAYRAM, Kerim

Master Thesis, Sociology Department

Thesis Advisor: Ass. Prof. Dr. Fatih ÖZBAY

October, 2014, 112 pages

Informal economy is one of the most important problems of especially developing or underdeveloped countries. Level of informal economy presents differences according to economical developmental levels of countries. Persons operating in informal activities cause continuation of informal economy increasingly by avoiding their obligations and not being included in tax system. Thus when people willing to operate by legal procedures fulfill their obligations, this situation causes an economic loss perception for them.

Existence of informal economy, accompanies inequality negotiations in the context of justice in income distribution and social justice sociologically. When one thinks individuals operating their economic activities in frame of laws, fulfilling their tax obligations on one hand, and the ones operating their economic activities not under legal means on the other hand, the government is damaged in terms of economical means and unfair profit becomes legitimate. Besides, public services provided by the government are hindered in case of uncollectible taxes or unobtainable audit. In the context of economic sociology, social justice and equality are being damaged by informal economic operations.

Only 30% of products growing in lands of our country are being processed in marketplaces, nearly 70% is being commercialized with informal means. In the meantime, products reaching markets through informal means without being included in Marketplace Notification System, are not being controlled in terms of neither food health nor hygiene and causes damages to producer and consumer by causing price fluctuations in markets. From the point of Country economy, informal sales in agricultural marketing area are continuing increasingly.

In this study, problems occurred because of practices in wholesale marketplaces, control deficiencies and marketing system have been tried to be presented in the context of informal economy.

Key Words: Economic Sociology, Informal Economy, Wholesale Market Places, Social Justice, Inequality.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİSİPLİNLER ARASI BİR ALAN OLARAK İKTİSAT SOSYOLOJİSİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. İKTİSAT SOSYOLOJİSİNİN KONUSU VE İKTİSADİ DÜŞÜNCENİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	6
1.2. İKTİSAT SOSYOLOJİSİNİN TEMEL KAVRAMLARI	10
1.2.1. İşbölümü	10
1.2.2. Sosyal Adalet	13
1.2.3. Bölüşüm/Gelir Dağılımı	16
1.2.4. Fırsat Eşitliği.....	17
1.2.5. Eşitlik/Eşitsizlik.....	17
1.2.6. Üretim	19
1.2.7. Tüketim.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ

2.1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI.....	22
2.2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN SINIFLANDIRILMASI	25

2.2.1. Yeraltı Ekonomisi (Yasadışı Faaliyetler)	26
2.2.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi (Beyan dışı).....	27
2.2.3. Hiç Kayıtlara Girmeyen (Enformel) Ekonomi	28
2.3. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ.....	29
2.3.1. Kayıt Dışı Ekonominin Düzensiz ve Ölçümünün Zor Olması	30
2.3.2. Vergilendirilmemiş Olması.....	30
2.4. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ORTAYA ÇIKARAN FAKTÖRLER	31
2.5. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ.....	35
2.5.1. Gecekondulaşma ve Kentleşme	35
2.5.2. Kayıt Dışı Ekonominin Ahlâki Normlara Etkisi.....	36
2.5.3. Sosyo-İktisadi Etkisi	38
2.5.4. Gelir Dağılımı	39
2.5.5. Kayıt Dışı İstihdam.....	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SEBZE/MEYVE ÜRETİMİ VE PAZARLAMA KANALLARI

3.1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SEBZE VE MEYVE TİCARETİNİN GELİŞİMİ.....	44
3.1.1. Unkapanı	46
3.1.2. Bal Kapanı	47
3.1.3. Yağ Kapanı	48
3.2. TÜRKİYE’DE YAŞ SEBZE VE MEYVE ÜRETİMİ	49
3.2.1. Türkiye’de Yaş Sebze ve Meyve İhracatı.....	49
3.3. TÜRKİYE’DE YAŞ MEYVE VE SEBZE PAZARLAMA KANALLARI... 51	
3.3.1. Doğrudan Pazarlama Kanalları	52
3.3.1.1. Üretici Pazarları	53
3.3.1.2. Açık Toptan Ürün Satış Merkezi	54
3.3.1.3. Toptancı Halleri	54
3.3.1.4. Kooperatifler	55
3.3.1.5. Üretici Birlikleri	56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE’DE YAŞ SEBZE VE MEYVE TOPTANCI HAL UYGULAMALARI
VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ

4.1.TÜRKİYE’DE TOPTANCI HALLERİ VE UYGULAMALARI	61
4.1.1. Toptancı Hal Tanımı	61
4.1.2. Toptancı Halleri Yönetim ve İşleyişi	62
4.1.3. Yaş Sebze ve Meyve Halleri Komisyon Uygulaması	62
4.1.4. Toptancı Hallerine Giren Ürünlerin Fiyatlarının Belirlenmesi	62
4.1.5. Türkiye’de Toptancı Hallerinin Genel Görünümü	63
4.1.6. Avrupa Ülkelerinde Sebze ve Meyve Ticareti İle İlgili Düzenlemeler	65
4.2. KAYIT DIŞI PAZARLAMA VE PİYASALARDAKİ FİYAT	
DEĞİŞİMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	68
4.3. TOPTANCI HALLERİNİN YAPISAL DURUMUNDAN KAYNAKLANAN	
SORUNLAR	74
4.4. MEVZUATTAN KAYNAKLANAN SORUNLAR.....	75
4.5. DENETİM EKSİKLİĞİNDEN KAYNAKLANAN SORUNLAR.....	77
4.6. SİYASİ NEDENLER	78
4.7. STANDARDİZASYON.....	78
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	80
EKLER.....	85
KAYNAKÇA	89
DİZİN	97

TABLolar LİSTESİ**Sayfa**

Tablo 2.1: Kayıt Dışı Ekonomi Kavramları ve Olası Anlamları Matrisi	25
Tablo 3.1: 2012-2013 (Ocak-Nisan Ayı) Türkiye Geneli Yaş Meyve de İhracat Yapılan İlk 10 Madde	50
Tablo 3.2: 2012-2013 (Ocak-Nisan Ayı) Türkiye Geneli Yaş Sebze de İhracat Yapılan İlk 10 Madde	51
Tablo 4.1: Toptancı Hallerinin Yapısal Durumu	64
Tablo 4.2: Pazarlama Kanalları itibariyle Üretici-Tüketici Fiyatlarındaki Değişim (Ocak-2009) TL	71

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 3.1: Yaş Sebze ve Meyvenin Tüketiciye Doğrudan Pazarlama Kanalları.....	53
Şekil 3.2: Yaş Meyve ve Sebzenin Tüketiciye Aracılar Yoluyla Pazarlama Sistemleri	57
Şekil 4.1: Pazarlama Kanalları Açısından Yaş Sebze ve Meyvenin Fiyat Değişimi (%).....	72

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AB	: Avrupa Birliği
AVM	: Alış Veriş Merkezi
AYMESKİAD	: Anadolu Yakası Meyve ve Sebze Komisyoncuları ve İş Adamları Derneği
Ç.Ü.Z.F	: Çanakkale Üniversitesi Ziraat Fakültesi
EUCOFEL	: Avrupa Birliği Sebze ve Meyve Toptancı, İhracatçı ve İthalatçılar Birliği
FAO	: Food and Agriculture Organization of the United Nations
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
G.Ü. İ.İ.B.F	: Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
OECD	: İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSEMKOM	: Türkiye Sebze Meyve Komisyoncuları Federasyonu
TSPAKB	: Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
Ykrş	: Yeni kuruluş

TEZ METNİ

GİRİŞ

Kayıt dışı ekonominin varlığı özellikle son yıllarda tüm dünyada sorun teşkil etmekle birlikte; kayıt dışı ekonominin boyutları, ülkelerin iktisadi anlamda gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar arz etmektedir. Ülkemizde bütün vergi dairelerinin kapısında yazan *vergilendirilmiş kazanç kutsaldır* sözü aslında sosyolojik anlamda bireylerin toplumsal bütünleşme ve uyum çerçevesinde değerlendirilecek olursa vatandaş olma bilincinin bir göstergesidir. Çünkü ahlâki olarak da vergilenmemiş kazanç kutsal olarak sayılamayacaktır.

Vergi verme anlayışının topluma bakan bir diğer yanı ise, devlete ödenen verginin bir ülkenin vatandaşına sağladığı kamu hizmetleri yoluyla geri dönüşümü olarak ifade edilmesidir. Bu tür kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde ödenen vergilerin etkisi olmakla birlikte, devletin de vergi kurumlarını ve denetim mekanizmalarını etkin bir biçimde kullanması gerekliği de konunun bir başka tarafıdır.

Her ne şekilde olursa olsun her iktisadi işlemin vergilendirilmesi toplumsal adalet ve eşitlik bağlamında toplum olmanın ve toplumsal alanın olmazsa olmaz şartlarındandır. Adalet, eşitlik bütünleşme, uyum, bölüşüm ve dağıtım gibi toplumsal alanın temelleri olarak değerlendirilebilecek kavramlar ekseninde kayıt altına alma ve vergilendirme sadece modern zamanlara özgü de değildir.

Tüm insanlık tarihinde pek çok sorunun temelinde beslenme öncelikli olmuştur. Beslenme temel ihtiyacının dağıtımı, paylaşımı ya da bölüşüm sorunları toplumların var olmalarında önemli bir nokta olmuştur. Beslenme temelinde demografik hesaplamalar yapılmış, öngörülerde bulunulmuştur. Tarımsal üretim sektörü her zaman da en temel ihtiyaç maddelerinin sağlandığı dolayısıyla da yoğun kentleşmelere rağmen vazgeçilemeyecek bir iktisadi sektör olmuştur.

Tarımsal üretim sektöründe de hemen tüm dünyada kayıt dışı bir alan söz konusudur. Ülkemizde de kayıt dışı ekonominin en yaygın olduğu sektörlerden birisi de tarım sektörüdür. Ülkemiz topraklarının büyüklüğü baz alındığında dünya ortalamalarının altında bir verimlilik ve kâr marşına sahip olsa da, özellikle iklim ve de genelinde olmasa da toprak yapısının elverişliliği nedeniyle dünya sebze ve meyve üretiminde ilk sıralarda yer almaktadır.

Fakat gerek pazarlama imkânlarından kaynaklanan durumlar, gerekse tarım sektöründe teknolojik imkânların yeteri kadar kullanılamaması, tarım arazilerinin bölünmüş olması, çiftçilerin yeterince eğitilmiş olmaması gibi nedenlerin de eklenmesiyle ülkemiz tarım sektöründen gerektiği kadar gelir elde edememektedir.

Türkiye’de sebze ve meyve pazarlamasının birinci derecede aktörü toptancı halleridir. Ülkemizde Ocak 2012’de Yeni Hal Yasası yürürlüğe girene kadar yetiştirilen ürünlerin toptancı hallerine girme zorunluluğu bulunmaktaydı. Ayrıca yetiştirildiği bölgelerden pazarlanmak amacıyla toptancı hallerine giren ürünler vergi sistemine tabi olarak buradan piyasalara ulaşmaktaydı. Yeni Hal Yasası yürürlüğe girdikten sonra ise vergi ödemek koşuluyla ürünlerin toptancı halleri dışında da satışı yasal hale gelmiştir. Ayrıca Yeni Hal Yasası ile aslında piyasalarda üretici ve tüketicinin hakkının korunması, sektörün izlenmesini amaçlamıştır. Fakat sektörde mevcut kayıt dışı pazarlama halen devam etmektedir.

Bu bağlamda tezin amacı; özellikle ülkemiz açısından önemli bir iktisadi girdi olan yaş sebze ve meyve üretiminde olumlu gelişmelerin yaşanmasına rağmen ürünlerin pazarlanması aşamasında sorunların olduğu ve bu sorunlarında kayıt dışı ekonominin artışına katkı sağladığını ortaya koymaktır.

Bahsedilen bu genel amaçlar çerçevesinde ele alınabilecek diğer amaçlar ise;

- Türkiye, yaş sebze ve meyve sektöründe kayıt dışı satışlarla ilgili mevcut rakamları ortaya koymak ve kayıt dışı satışlarla ilgili alınabilecek önlemleri açıklamak
- İktisat sosyolojisi açısından kayıt dışı ekonominin üretici ve tüketici açısından sonuçlarını analiz etmek,
- Dünyada ve AB ülkelerinde yaş meyve ve sebze pazarlama kanallarını ve toptancı halleri ile ilgili uygulamaları değerlendirmek,
- Türkiye’de faaliyet gösteren hallerin mevcut olarak durumlarını ele almak,
- Toptancı Hallerinde faaliyet gösteren komisyoncuların sorunlarını incelemek,
- Yeni Hal Yasasının komisyoncu, üretici, tüketici açısından etkilerini ve sonuçlarını irdelemek,

- Mülakat yöntemi ile İstanbul Bayrampaşa Toptancı Hali komisyoncuları ile görüşmeler sağlayarak karşılaştıkları sorunları belirlemektir.

Tezin hipotezi olarak ise aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur.

- Ülkemizde kayıt dışı satışların en yoğun olduğu sektörlerden biri de tarım sektörü olması nedeniyle mevcut toptancı halleri dışındaki alternatif pazarlama kanalları kayıt dışı satışların artış göstermesine neden olmaktadır.
- Ayrıca kayıt dışı satışlar iktisat sosyolojisi açısından piyasalarda fiyat oluşumunu olumsuz etkilemekte ve haksız rekabete yol açmaktadır.

Tezde yöntem olarak nitel araştırma tekniklerinden “mülakat” yöntemine başvurulmuş, arşiv ve literatür taraması da gerçekleştirilmiştir. Büyükşehir belediyelerinin ve Ticaret odalarının yayınlamış olduğu kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca; TÜİK, TÜSEMKOM, DPT, FAO vb. tarafından yayınlanmış olan istatistikî bilgilerden ve verilerden yararlanılmıştır.

Tezin birinci bölümünde, iktisat sosyolojisinin tarihsel gelişimi, konusu ve iktisat sosyolojisi ile ilgili kavramlar incelenmiştir. İnsan sosyal bir varlık olması ve ticari hayatta da insanların devamlı olarak birbirleriyle ilişki kurmak zorunda olması sosyoloji bilimi ile iktisat bilimini birbirine yaklaştırmaktadır. Dolayısıyla İnsan toplumsal yaşamda hayatını devam ettirebilmek için iktisat yapmak mecburiyetindedir. Araştırmada esas teşkil eden sebze ve meyve pazarlama sektöründe ürünlerin alım-satımı ve sevkiyatı esnasında bireyler arasında karşılıklı ilişki ortaya çıkacaktır. Bu sosyal ilişki sosyoloji ve iktisat biliminin birbirine yaklaşmasına neden olmaktadır.

Tezin ikinci bölümünde, Türkiye’de kayıt dışı ekonominin sosyolojik yönü analiz edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin kavramsal çerçevesi özellikleri ve sınıflandırılması incelenmiştir. Gelişmekte veya az gelişmiş ülkelerin en büyük sorunlarında biri olan kayıt dışı sektörü sosyolojik anlamda bireyler arasında haksız rekabet ortamının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Kayıt dışı ekonominin ortadan kalkması için bireylerin ahlâki olarak vergi ödemeyi veya ticari hayatta yasalara uymayı içselleştirmeleri ve bunu bir ödev haline getirmeleri ile olacaktır. Aynı zamanda devletin yetkili denetim mekanizmalarının ve yaptırım gücünün tam anlamıyla işlerlik kazanması da ülke ekonomisi açısından yaşanan kayıpların azalmasına katkı sağlayacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde Türkiye’de sebze ve meyve pazarlama kanalları ve bu kanallardan en önemli aktör konumunda olan Toptancı Hallerinin uygulamaları incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde Ülkemizde sebze ve meyve ticaretinin geçmişten günümüze süreci izlenmiştir.

Tezin dördüncü bölümünde ise, Toptancı Halleri ve kayıt dışı ekonomi ilişkisi incelenmiştir. Türkiye’de sebze ve meyve pazarlama sektöründe birinci derecede yetkili kurum Toptancı Halleridir. Haller, üreticinin ürününü gerektiği gibi değerlendirmesi için borsa vazifesi görmekte ve piyasalarda arz talep dengesinin korunması ve fiyat oluşumuna katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda hem üreticinin hem de tüketicinin haklarının korunmasına fayda sağlanmayı amaçlayan müesseselerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİSİPLİNLER ARASI BİR ALAN OLARAK İKTİSAT SOSYOLOJİSİNİN

KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. İKTİSAT SOSYOLOJİSİNİN KONUSU VE İKTİSADİ DÜŞÜNCENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

İktisat, sınırsız insan ihtiyaçlarının kıt kaynaklardan karşılanmasının gerçekleştirilebilme şartları üzerine çalışan bir bilimdir. İktisadi faaliyetlerin temelinde insan ihtiyaçlarının karşılanma etkinliği yatmaktadır. Ve bu süreç toplum halinde yaşayan insanların tümü için geçerli bir durumdur. Toplum olarak yaşamın idamesinin birtakım zorunlulukları, yükümlülükleri ve normları bulunmaktadır. Bu çerçeve insanların tüm ihtiyaç alanları için geçerlidir. Özellikle de beslenme, üretim, tüketim, bölüşüm veya paylaşım gibi toplu halde yaşamın olmazsa olmaz kavramlarının işlerliliğini daha eşit ve adil biçimde sürdürmesi için toplumsal alanın belirli normları vardır. Tüm insanlık tarihi boyunca da zamana göre değişmekle birlikte hep de söz konusu bu bağlam var olmuştur. Bugün iktisat sosyolojisi olarak daha da özel bir çerçeve oluşturduğumuz bu alt bilimsel disiplin temelde yukarıda da söz konusu ettiğimiz temel bazı kavramların odağında iktisadi faaliyetleri esnasında ortaya çıkan insanlar arası sosyal ilişkileri dikkate almaktadır.¹ Bu nedenle iktisat sosyolojisi kapsamında iktisadi faaliyetlerin hem iktisadi, hem de sosyolojik yönü bulunmaktadır.

İktisat biliminin sadece doğrudan iktisadi unsurlardan bir araya gelmiş bir disiplin olduğunu söylemek yetersiz kalmaktadır. Çünkü toplum halinde yaşayan bireyler iktisadi faaliyetlerde bulunurken sosyolojik olarak da birbirleriyle ilişki hâlinde bulunurlar. Dolayısıyla bütün iktisadi faaliyetlerin arka plânında insan ve insanın eylemleri yatar.² Ayrıca; meselenin sosyolojik ifadesi olarak iktisadi faaliyetlerin birinci dereceden aktörü olan insanın kendine has ruh dünyası; fiil ve davranışları göz ardı edilemez.³ Bir diğer ifade ile bireylerin iktisadi faaliyetlerde bulunurken karşılıklı ilişkileri ve birbirleri ile olan etkileşimleri iktisat sosyolojisi ve sosyoloji bilimini birbirine yaklaştırmaktadır.

Bir başka ifadeyle; iktisat sosyolojisi insan varlığını güvence altına almaya çalışan iktisadi faaliyetlerin ortaya çıkışı ile ilgilenen ve bu sahadaki değişimleri sosyal açıdan inceleyen bir disiplindir. Toplumsal yaşamın iktisadi ve iktisadi olmayan yanları

¹ Mustafa E. Erkal, (1995), **Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul, s. 65.

² Sabri F Ülgener, (2006), **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, Derin Yayınları, İstanbul, s.5.

³ Taner Tatar ve Mehmet Dönmez ,(2008), “Zihniyet ve İktisat ilişkisi Çerçevesinde Ahilik Kurumu”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, Malatya, s. 194.

arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi; iktisat ve sosyolojinin kesişen tarafları iktisat sosyolojisinin konusudur diyebiliriz. Bu bağlamda iktisat sosyolojisi; iktisadi faaliyetlerin toplumsal temelleri ve toplumsal yaşamın iktisadi temellerini açıklayan bir bilim dalıdır. Netice olarak iktisadi olaylar teknolojik süreçte gerçekleşen sosyal ilişkiler sisteminden oluşur. Böylece insanın iktisadi faaliyeti temel bir teknolojik sürece dayanır. İnsanın doğaya egemen olma savaşı verilir. Bu faaliyetler belli bir sosyal ilişki (sosyal örgütlenme) çerçevesinden gerçekleşir.⁴ Dolayısıyla iktisat ve sosyoloji arasındaki ilişki doğal bir ihtiyacın giderilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.⁵

İktisadi faaliyetler insanın hayatta kalma ve ihtiyaçlarını karşılamak için doğaya egemen olma amacı sonucunda ortaya çıkar. İktisat sosyolojisi ise bu faaliyetler esnasında insanlar arası yaşanan sosyal ilişkiyi analiz etmektedir.

Örneğin Max Weber; Protestan ahlâkının iktisadi yaşam üzerindeki etkilerinden bahsederken, çalışmanın ibadet olarak görüldüğü anlayışı üzerinde durmaktadır. Ayrıca, Max Weber bu anlayıştan yola çıkarak Protestan ahlâkının dünya zevklerinden, bedensel hazlardan uzak durmayı gerekli saydığı anlayışından bahsetmektedir. Bir başka deyişle mal sahibi olmanın dünyevi zevkine karşı çıkmış, lüks tüketimi kısıtlamıştır.⁶ Dolayısıyla Max Weber iktisadi faaliyetlerde bulunurken bireylerin toplumsal yaşamlarında bazı ölçülere uymaları gerektiğini ifade etmektedir diyebiliriz. İslam dini de iktisadi faaliyetler ve tüketim konusunda bazı kriterler öngörmüştür. Bu bağlamda Erkal,

“Nefsine hâkim olmayı, dizginlemeyi ve lüzumsuz tüketimden kaçınmayı, israfa yanaşmamayı emreden İslami değer hükümleri de İslamiyet’i resmi din olarak kabul eden ülkelerde iktisadi hayata şekil vermektedir. Bazı ülkelerde bu alanda pratikte görülen sapmalar, kültürel yapı ile sosyal yapının farklılaşmasından doğmaktadır”.⁷

Bu doğrultuda iktisadi faaliyetlerle kültürel ve sosyal yapı arasında ilişkiler de göz ardı edilemez diyebiliriz.

İktisat bilimi, gözlenen olguların analiz edilmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Sosyolojinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde de iktisadi koşulların etkili

⁴ Hüsnü Erkan , (2004), **Ekonomi Sosyolojisi**, Barış Yayınları, İzmir, s. 5.

⁵ Erkal, a.g.e., s.65.

⁶ Veysel Bozkurt , (2012), **Dönüşüm**, Ekin Yayınları, Bursa, s. 62

⁷ Erkal, a.g.e., s. 69.

olması her iki disiplinin birbirini etkilemesi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla iktisat sosyolojisi de iktisadi alanın yapısı ve analizini konu edinmeyi amaçlamıştır.⁸

İktisat bilimi batıda 19. yüzyılda ortaya çıkmış bir disiplindir. İktisadi düşüncenin özellikle batıda yaygınlaşması ve yükselişe geçmesinde Adam Smith'in görüşleri etkili olmuştur. 19. yüzyılda batılı ülkelerde filozoflar aynı zamanda birer iktisatçı kimliğine de sahiptirler. Batıda Adam Smith'in yanında iktisadi düşüncenin gelişiminde Malthus ve Karl Marx'ın görüşleri etkili olmuştur.⁹ Bu düşünürlerin iktisatla ilgilenmelerinin en önemli nedenleri arasında bu dönemde geçmişe bakılarak üretimde sürekliliğin sağlanmış olması ve iktisadi zenginleşmesinin daha da artış göstermesi etkili olmuştur. Böylece kurallar koyan belirli yasaları ifade eden iktisat bilimi dönemin gözde disiplini haline gelmiştir.¹⁰ Dolayısıyla bu dönemde ortaya çıkan zenginliğin ve üretim faaliyetlerindeki değişim ve sürekliliğin iktisadi alt yapıyı oluşturduğu ve toplumun kaderi üzerinde rol oynadığı görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylece, batıda üretim uğraşları ilgi çeken ve üzerinde durulması gereken bir yapıya bürünmüştür.¹¹ Ancak ortaya atılan kuramlarla gerçek hayattaki uyumsuzlukların göz ardı edilemez oluşu yoğun teorik tartışmalara neden olmuş ve iktisat biliminin krizinden bahsedilmeye başlanmıştır.¹²

İktisat sosyolojisinin ilgi alanı, endüstrileşme ile daha da güncellik kazanarak başta İngiltere olmak üzere diğer ülkelere de yayılmıştır. Endüstriyel sistemin devrimci yönü İngiliz toplumsal yapısı üzerinde değişimlere yol açarak başta ekonomi olmak üzere teknolojik imkânların kullanılmasının yolunu açmıştır. Fakat bu duruma bağlı olarak işsizlik ve geleneksel aile yapısında bozulmalar görülmeye başlamıştır.¹³ Dolayısıyla 19. yüzyılda Batı medeniyeti toplumun temel uğraşlarının temeli sayılan üretim faaliyetlerinin öneminin farkına vararak bu alana daha fazla önem vermeye başlamıştır.¹⁴ 20. yüzyıla gelince ise; endüstriyel sistemin daha da yerleşmesi ile birlikte büyük firmalar ortaya çıkmıştır. Üretim daha da yaygın hale gelerek bilimden ve teknolojiye ileri düzeyde yararlanılmaya başlanılmıştır. Ekonomi sosyolojisinin

⁸ Erkan, a.g.e., s. 6.

⁹ Baykan Sezer, (2006), "Sosyolojinin Ana Başlıkları", **Sosyoloji Yıllığı**, İstanbul, s.47.

¹⁰ Sezer, a.g.a., s. 48.

¹¹ Le Marxisme, (1976), EDMA, s.106 -197, Aktaran: Baykan Sezer (2006) "Sosyolojinin Ana Başlıkları", **Sosyoloji Yıllığı**, İstanbul, s.48.

¹² Ayşe Buğra, (2005), **İktisatçılar ve İnsanlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 149-168.

¹³ Erkan, a.g.e, s.7.

¹⁴ Sezer, a.g.e., s.48.

gelişerek bağımsız bir bilim hâline gelmesinde ekonominin sosyolojik yönlerini ele alan etno-sosyolojik ve antropolojik araştırmaların katkıları etkili olmuştur.¹⁵

Ülkemizde ise; imparatorluğun çöküşe gittiğinin farkına varılması ve bu çöküşün nedenlerinin iktisadi unsurlara dayandığı sonucuna varılmıştır. Çöküş daha doğru bir ifade ile toprak sisteminde olan bozulmalara (has tımar zeamet) bağlanmıştır.¹⁶ Batılı ülkelerdeki iktisadi ve teknolojik gelişmeler neticesinde ortaya çıkan ilerleme Osmanlı aydınları için örnek teşkil etmiştir. Batıdaki bu ilerlemenin nedenleri araştırılmaya başlanmıştır. Hatta 19.yüzyıldan itibaren sorunların iktisadi yönleri üzerinde durulmaya başlanmıştır. Mecmua-ı Fünun gibi dergilerde iktisadi konular işlenmiştir.¹⁷

Ali Fuat paşa padişaha yazdığı vasiyetnamelerde öncelikle şu nokta üzerinde durmaktadır: “mahvolma felâketinden kurtulabilmemiz İngiltere kadar paraya, Fransa kadar bilgi aydınlığına ve Rusya kadar askere sahip olmamıza bağlıdır”. Âli Paşa ise, bir adım daha ileri giderek şunu söylüyor: “Mülkiyete hürriyet veriniz. Mülkiyet belirlilik kazanınca, mülk sahibi, malını değerlendirmek için gereken parayı kolaylıkla bulabilecektir.”¹⁸

Anlaşılabacağı üzere iktisadi olarak sorunların çözüme kavuşturulması bilgi özel mülkiyet ve askeri güce sahip olunması gerektiği üzerinde durulmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, Osmanlı aydınları iktisadi gelişmelerle daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Özellikle Namık Kemal Paris ve Londra da bulunduğu dönemlerde ekonomi ile yakından ilgilenerek bu konu ile ilgili eserler yazmıştır. Namık Kemal bu eserlerinde özellikle serbest ticaretin gelişmesi gerektiğine vurgu yaparak iktisadi sorunların sebebini Osmanlı imparatorluğunda sanayi ve ticaret bankalarının bulunmamasına bağlamıştır.¹⁹ Çünkü ona göre iktisadi gelişme ve sorunların çözümü aynı zamanda servetin birikimi sayesinde gerçekleşecektir. Bu sayede aynı zamanda zanaat ve ticarete gelişmeler sağlanmış olacaktır. Osmanlı devletinin son dönemlerinde ise Duyun-u Umumiye idaresi ile dış borçlanmanın yoğun bir şekilde yaşandığı ve imtiyazların verildiği iktisadi bir yapı hâkimdir.²⁰ Ayrıca

¹⁵ Erkan, a.g.e., s. 8.

¹⁶ Şerif Mardin, (1999), **Siyasal ve Sosyal Bilimler**, İletişim Yayınları, İstanbul, s.51.

¹⁷ Ethem Soner Çelikel vd., (2013), “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Liberal İktisadi Düşüncenin Gelişimi”, **Akademik Bakış Dergisi**, s. 34, s. 2.

¹⁸ Tevfik Çavdar, (2003), **Türkiye Ekonomisinin Tarihi**, İmge Kitabevi, İstanbul, ss.19-20

¹⁹ a.g.m., ss. 22-23.

²⁰ Korkut Boratav, (1989), **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, s.11-13.

Bilindiği üzere bu dönemde iktisadi faaliyetler üzerinde etkili olan faktörlerden diğerleri ise İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Antlaşmasıdır. Bu kongrede mevcut izlenecek olan iktisat politikaları göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca Batının bu konudaki faaliyetlerinin analiz edilmesi dikkate alınmıştır. Lozan Antlaşması ile Osmanlı Borçlarının devri gereği sebebiyle devlet daha da borç altına girmiştir.

1923-1946 yılları döneminde ise iktisadi yapı Cumhuriyet öncesi dönemle benzerlik arz etmektedir. Bütün dünyayı etkisi altına alan kapitalizm sonucunda dış borçlarda artışlar yaşanmıştır.²¹ Cumhuriyet kurulduktan sonra ise ülke dış ülkelerden ithal politikası izlemiştir.²² 1950-1960 yılları döneminde ise politik nedenlerden dolayı iktisadi sorunlar devam etmiştir. İktisadi kısıtlıklar ve piyasalarda dengesizlikler yaşanmıştır. Ayrıca sorunların çözümü için iktisadi planlama yapılması gereği gündeme gelmiştir.²³

Ayrıca “1970’li yılların sonuna kadar sanayileşmiş ülkelerde uygulamada olan refah devleti anlayışının, 1970 kriziyle birlikte sona ermesi ve diğer toplumsal, iktisadi ve teknolojik değişiklikler, yeni bir dünya düzeni ortaya çıkarmıştır. Bugün yaşanmakta olan dünya düzeninin temelleri de 1980’lerden itibaren yaşanan değişimlere bağlı olarak toplumların ve devletlerin yapılarındaki değişimlere dayandırılmaktadır”²⁴

1980 ve sonrasında ise ekonomide liberalleşmeye bağlı olarak dışa dönük politikalar izlenmeye başlanmıştır. Dış dünyaya iktisadi açıdan açılma bütün hükümetlerce benimsenerek ilerlemeler kaydedilmiştir.²⁵

1.2. İKTİSAT SOSYOLOJİSİNİN TEMEL KAVRAMLARI

1.2.1. İşbölümü

İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır. Başkaları ile birlikte yaşarken tüm faaliyetlerinde toplumsal çevresiyle ilişkiler içerisinde. Örneğin üretim faaliyetleri çerçevesinde işbölümüne ve dayanışmaya ihtiyaç duyar.

²¹ Çavdar, a.g.e., s.166-168.

²² Ziya Önis, (1989), **Türkiye’de Dış Ticaret Politikaları ve Dış Borç Sorunu**, İTO Yayın No: 1989, İstanbul, s. 6

²³ Oktay Yenal, (2001), **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayını, s.121.

²⁴ Çelikol, a.g.m., s.9.

²⁵ a.g.m., s.10.

İnsan zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak ve beslenerek yaşamını sürdürecektir bir dünyada var olmuştur. Dolayısıyla yaşamını sürdürebilmek için insana tabiatla mücadele donanımını ve vazifesini verilmiştir. Fakat insan zorunlu olan ihtiyaçlarını karşılamak için toplumda yalnız başına mücadele edemez başkaları ile işbirliği yapmak mecburiyetindedir. Örneğin; insanın günde sadece bir ekmekle hayatta kalabileceğini düşünürsek, bu ekmeği elde etmesi için bile toprağın ekime hazır hale gelmesi buğdayın üretilmesi hasat edildikten sonra öğütülerek elde edilecek undan ekmek yapılabilmesi için farklı ellerden geçmesi ve işbölümüne ihtiyaç vardır.²⁶ Bu nedenle doğal bir zorunluluk olan işbölümü anlayışı, insanın yapısında var olan ve toplumsal yaşamın bir gereği olan, alış- veriş, ya da bir şeyi başka bir şeyle değiş-tokuş etme ihtiyacından ve eğiliminden ortaya çıkmıştır denilebilir.²⁷ Toplumsal yaşamda insan yalnız yaşayamayacağı düşünülürse ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşamını devam ettirebilmek için başkalarına ihtiyaç duyacaktır.

Durkheim, işbölümü kavramını, farklı ama bir bütün içindeki faaliyetleri yerine getiren kişi ya da grupları koordine etmeyi sağlayan, istikrarlı bir düzenle şeklinde tarif eder. “*Toplumsal İşbölümü*” adını verdiği doktora tezinde işbölümünün yaygınlaşması ile mesleklerde farklılaşması ve endüstriyel faaliyetlerde artış olacağına işaret eder. Ona göre toplumsal var olmanın temelinde mekanik ve organik dayanışma yani işbölümü vardır. Ayrıca; toplumsal uzmanlaşmanın işbölümü sayesinde gerçekleşeceğini ifade eder.²⁸

Adam Smith’e göre ise; işbölümü yoluyla bireyler kendi kazançlarını sağlamaya çalışırken, aynı zamanda toplumunda en yüksek düzeyde refaha erişmesine katkıda bulunurlar. Çünkü bireyler gelir elde etme çabasıyla mücadele ederken başkaları ile de iktisadi ilişkiler kurarak onların gelişmesine katkıda bulunurlar. Bu sayede işbölümü yapma ile hem bireyler hem de toplum iktisadi olarak fayda elde eder.²⁹ Özellikle ülkemizde geçmişten günümüze kırsal kesim başta olmak üzere işbölümü veya literatüre yerleşmiş olan *imece* usulüne yaygın olarak rastlanmaktadır. Yılın belli

²⁶ İbni Haldun, (2004), **Mukaddime**, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, Çeviren: Halil Kendir.

²⁷ Mahmut Arslan, (1991), “İktisat Sosyolojisi Bakımından Adam Smith”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi** İstanbul, s.88.

²⁸ Veysel Bozkurt, (2011), **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Ekin Yayınları, Bursa, s.35.

²⁹ Arslan, a.g.e., s.157.

dönemlerinde insanlar toplu halde çiftçilikle ilgili faaliyetlerde birbirlerinin işlerini sıra usulü ile yardımlaşarak yapmaktadırlar.

Smith, bu bağlamda, Mandeville adlı bir doğa bilimcinin arıların yaşamı ile ilgili “Arıların Öyküsü” eserinden yola çıkarak ihtiyaçların çokluğunun ve çeşitliliğinin, arı toplumlarında bile, nasıl bir işbölümü ortaya çıkardığı ve birlik ve uyumun nasıl gerçekleştiğini analiz ederken aynı doğa yasasının insan toplumlarında da geçerli olduğunu ifade etmiştir. Smith’in işbölümüyle ilgili görüşüne göre bireyler kendi kazançlarını sağlamaya çalışırken, aynı zamanda toplumunda en yüksek refaha ulaşmasında rol oynarlar.³⁰ Bu sayede el birliği yaparak başlangıçta yalnız başına bir ferdin üstesinden gelemeyeceği işler yardımlaşarak kısa zamanda bitirilebilmektedir.

Bir başka yönden Smith, zenginliğin kaynağı çalışmaya bağlamaktadır. Ama bu çalışma, bütün ulusun ortak çalışması yani işbirliği olarak ifade edilmektedir. Toplumlardaki bu işbirliği, kendiliğinden fakat işbölümü adı altında gerçekleşmektedir. Kısaca, ulusal gelirin yaratılması insanlığın ortak bir çabası ve işbölümü sayesinde gerçekleşir. Aynı zaman da işbölümü bireysel anlamda yeteneklerin gelişmesine ve zaman tasarrufuna katkı sağlar.³¹ Smith bu düşüncelerine üç maddelik bir açıklama ile katkıda bulunur:³²

“Birincisi: İşe yatkınlığının ve yeteneklerin gelişmiş olması bir işçinin başarabileceği iş miktarının artışına katkı sağlar.

İkincisi: Bir iş türünden başka bir işe geçiş yapılırken genel olarak kaybedilen zaman tasarrufu ile elde edilen fayda ilk bakışta sanıldığından çok büyüktür.

Üçüncüsü: Uygun makine kullanılmasıyla emeğin kolaylaştırılıp, azaltıldığı biline bir gerçektir”

Durkheim ise bir başka ifadeyle; toplumda işbölümü kavramını iki dayanışma türü ile açıklamaktadır. Bunlar, mekanik ve organik dayanışmadır. Organik dayanışma daha çok sanayileşme ve endüstrileşme ile beraber uzmanlaşmanın yaygınlaşması ile ortaya çıkar. Özellikle gelişmiş toplumlarda yaygın olarak görülmektedir. Bu dayanışma türünde parçaların bireyliği geliştiği ölçüde bütünün de bireyliği gelişmektedir. Mekanik dayanışma ise homojen yapıya sahip olan kendi içine kapalı olan toplumlarda

³⁰ Hülya Kesici, “Adam Smith ve Ahlak Teorisi”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, İstanbul, ss.93-94.

³¹ Arslan, a.g.e., s.169.

³² Arslan, a.g.e., ss.184-185.

yaygın olarak görülür fertler bir çarkın veya makinenin dişlileri gibi ortak bir amaç etrafında birleşme gösterirler. Bu dayanışma biçiminin hâkim olduğu toplumlarda bireyler arası farklılık çok az düzeydedir. Bu topluluğun üyeleri aynı duyguları hissettikleri, aynı değerlere katıldıkları için birbirlerine benzerler.³³

1.2.2. Sosyal Adalet

Sosyal adalet kavramının geniş bir kullanım alanına sahip olması, toplumsal yaşamın iktisadi, sosyal ve siyasi birçok boyutu ile ilgili olması sebebiyle ortak bir tanımlaması mümkün değildir. Fakat toplumsal yaşamla doğrudan ilişkili olması sebebiyle sosyal adaletin boyutları ile ilgi farklı tanımlamaları yapılabilir.

Adalet kelime anlamı olarak adil olma tutumu demektir. Adil olma ise; hakkı gözetme, haksızlık yapmama, herkese hakkını verme anlamına gelmektedir.³⁴

Türkiye’de adalet kavramı ile ilgili kullanılan ve literatüre yerleşmiş olan bir anlayışa göre *adalet mülkün temelidir*. Her ne kadar sübjektif bir anlam ifade etse de adaletin hâkim olduğu toplumlarda bireylerin güvence altında olacağı anlaşılmaktadır ve adaletin toplumda birlikte yaşam için vazgeçilmez bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Adaletin hâkim olmadığı toplumlar da ise toplumsal yaşamın güven altına alınamayacağı ifade edilmektedir.³⁵ Sosyal adalet anlayışı toplumun iktisadi sosyal ve siyasal bütün alanlarında işlerlik kazanması gerekli görülen bir mekanizmadır. Çünkü Sosyal adalet, toplum halinde yaşayan bireylerin iktisadi ve iktisadi açıdan güçsüzlerin korunması bireyler arasında eşitliğin sağlanmasını, toplumda sınıf farkı gözetmeksizin insanların rahat bir biçimde yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan unsurdur.

Bir başka açıdan sosyal adalet, bireylerin fırsat eşitliğinin sağlanması zengin ve yoksul arasındaki farkın oluşmasına engel olunması ve bireylerin rahat bir yaşam sürmesi olarak ifade edilebilir.

Adalet, eşitlik ve özgürlük kavramları, bazılarının doğal olarak diğerlerinden daha iyi muameleye layık olduğu ya da bazıları tarafından savunulan iyilerin, başkalarının savunduğu iyilere tercih edilebileceği görüşlerine karşı çıkar. Sosyal

³³ Erkal, a.g.e., s. 284.

³⁴ Erdoğan Mustafa, (1954), **Özgürlük Adalet ve Refah**, Siyasal Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, s.154.

³⁵ Ali Şafak Ballı, (2003), **Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, s.35.

adaletin, bireysellikten çok toplumsallığı vurgulaması, adalet ve sosyal adalet arasındaki ayrımı da ortaya koymaktadır. Sosyal adalet, adaleti toplumsal süreçler açısından ele almaktadır.³⁶ Bu bağlamda toplumda düzenin ve huzurunun, ancak sosyal adaletin sağlanmasına bağlı olması, her dönemde meseleyi birinci plana çıkarmıştır. Sosyal adaletin eksikliği toplumsal dengeyi bozduğu için, toplumu oluşturan fertler arasında mücadelelere yol açmakta, istikran ve sürekliliği kesintiye uğratmaktadır. Bir toplumda adaletin sağlanabilmesi için gerekli yaptırımların var olması ve uygulanması toplumsal huzurun oluşturulması için son derece önemlidir. Eğer adaleti bir terazi olarak düşünürsek terzinin iki kefesinin dengede kalabilmesi için sosyal adaleti sağlama yükümlülüğünde olan devletin terazinin bozulmasına etki eden haksızlık veya eşitsizliği önleyici cezai müeyyideleri yürürlüğe koyması toplumsal huzurun sağlanmasına katkı sağlayacaktır.

Atilla Yayla'ya göre; “Adalet, teorik çalışmaların verimli alanlarından birisi olmasının yanında, aktüel sosyal-siyasi-iktisadi sistemlerin kendilerine atfettikleri, kendi vasıflarından biri ve en önemlisi olduğunu öne sürdükleri bir özelliktir. Adil olmayan veya adil olduğuna inanılmayan bir sistemin başarısı şansı azdır.”³⁷

Bell'e göre ise; sosyal adalet “Hem süreç hem de amaçtır. Sosyal adaletin amacı toplumdaki her birey için ihtiyaçları karşılamak, topluma eşit katılımı ağılamaktır. Kaynakların dağıtımı için bir toplum vizyonunu gerektiren sosyal adalet, toplum içindeki tüm bireylerin fiziksel ve psikolojik olarak güvenli ve eşit bir yaşam sürdürmesidir. Sosyal adalet toplumdaki diğer insanlara, onların toplumuna ve ülkelerine karşı sosyal sorumluluk bilincine sahip sosyal aktörleri gerektirir”³⁸

İlkçağ düşünce tarihinde adalet, bireye ve topluma yön vermesi gereken mutlak bir etik değer olarak anlaşılmaktadır. Sokrates, adaleti: İyiye kötünden ayırma bilgisi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca ona göre adalet, toplumu ve insanları mutluluğa ulaştıracak evrensel bir değer, bir ide olarak açıklanmaktadır. Erdemli davranabilmek

³⁶ Muharrem Özdemir, (2009), “Lise Öğretmenlerinin Etik Liderlik ve Sosyal Adalet Algıları Arasındaki İlişki: İstanbul Avrupa Yakası Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.

³⁷ Atilla Yayla, (2000), **Liberal Bakışlar**, Profil Yayınları, Ankara, s. 69.

³⁸ Bell, L. A. (2007), “The oretical foundation for social justice education. In: Teaching for Diversity and Social Justice”, Adams, M., Bell, L.A., Griffin, P. (eds), Taylor & Francis Group, pp.4, London, Aktaran: Filiz Yıldırım, Üniversite Gençliği “Sosyal Adalet”ten Ne Anlıyor? Sosyal Adalet İlkeleri Bağlamında Bir Eğilim Belirleme Araştırması, Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Ankara.

için bireyin kendisini ve ahlâki değerleri tanıması, bu şekilde kendisi ile barışık ve toplumla uyum içinde yaşaması gerekir.³⁹

Adalet kavramı ile ilgili olarak, Antik Yunan düşünürlerinden. Aristoteles için adalet, bir değer olarak tıpkı diğer değerler gibi iki uç davranış biçiminin ortasını ifade eder. Bu iki görüş Aristoteles'e göre; oligarşik ve demokratik politik adalet anlayışlarının arasındaki farklılık ve çatışmayı ifade etmektedir. Bu düşünceye göre her iki görüş de gerçeğin bir kısmını yansıtmaktadır.⁴⁰

Sosyal adalet kavramının iki yönü göz önünde bulundurursak, devlet için adalet, kanunlar karışında bireylere eşit yükümlülükler yükleme, bütün bireylerin haklarını aynı oranda gözetme, birey için ise birbirinin hakkına riayet etme sosyal adaletle ilgili kanunlara itaat etme şeklinde izah edilebilir. Bu bağlamda, T. Hobbes, "Bir akit, bir sözleşme yapılmışsa onu bozmak adalet dışı bir şeydir. "diyerek verilen sözün yerine getirilmemesi durumunda toplumsal yaşamda düzenin bozulacağını ifade eder.⁴¹ Dolayısıyla T.Hobbes adaleti bir siyasi mekanizma olarak görmektedir diyebiliriz. Bunu sağlayacak en temel kurum ise devlet ve yasaların adil bir biçimde işlerlik kazanması şeklinde adalet sağlanabilir görüşü öne sürülebilir.

Sosyal adalet geçmişten günümüze bütün toplumlarda önemsenen bir anlayıştır. Sosyal adalet kavramının kökeni çok eskilere gitmektedir. İnsanlar ve toplumlar yüzyıllar boyu sosyal adalet düşüncesini tüm insanlığa mal etmeye çalışmışlardır ve bugün de çalışmaya devam etmektedirler. İnsanın yüce ve değerli bir varlık olduğunu kabul eden bu düşünce, tüm insanlara güvenlik, özgürlük ve insan onuruna yakışır bir hayat sağlamayı amaçlamaktadır.⁴² Bu Bağlamda, Batıda Sanayi devrimini izleyen teknolojik ve iktisadi gelişme sürecinde insanlığın daha önce tanık olmadığı bir zenginlik ortaya çıkmış; buna rağmen sosyal ve iktisadi dengesizlikler büyük boyutlara varmıştır. Bilhassa sanayi devriminin başlarında zengin ile fakir arasındaki fark artmış; zenginlerin artan refahına ve gelişen teknolojinin hizmetlerine sunduğu imkân ve standartlardan faydalanmalarına rağmen, yoğun halk kitleleri için sefaletle varan bir hal ortaya çıkmıştır. Emeği ile geçinenler için çeşitli güçlükler,

³⁹ Ballı, a.g.a., s.105.

⁴⁰ Sezgin Seymen Çebi, (2012), **Sosyal Adalet**, Oniki Levha Yayınları, İstanbul, s.449.

⁴¹ Ali Bulaç, <http://www.enfal.de/sosyalbilimler/a/002.htm>, **Adalet**, (11.08.2014).

⁴² Hasan Hüseyin, Öztürk, (1993), **Eğitim Sosyolojisi**, Hatiboğlu Yayınları, Ankara, s.36.

iktisadi, sosyal planda mahrumiyetler söz konusu olmuştur. Bu durumun düzeltilmesi, için Batılı devletler sosyal adalet anlayışını üzerinde daha fazla durmaya başlamıştır.⁴³

1.2.3. Bölüşüm/Gelir Dağılımı

İktisadi ve iktisadi açıdan bölüşüm, üretim faaliyetlerine katılan bütün bireylerin elde edilen gelirden ortak pay almaları anlamına gelir bölüşümün bireylerin hak ettiği bir biçimde eşit dağılımı sosyal adaletin sağlanmış olması toplumsal düzen ve istikrar açısından önemi yadsınamaz.

Bölüşüm ilkesinin ilk amacı olarak; bütün ülkelerde fertlerin asgari yaşam seviyesinde bütün bireylere asgari gelir hakkı ilkesi görülmektedir. Bu kamu vicdanında yerine getirilmesi gereken bir mutlak kural olarak anlaşılmaktadır. Netice olarak insanın onurlu bir biçimde yaşaması hakkının korunması noktasında bütün insanların eşit olarak görülmesi esastır.⁴⁴

Toplumda iktisadi eşitliğin sağlanabilmesi için gelir dağılımının adil olması gerekir denilebilir. Fakat bu koşul farklı görüşler tarafından liberaller, sosyalistler veya dini görüşlerden yola çıkanlar tarafından kabul edilmemektedir. Bu farklı görüşler adil dağıtım için farklı düşüncelere sahiptirler. Bu bağlamda adalet ve eşit dağılım konusunda bütün dönemlerde ve ülkelerde ortak bir noktada buluşulamamıştır. Bu etki günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Fakat genel olarak bu konuda adaletin sağlanabilmesi için herkese eşit muamelede bulunma anlayışı kabul görmektedir.⁴⁵ Bir başka tanımda ise, ulusal gelir, üretilen mal ve hizmetlerin toplamı; bölüşüm de, ulusal gelirin, üretime katkı yapan üretim araçları arasında paylaşımı olarak ifade edilebilir.⁴⁶

Bireylere eşit muamele davranışının gerçekleştirilmesi birçok ülkede anayasal haklarla korunarak açıkça desteklenmektedir. Bu yasalarda bir herhangi bir grubun üstünlüğü kabul edilemez, açıkçası bir kişinin zarara uğraması veya başka bir kişinin daha fazla fayda sağlaması düşünülemez.⁴⁷ Ayrıca sosyal adaletin sağlanması

⁴³ Mahmut Rifat Kademoğlu, <http://www.sevde.de/islamAns/S/S2/114.htm>, **Sosyal Adalet**, (10.08.2014).

⁴⁴ Ömer Aksu, (1993), **Gelir ve Servet Dağılımı**, İstanbul üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 35.

⁴⁵ a.g.e., s.26.

⁴⁶ Zeyyat Hatiboğlu, (1976), **Ulusal Gelir, Bölüşüm ve Çalışma Ekonomisi**, 1.Basım, İstanbul: Met/Er Matbaası, s.13.

⁴⁷ Aksu, a.g.e., s. 46.

noktasında renk ırk ve cinsiyetin gözetilmesi gerektiği de üzerinde durulması gereken önemli bir unsurdur.

Bir toplumda bölüşümün /gelir dağılımının adil olduğunun tespiti ile ilgili tutum o toplumda iktisadi ve politik gücü sahip olan idarecilerin bu meseleye yaklaşımları ile belirlenebilir. Bu nedenle sendikalar toplumdaki gelir dağılımının adil olmadığı ve bu sonucun işçiler lehine kesin olarak değiştirilmesi gerektiği üzerinden durmaktadırlar. Örneğin; O. Nell Breuuning, Almanya’da gelirin yaygınlaştırılması düşüncesini savunarak, toplumda emeği ile çalışan işçilere verilen ancak geçimlik ücret verilmesine karşı çıkmıştır. Çünkü işçilere ödenen geçinecekleri kadar ücretin dışındaki miktar büyük girişimlere ve girişimcilere akmaktadır. Bu uygulama haklı ve adil değildir.⁴⁸

1.2.4. Fırsat Eşitliği

Fırsat eşitliği; iktisadi, sosyal ve kültürel anlamada devletin sunduğu imkânlardan fertlerin eşit bir biçimde faydalanması olarak ifade edilebilir. Ayrıca, toplumda fertler arasında cinsiyet, ırk, renk, ayrıcalığı gözetmeden sınıflar arasında farkı ortadan kaldıran bir yapıya sahiptir.⁴⁹

Bireylerin doğuştan getirdiği, cinsiyet, ırk, renk, gibi özellik ve farklılıklarının dışında kendi kişisel başarıları veya kabiliyetleri fırsat eşitliğinin sağlanması ile ilgilidir. Toplumsal yaşamda biz bunu aynı kabiliyete veya zekâyâ sahip bireylerin aynı imkân ve ortamlarda eğitime tabi tutulması şeklinde izah edebiliriz. Daha doğrusu fırsat eşitliği bireyler arasında belirlenmiş olan kriterlerin eşit olması ile ilgilidir.

1.2.5. Eşitlik/Eşitsizlik

Toplumsal yaşamda elde edilen gelirin eşitsiz dağılımı, her çağda toplumların ilgilendiği bir mesele olmasına rağmen; bu durumun boyutu sanayi devriminden sonra

⁴⁸ Aksu, a.g.e., s.95.

⁴⁹ Vecdi Aral, (1988), **Toplum ve Adaletli Yaşam**, Filiz Kitabevi, İstanbul: s.243, Zikr. Tuğba Kaya (2011), “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde İş Yaşamında Kadın ve Erkek Çalışanlara Fırsat Eşitliğinin Verilmesi ve Kadınların Üst Düzey Yönetim Kademelerine Yükselmeme Nedenleri Üzerine Bir Çalışma”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.

daha da önem kazanmıştır.⁵⁰ Çünkü sanayi devriminden sonra iktisadi gelirlerde artışlar yaşanmış tüm dünyada işgücüne daha fazla ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır.

Bir başka açıdan ise eşitsizlik küreselleşmenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Eşitsizlik, küreselleşme süreci ile ortaya gün yüzüne çıkan serbest rekabet ve piyasa anlayışının sonucunda, rekabet gücü olanlarla/olmayanlar arasındaki aralığın açılması sonucunu doğurmuştur.⁵¹ Dolayısıyla küreselleşme ile birlikte teknolojik gelişmeler eskisinden daha fazla takip edilebilir yapıya dönüşmüştür. Bu gelişmelerden yararlanabilen ve yararlanamayanlar arasında piyasalarda bir güç eşitsizliği yaşanmıştır.

Günümüzde eşitsizlik tüm dünyada ulusların kendi bünyelerinde ve uluslar arası hızla büyüme göstermektedir. Birleşmiş milletlerin (UN) 1999 yılı İnsani Kalkınma raporuna göre, günümüzde dünya gelir dağılımı piramidinde ilk yüzde yirmiye giren yüksek gelir grubu, dünya gelirinin yüzde 86'sını almaktadır. Bu oran aynı zamanda, dünyadaki toplam ihracatın yüzde seksen ikisini, doğrudan yabancı yatırımların yüzde altmış sekizini, dünya telefon hatlarının yüzde yetmiş dördünü almaktadır. Buna rağmen yoksul ülkelerde yaşayan en düşük gelir grubu ise her sektörden yaklaşık olarak yüzde birlik orana sahip olmaktadır.⁵² Ayrıca, zengin ile yoksul arasındaki mesafe 1980 ve 90'lı yıllarda daha da derinleşmiştir. 1960 ve 1993 yılları arasında, gelişmiş/gelişmekte olan ülkeler arasında mesafe üç katına çıkmıştır. Günümüzde ise dünya ülkelerinin en zengin 200 kişisi, bütün insanlığın yoksul yüzde kırk birinin toplam gelirinden daha fazla gelire sahiptir.⁵³

Küreselleşme ile beraber bütün dünyada eşitsizliğin boyutları daha da ileri düzeylere ulaşmıştır. George Ritzer'e göre; dünyanın kuzey ile güney bölgeleri arasındaki eşitsizlik aşikârdır. Kuzeyde yaşayanların birçoğu hem kendi refahlarının hem de güneyde yaşayanların yoksulluğunun farkındadırlar. Akşam haberlerinde, Darfur'da ki açlıktan bahsedilirken ekrana yansıyan göbekli çocukların görüntüleri bile dünyanın iki farklı yerleşim yerleri arasındaki eşitsizliği gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu

⁵⁰ Aziz Çelik, (2004), "AB Ülkeleri ve Türkiye'de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım", **Çalışma ve Toplum**, S.3 ss.54-91.

⁵¹ Bozkurt, a.g.e., s.206.

⁵² UN; Human Development Report, 1999. Aktaran; Veysel, Bozkurt (2011), **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Ekin Yayınları, Bursa: s.206.

⁵³ Bozkurt, a.g.e., s.207.

örnek Amerika ve Avrupa’da sürekli artış gösteren obezite ve aşırı tüketim görüntüleri ile karşılaştırıldığında daha da anlaşılır hale gelmektedir.⁵⁴

1.2.6. Üretim

Üretim, İnsan ihtiyaçlarını gidermekte kullanılacak mal ve hizmetlerin yaratılması, elde edilmesi sürecidir. Mal veya hizmetlerin üretimi, üretim faktörleri kullanılarak gerçekleştirilir. Ekonomi bilimi, mal ve hizmetlerin üretilmesinde kullanılan üretim faktörlerini doğal kaynaklar, emek, sermaye ve girişim üretim faktörleri ile tanımlamaktadır. Bir ülkede üretimi gerçekleştirmek amacıyla yararlanılan etkenler üretim faktörleri olarak adlandırmaktadır. Bu etkenler Doğal Kaynaklar (Hammadde ve Toprak), Emek (İşgücü), Sermaye (Milli Servet) ve Girişim (Teşebbüs) üretim faktörleridir. Bu ifadelerde yer alan hammadde kavramı üretimin gerçekleştirilmesine yardımcı olan toprak gibi doğada var olan kaynaklardır. Emek ise, bireylerin fiziksel güçlerini, yeteneklerini ve kafa yapılarını kullanmalarıdır. Sermaye ise üretimin gerçekleştirilmesinde ve tüketiciye ulaşmasına ve sevkiyatına kadar gelişen unsurlardır diyebiliriz.⁵⁵

Üretim, insan ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmetlerin artırılmasına yönelik faaliyetlerden oluşur. Günümüz modern toplumlarının toplumsal ve iktisadi yapısını belirleyen en önemli faktör endüstriyel üretimdir. Endüstriyel üretim daha çok işbölümü ve uzmanlaşmanın yaygın olarak olduğu toplumlarda yaşanır. Üretim sürecinin gerçekleşmesinde özellikle endüstriyel toplumlarda üretime yardımcı olan unsurlar, doğal kaynaklar, işgücü ve girişimciliktir.⁵⁶

1.2.7. Tüketim

İnsanın fizyolojik yaşamını devam ettirebilmesi için doğuştan getirdiği bir kısım ihtiyaçlara bağlıdır. İnsanın bu ihtiyaçlarını gidermeden veya doyurmadan yaşamını devam ettirebilmesi mümkün değildir. Ayrıca, fizyolojik ihtiyaçları dışında

⁵⁴ George Ritzer, (2011), **Küresel Dünya**, Çeviren Melih Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, s.415.

⁵⁵ Kerem Alkin, (2004), **Sermaye Piyasası Faaliyetleri Temel Düzey Lisansı Eğitimi Genel Ekonomi**, Tspakb Yayınları, s. 3.

⁵⁶ Erkan, a.g.e., s.116.

bazı sosyal ve kültürel ihtiyaçları da vardır. Bu ihtiyaçlarda bireyin topluma uyum sağlaması ve toplumsallaşması için fizyolojik ihtiyaçlar kadar olmazsa da gereklidir diyebiliriz. İşte bu ihtiyaçların karşılanması ile ilgili faaliyetlere tüketim adı verilmektedir.⁵⁷ Bu bağlamda insanları tüketime davranışına iten temel gücün bireyin kendi kişisel, zorunlu/zorunlu olmayan ihtiyaçlarıdır. Dolayısıyla birey birinci derecede olan fizyolojik ihtiyaçlarını(yemek yeme, su içme) karşılayamaz ise hayatını devam ettirebilmesi mümkün değildir. Fakat sokağa çıkarken üzerine elbisesini giymiş olan birey saatini evde unutursa bu durum yaşamı için herhangi bir risk oluşturmaz. Çünkü saatin kaç olduğunu bir başkasına sorarak öğrenebilir. Bu şekilde bahsi geçen iki ihtiyaç türü arasında farka açıklık getirmiş olabiliriz.

Bir başka açıdan ise, Erkan’a göre,

“tüketim anlayışı üç farklı anlam ile ifade edilebilir:

- 1.Gelirin harcanması olarak tüketim.
- 2.Piyasadan belirli malların satın alınması olarak tüketim.
- 3.Ev hal kının mallardan yararlanması olarak tüketim”⁵⁸

Tüketim kavramı pek çok ideolojide istenilirliği az olan, sınırlandırılması gereken ve verimsiz bir faaliyet olarak değerlendirilmiştir. Öyle ki bazı felsefi görüşlerde erdemli insan kavramı, tüketimi minimumlaştırabilen insan olarak tanımlanmıştır. En yaygın yaklaşım ise tüketimin bir amaç değil, bir araç olarak ele alınmasıdır. Modern teoride ise tüketim, açık bir biçimde insan mutluluğu ve gelişmesinin temel unsuru olarak görülmüştür. Öyle ki tüketim düzeyinin bir fonksiyonu olan maddi refahın, bizatihi bir amaç olarak değerlendirilerek maksimumlaştırılmaya çalışılması ilkesi kabul edilmiştir

⁵⁷ Ömer Torlak, (2000), **Tüketim: Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü**, İnkılâp Yayınları, İstanbul: s.17.

⁵⁸ Erkan, a.g.e., s.160.

İKİNCİ BÖLÜM
İKTİSAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI
EKONOMİ

2.1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI

Kayıt dışı ekonomi, ekonomiyle doğrudan ilgili olması sebebiyle sadece iktisatçıların, ekonomistlerin, maliyecilerin ilgilendiğı bir alan olması dışında, farklı meslek gruplarının, antropologların, siyasetçilerin, hukukçuların ve sosyologların da ilgisini çekmiştir. Dolayısıyla kavramın tanımlanabilmesi bu alanlar için farklılık arz etmektedir.⁵⁹ Kayıt dışı faaliyetler yasalar çerçevesinde olabileceğı gibi, yasal olmayan faaliyetlerle de kendisini gösterebilmektedir. Ekonomide kayıt dışılık sadece hırsızlık, uyuşturucu ticareti, kumar, fuhuş, sahtecilik ya da vergi kaçırmak gibi resmi kurumlardan gizlenen faaliyet ve işlemler değil, evlerde aile bireyleri ile birlikte gerçekleştirilen gelir getirici faaliyetler, ikinci iş yapma, mal ve hizmet takasları, çalışanlara yapılan ancak vergiye tabi tutulmayan ödemeler gibi yasal faaliyetler şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁶⁰

Kayıt dışı iktisadi faaliyetlerin farklı sektörlere dağılmış olması ve iktisadi manada birçok alan ile ilişkili olması tanımlarının da farklı olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle literatürde ilgi alanına göre farklı olan kayıt dışı kavramıyla ilişkili bazı tanımlamalar yapılabilir.

Günümüzde kayıt dışı ekonomi olgusunu ifade etmek değişik araştırmacılarca, çoğunlukla yeraltı ekonomisi terimi benimsenmiş olmakla beraber, kara ekonomi, enformel ekonomi, ikinci ekonomi, gizli ekonomi, gölge ekonomi, gözlenmeyen ekonomi gibi terimler de yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğın, kayıt dışı ekonomi ile yeraltı ekonomisi, kara ekonomi, gizli ekonomi, aynı söylemleri ifade etmektedirler. Kayıt dışı ekonominin bir bileşeni olan enformel ekonomi ile aynı özellikteki faaliyetleri ifade eden diğer terimler; hane halkı ekonomisi, kural dışı ekonomi, gayri resmi ekonomidir. Yasadışı ekonomi terimi ile de yine kayıt dışı ekonomi içinde yer alan fakat yasalara aykırı olan faaliyetler kastedilmektedir. Bu, Türkçe literatürde mafya ekonomisi, kurşun ekonomisi gibi tabirlerle kimi zaman ifade edilmiştir.⁶¹ Genel olarak kayıt dışı ekonomi, “GSMH hesaplarını elde etmede kullanılabilen istatistikî yöntemlere

⁵⁹ Halil İbrahim Sugözü, (2008) “Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980- 2004 Türkiye Örneğı)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Selçuk Üniversitesi SBE**, Konya: ss. 2-3.

⁶⁰ Hakkı Mümin Ay, (2006) “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomiyi Önlemede Bilgi Ekonomisinin Etkinliğı Ve Gelir İdaresinin Rolü”, **Selçuk Üniversitesi Karaman, İİBF, Dergisi**, Konya: S:11, s.58

⁶¹ Halim, Murat Bulut, (2007), Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları Etkileri Ve Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Yöntemleri: Türkiye Örneğı, Yüksek Lisans Tezi, **Kafkas Üniversitesi SBE**, s.5

göre tahmin edilemeyen yasal-yasa dışı gelir yaratıcı iktisadi faaliyetlerin tümüdür” şeklinde tanımlanmaktadır.⁶²

Bir başka açıdan ise, iktisadi ve iktisadi faaliyetlerin fiilen gerçekleşmiş olmasına rağmen bu faaliyetlerle ilgili kayıtların tutulmaması olarak nitelendirilen kayıt dışı ekonomi, ilgili resmi birimlerin denetimi dışında kalan her türlü iktisadi faaliyetlerdir. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonomi resmi kayıtlara girmeyen, kanuni belgelerle belgelendirilmeyen, yetkili kamu organlarınca yasal kurallar çerçevesinde kontrol edilemeyen ve milli gelir hesaplamalarında dikkate alınmayan iktisadi işlem ve faaliyetlerin tamamıdır.⁶³ Bu bağlamda kayıt dışı iktisadi faaliyetleri devletin resmi kurumlarınca denetlenemeyen bir özelliğe de sahip olduğunu ifade edebiliriz. Akalın’a göre;

“Kayıt dışı ekonomi makro iktisadi bir kavram olup, devletin piyasa ekonomisine aşırı müdahalesi ve özellikle kayıt dışı vergilere başvurusu sonucunda ekonomide yaratılan reel milli gelirin, siyasal iktidarın da izniyle, milli gelir hesaplarında muhasebeleştirilemeyen yani görülemeyen kısmıdır. Dolayısıyla bir ülkede kayıt dışı ekonomiden bahsedebilmek için;

1. Devletin piyasa ekonomisine aşırı müdahalesi söz konusu olmalı,
2. Bu müdahale özellikle kayıt dışı vergilere yönelmeli,
3. Bu yüzden reel milli gelirin bir bölümünün kayıp bulunması gerekmektedir,
4. Bu durumun ortaya çıkabilmesi; siyasal iktidarın bu sorunu tolere etmesine ihtiyaç gösterir”.⁶⁴

Ayrıca, kayıt dışı ekonomi, kara para ekonomisi ile vergi dışı bırakılmış ekonominin toplamının birleşimidir. Kara para ekonomisi, uyuşturucu ticareti, örgütlü suçlar ve terörizm gibi faaliyetlerden elde edilen yasa dışı gelirlerdir. Bu faaliyetler vergi dışı bırakılmış ekonomi, yasal olan faaliyetlerden, vergi kanunları veya mükellef iradesi ile vergilenmemiş faaliyetlerdir. Kayıt dışı ekonomi, yasa dışı ve yasal, fakat vergilenmemiş iktisadi faaliyetlerin tümü kapsayan bir tanımlamadır.⁶⁵ Bir başka açıdan, kayıt dışı ekonomi, faaliyet olarak yasal/yasal olmayan alanlarda gerçekleşen

⁶² Hakan, Çetintaş ve Hasan, Vergil, (2003), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı:4, İstanbul: s.17.

⁶³ Sarılı, a.g.e., s.31

⁶⁴ Güneri, Akalın, (1996), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Yasa Tasarısı (I)”, **Vergi Dünyası Dergisi**, S:178, Haziran, s.1-2.

⁶⁵ Selami Şengül (1999), **Bir Hurafe: Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Sistemi ve Vergi İdaresinin İç Yüzü**, İmaj Yayınevi, Ankara: s. 225

faaliyetlerdir. Bu faaliyetler ekonomide kaynakları arzulanmayan sektörlere yöneltmesi nedeniyle istenmeyen faaliyetlerdir. Bu faaliyetler iktisadi verimliliğin düşmesinin yanında kayıt altına alınamayan bir alan oluşturarak devletin gelir elde etmesini engellemektedir. Ayrıca piyasada haksız rekabete yol açarak iktisadi anlamda piyasaları olumsuz etkilemektedir.⁶⁶ Ayrıca kayıt dışı ekonomi ülke ekonomisine zarar vermekle birlikte iktisadi faaliyetlerde bulunurken yasalara uyan ve vergisini gerektiği gibi ödeyen bireylerin devlete olan güven ve bağlılığının azalmasına neden olmaktadır diyebiliriz.

Kayıt dışı ekonomi aynı zamanda yasa dışı bir şekilde, kaçak yollardan, gayri resmi bir şekilde devletin vergi sistemine dâhil olmadan gerçekleştirilen bir kazanç türüdür. Bir başka ifade ile Altuğ; “vergisel anlamda ise kayıt dışı ekonomiyi, vergi kaçırma veya vergiden kaçınma güdüsü ile vergi idaresinin bilgi alanı dışında bırakılmış faaliyetler bütünüdür” şeklinde ifade etmektedir.⁶⁷ Dolayısıyla bu tür faaliyetlerde bulunan bireylerin devletin vergi denetimini sağlayan kurumları ile resmi bir bağı bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Bu ifadeye ek olarak, kayıt dışı ekonomi ile ilgili devletin uygulamış olduğu vergi sistemine dâhil olmayan kaçak ya da gayri resmi yollardan elde edilen gelirleri dâhil edebiliriz. Kayıt dışı ekonomi, resmi GSMH’yi tahmin etmek için kullanılan mevcut istatistiksel yöntemlerle ölçülemeyen ve bu nedenle resmi GSMH hesapları dışında kalan gelir yaratıcı iktisadi faaliyetlerdir.⁶⁸ Kayıt dışı ekonomi geniş ve dar anlamda olmak üzere iki farklı kapsamda ele alınması mümkündür. “Geniş anlamda kayıt dışı ekonomi, yasal olduğu kadar yasadışı örneğin; kumar, uyuşturucu ticareti, fuhuş, dar anlamda kayıt dışı ekonomi ise; yasal, ama belgeye bağlanmamış iktisadi faaliyetleri içine almaktadır”.⁶⁹

Netice olarak diyebiliriz ki kayıt dışı ekonomi ile ilgili tanımlamaların çeşitlilik arz etmesi ve bir bütünlük oluşturmamış olduğunu görmekteyiz. Buna gerekçe olarak

⁶⁶ Malık Günday, (2002) “Vergi Kaynağı Olarak Kayıt Dışı Ekonomi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, S:195, Eylül, s. 63.

⁶⁷ Osman Altuğ, (1994), **Kayıt Dışı Ekonomi**, Türkmen Kitabevi, İstanbul: s. 15.

⁶⁸ Gülay Yılmaz, (2006), **Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları**, SMMMO Yayınları, İstanbul: s.26.

⁶⁹ Nihat Işık ve Mustafa Acar, (2003), “Kayıt Dışı Ekonomi Ölçme Yöntemleri Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:21, Kayseri, s.117-136.

ise iktisadi anlamda piyasalarda gerçekleştirilen faaliyetlerin ihtiyaçların çeşitliliği ve geniş alanlara yayılmış olmasına bağlayabiliriz.

2.2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN SINIFLANDIRILMASI

Kayıt dışı ekonomi kavramının birçok alanla ilgili olması sınıflandırılmasında farklı kavramlarla ifade edilmesini beraberinde getirmektedir. (Tablo, 2,1)'e göre, literatürde kayıt dışı kavramı için kullanılan ifadeler ve bu ifadelerin özellikleri yer almaktadır. Tablodaki sütunlarda yıldızlar işaretleri kavramın arasındaki yakınlık derecesini ifade etmektedir. Tabloya göre kayıt dışı kavramının tanımlanmasında en belirgin öne çıkan yoğunluğu resmiyet dışılık ifadesidir. Yeraltı kavramında ise gizlilik ve saklılık ön plana çıkmaktadır.⁷⁰

Tablo 2.1: Kayıt Dışı Ekonomi Kavramları ve Olası Anlamları Matrisi

<u>Anlamlar</u>								
<u>Sıfatlar</u>	Resmiyet Dışlık	Gizlilik Saklılık	Yasa dışılık	Alternatif Olma	düzensizlik	Belirsizlik	Önemsizlik	Sıradışılık
Kayıt dışı	*****	***	*	**	**			
Enformal	*****	**		**	***	*	*	
Resmi olmayan	*****	**		**	***	*		**
İkincil	**		*	*****	**	*	*****	***
İkili	**		*	*****	***	*		
Paralel	**	**	*	*****	***	*		
Gölge	***	***	**	***	**	*****	*	**
Gri	**	*****	***	*		*****		*
Saklı	***	*****	*****	*		***		*
Yer altı	*****	*****	*****	*		**		*
Alaca karanlık	***	*****	***		**	*****		*
Yasadışı	*****	***	*****	**		**		**
Kara	***	*****	*****			**		**
Marjinal	**				**		***** *	*****
Düzensiz	*****			**	*****	**		

Kaynak: Turgut Gümüş, (2000), “Dışsalılık ve Kayıt dışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme” **G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, 3, s:66

⁷⁰ Turgut Gümüş, (2000), “Dışsalılık ve Kayıt Dışı Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi, İİBF Dergisi**, S:3,s.66.

Kayıt dışı ekonomi kapsamı içerisinde yer alan ve birbirinden farklılık gösteren unsurlar, gelir elde edenler açısından üç grupta toplanabilir. Bunlar: ⁷¹

- Yeraltı ekonomisi (veya yasadışı faaliyetler)
- Yarı kayıtlı ekonomi(Beyan dışı ekonomi)
- Hiç kayıtlara girmeyen ekonomidir(Enformel ekonomi)

2.2.1. Yeraltı Ekonomisi (Yasadışı Faaliyetler)

Kayıt dışı iktisadi faaliyetlerin bir türü olan yeraltı ekonomisini devletin suç saydığı vergi sistemine dâhil olmayan faaliyetler olarak niteleyebiliriz. Bu tür faaliyetlerin en önemli özelliği devlet tarafından yasaklanmış olması ve suç unsuru teşkil etmesidir. ⁷² Çünkü yasalar tarafından yasaklanmış faaliyetleri ifade etmektedir.

Yasa dışı /yer altı iktisadi faaliyetler, adından da anlaşılacağı üzere yasalara aykırı olan engellediği ve bu nedenle de milli gelir hesaplarına dâhil olmayan faaliyetleri kapsamaktadır. Yasa dışı iktisadi faaliyetlerin vergi açısından ağırlıklı bölümünü gelir yaratıcı faaliyetler oluşturmaktadır. Uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi, milli gelir hesaplarına alınmadığı halde, formel olarak gelir yaratan yasa dışı faaliyetler ilk grubu oluşturur. İkinci grup yasa dışı iktisadi faaliyetler, hırsızlık ve rüşvet gibi, gelir yaratıcı olmayan, fakat transfer niteliğindeki faaliyetlerden oluşur. ⁷³

Bir başka açıdan ise; kanunlarınca yasaklanan ve suç sayılan faaliyetlerin gerçekleştiği ekonomi kesimidir. Suç unsuru taşıyan faaliyetlerdir. Örneğin, uyuşturucu üretimi ve ticareti, silah kaçakçılığı, yolsuzluk, kaçakçılık, tefecilik, çalınmış malların ticaretini yapmak gibi faaliyetler yasa dışı iktisadi faaliyetleri söyleyebiliriz. Yasaların suç saydığı her türlü faaliyet kayıt dışı ekonomi içinde yer almaz. Rüşvet, hırsızlık, kumar oynamak suretiyle elde edilen gelirler bu kazançları elde edenler açısından

⁷¹ Şinasi Aydemir, (1995), **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi**, Maliye Hesap Uzmanları Derneği, İstanbul: s.11

⁷² Vuslat Us, (2004), “Kayıt dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği”, **Türkiye Ekonomi Kurumu/Tartışma Metni**, Sayı:17, Ankara: s. 4.

⁷³ İzzettin Önder(2001), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme”, **İÜ SBF Dergisi**, Cilt No. 2. Sayı: 23-24 Ekim-Mart, s. 15-24.

bakılınca gelir olmakla beraber ekonomiyi genişleten özellik taşımazlar. Sadece daha önce yaratılmış olan gelirin el değiştirmesine sebebiyet veren suçlardır.⁷⁴

Ayrıca her ne şekilde olursa olsun bu tür faaliyetlerden elde edilen gelirler *kara para* olarak nitelenmektedir. Esas itibarıyla, kanunların suç saydığı fillerin öncül suçlar vasıtasıyla işlenmesinden elde edilen para veya para yerine geçen evrak ve senetleri mal veya gelirleri ve bir para biriminden diğerine çevrilmesi de dâhil olmak üzere elde edilen her türlü iktisadi menfaat ve değeri kara para olarak tanımlamak mümkündür.⁷⁵

Bir başka ifade ile ise; yasadışı iktisadi faaliyetler genellikle GSMH rakamına dâhil edilmezler. Bunun biri teknik diğeri ahlâki olmak üzere iki sebebi vardır.⁷⁶

- Bu tür faaliyetlerle ilgili veri toplamak güçtür.
- Yasaklanmış faaliyetler sonucu doğan mal ve hizmetlerin değerinin yasal mal ve hizmetlerin değerine ilave edilmesi yasa dışı mal ve hizmet üretiminin resmi olarak tanınması anlamına gelecektir ki bu da doğru bulunmamaktadır.

Ayrıca, kanun ve düzenlemelere uymayan faaliyetler kısmen yasa dışılık içermektedir. Vergi kaçırma, çalışanların primlerini eksik yatırma, kayıt dışı sigortasız işçi çalıştırma sektörün faaliyetleri arasında sayılabilir. Sektörde yapılan üretim yasalıdır. Fakat yasalara aykırılık gelirin bölüşümü, aşamasında ortaya çıkmaktadır. Vergi kaçırma, sosyal güvenlik kurumlarına primleri eksik yatırma gibi nedenlerle, milli geliri hesaplamak için burada toplanan bilgiler yanıltıcı ve eksiktir. Sektör faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan mal ve hizmetlerin ve bunların üretimlerinin yasal olması bu kesimin suç sektöründen farkını oluşturmaktadır.⁷⁷

2.2.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi (Beyan dışı)

Yarı kayıtlı iktisadi faaliyetler en çok rastlanan kayıt dışı iktisadi tür özelliği taşımaktadır. Kısaca “Yarı kayıtlı ekonomi; vergi mükellefi olan gerçek ve tüzel

⁷⁴ Bulut, a.g.e., s.14.

⁷⁵ Mustafa, Çolak, (2001), “Kayıt Dışı Ekonominin Vergisel Görüntüsünün İrdelenmesi”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı:103, Ankara: s.195-198, Zik. Mustafa Ali Sarılı, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, **Bankacılar Dergisi**, s.1

⁷⁶ Gülay Yılmaz, (1998), “Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybının Hesabı Yaklaşımlar ve Türkiye’de Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı” **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 1, s. 8.

⁷⁷ Yıldırım, Akar, (1997), **Kara Paranın Aklanması**, SPK Yayını, Ankara: s. 8–10

kişilerin, kanunen yapılmasında sakınca bulunmayan faaliyetler sonucunda elde ettikleri gelirlerin bir kısmını veya tamamını ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına bildirmemesidir.”⁷⁸ Örneğin gelirlerin bir kısmını ödeyen faaliyetlere, oto galerileri, kereste ve mobilya ticareti yapanlar, kuyumcular, kum ocakları, küçük sanayi bölgelerinde oto tamir-bakımı yapanlar, sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge (naylon fatura) düzenleyenler, tarımsal ürünleri alıp satanları örneklendirebiliriz.⁷⁹

Yarı kayıtlı ekonomiye beyan dışı ekonomi de denmektedir. Beyan dışı ekonomi:⁸⁰

- “Gelir vergisi, katma değer vergisi veya diğer vergilerden,
- Sosyal güvenlik katkılarını ödemekten,
- Kanunla belirlenmiş yasal düzenlemelerden (asgari ücret, güvenlik standartlar.)
- İstatistikî amaçlı anketlerin ve idari formların doldurulması gibi idari işlemlerden kaçınmak, gibi nedenlerle kamu otoritelerinden saklanan bütün yasal üretimlere karşılık gelmektedir”.

Ayrıca; İktisadi hayatı gözlemleyen herkesin üzerinde fikir birliği ettiği ve gelirlerinin önemli bir kısmını kayıtlara geçirmediği ve yeterince vergi ödemedikleri genel kabul gören iş kolları şu şekilde sıralanabilir:⁸¹ Emlak komisyoncuları, kum ocakları, tarımsal ürün alıp satanlar, gayrimenkul kiraya verenler vb. Bu grupta sıralanan faaliyetlerin her birisinin kayıt dışı iktisadi faaliyetlerde bulunduğunu söyleyemeyiz. Bahsi geçen sıralamada vergisini tam anlamıyla ilgili kurumlara ödeyen birey ve iş sektörlerinin varlığını da ifade edebiliriz.

2.2.3. Hiç Kayıtlara Girmeyen (Enformel) Ekonomi

Enformel ekonomiyi formel ekonomiden hareketle tanımlamak mümkündür. Formel ekonomi, üretim, mübadele ve tüketim kayıtlı ve yasal bir şekilde yapıldığı

⁷⁸ Mehmet, Tunç, (2007), “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler Uygulanan Politikalar ve Ülke Örnekleri”, **Uzmanlık Tezi**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara: s.6.

⁷⁹ Murat, Karasu, (2011), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye Uygulaması (1990-2005)”, Yüksek Lisans Tezi, **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kayseri, s.18.

⁸⁰ Murat, Kanlı, (2007), “Dolaylı Vergiler ve Kayıt Dışı Ekonomi”, Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, s. 6.

⁸¹ Şinasi, Aydemir, (1994), “KOBİ’ler ve Kayıt Dışı Ekonomi”, **TOSYÖV**, Ankara, ss.17-18.

ekonomi kesimidir. İktisadi faaliyetler pazar içinde gerçekleşir ve para bir değişim aracı olarak kullanılır. Enformel iktisadi faaliyetler ise, üretim mübadele ve tüketim kayıtlı olmadığı faaliyetlerin yer aldığı ekonomi kesimidir.⁸²

Enformel kelimesi kısaca; devlet tarafından belirlenmiş genel- geçer kuralların dışında gerçekleşen yasal olmayan iktisadi faaliyetleri ifade eder. Özellikle,

“Büyük kentlerde sık karşılaşılan işportacılar, seyyar hamallar, belediye hallerine girmeyen sebze-meyve satıcıları, seyyar nakliyatçılar, inşaat işçileri, belli bir yeri olmaksızın küçük çapta imalat ve ticaret yapanlar iş takibi yapanlar, otopark işletenler, canlı hayvan alıp satanlar, jeton ve bilet satanlar, örnek olarak verilebilir”.⁸³

Bir başka açıdan ise hiç kayda girmeyen ekonomi; paranın araç olarak kullanıldığı pazar içi faaliyetler ile mübadelelerde genellikle paranın kullanılmadığı, piyasa dışında cereyan eden, dolayısıyla GSMH tahminlerine dâhil edilmeyen faaliyetlerden oluşmaktadır.⁸⁴ Dolayısıyla bu tür faaliyetlerin iktisadi olarak ölçülebilmesi de mümkün olmamaktadır denilebilir.

Bir diğer ifade ile iktisadi faaliyet ve bu faaliyetten doğan kazancın kamu organlarının vergilendirilmelerinden ve bilgisinden kaçırılması söz konusudur. Enformel ekonominin özellikleri olarak her şeyden önce bu ekonomilerin kurlsız olduğu, ikinci olarak vergilendirilmediği üçüncü olarak ölçülemediği iddia edilmektedir.⁸⁵

2.3. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ

Kayıt dışı ekonominin özellikleri bu konu ile ilgili araştırma yapanlara göre farklılık arz etmesine rağmen, düzensiz ve ölçülmesinin zor olması, vergilendirilememiş olması olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir.⁸⁶

⁸²Gülay, Yılmaz, a.g.e., s.1.

⁸³Aydemir, a.g.e., s.80.

⁸⁴Gülay Yılmaz, a.g.e., s.9.

⁸⁵Ekin, a.g.e., s.13.

⁸⁶Aytuğ, a.g.e., ss. 9–10.

2.3.1. Kayıt Dışı Ekonominin Düzensiz ve Ölçümünün Zor Olması

Kayıt dışı iktisadi faaliyetlerin en belirgin özelliklerinden birisi düzensiz olmasıdır. Çünkü bir işçinin resmi olarak beyanı, sigorta primleri, sosyal hakları, işveren açısından maddi sorumlulukları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle bu türden iktisadi faaliyetler devletten gizlenerek gerçekleştirilmektedir.⁸⁷ Bu durum piyasalarda iş verimi açısından olumsuz durumlara neden olmakta ve iktisadi istikrarsızlıklar yaşanmaktadır. İktisadi faaliyetlerini bu yolla sürdürenler için de gelecek kaygısı açısından riskler taşımaktadır. Özellikle bireylerin bakmakla yükümlü oldukları aile fertleri açısından da düşünülürse devamlılık arz etmeyecek olan bu sektörler bireylerin iktisadi yaşamlarını tehdit altına almaktadır denilebilir.

Eğer bir faaliyet milli gelir hesaplamalarına yansıtılmak üzere tam olarak ölçülemiyor ise, söz konusu faaliyet kayıt dışı ekonomi içerisine dâhil edilecektir. Geçimlik tarımsal üretim, çocuk bakıcılığı ve komşuya yardım gibi faaliyetler istatistiksel olarak ölçülemeyen kayıt dışı iktisadi faaliyetlere örnektir. Çünkü bu faaliyetler ölçülemediğinden kayıtlı ekonomi içerisinde gösterilememektedir.⁸⁸ Dolayısıyla ölçülemeyen kayıt dışı iktisadi faaliyetler milli gelir hesaplamalarına dâhil edilemeyeceği için iktisadi belirsizliklerin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Ayrıca, kayıt dışı faaliyetlerin asgari ücret seviyesi, azami çalışma saati, iş güvenliği, standartları gibi haklardan yararlanması söz konusu değildir. Bu nedenle kayıt dışı çalışanlar kayıtlı çalışanlar gibi ücretli tatil izni, hastalık izni, yaşlılık ve emeklilik gibi imkânlardan faydalanamaz. Kayıt dışı çalışan işverenler ise tüketiciyi koruma, çevreyi koruma ve ruhsat alma, gibi kanunları isterlerse dikkate alırlar.⁸⁹ Diyebiliriz.

2.3.2. Vergilendirilmemiş Olması

İktisadi faaliyetlerde özellikle iş adamlarının vergi kaçırma ile ilgili başvurdukları yollar çok çeşitlidir. Özellikle orta boy işletmelerde rastlanan, iş adamlarının gelirlerini doğru kaydetmemeleri, evleri için yaptıkları özel harcamaları

⁸⁷ Sedat Yetim, (1999), **Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi**, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, s.11.

⁸⁸ Karasu, a.g.t., s.16.

⁸⁹ Altuğ, a.g.e., s.7.

firma giderlerine yansıtmaları gibi kasıtlı davranışlarla vergi kaçırma son derece yaygın bir uygulamadır. Bu gibi faaliyetlerin engellenebilmesinin yolu ise, firma içi denetimlerin düzenli bir şekilde uygulanmasını sağlamak ve belli ölçekteki büyüklüğe sahip firmalar için bağımsız dış denetimlerin yaptırılmasını sağlamak olabilir. Ancak bu önlemler, devletin vergi politikasındaki tutarlılığı, vergi denetimlerindeki ciddiyeti ve vergi cezalarının caydırıcılığıyla da yakından ilgilidir.⁹⁰

Bir başka ifade, vergi ve kayıt dışılık birbiri ile yakından ilişkilidir. Vergi, sistemi kayıt dışına iterken kayıt dışı kesimlerin genişlemesi de vergilerin ağırlaşmasına yol açmaktadır. Bu süreç, kayıt dışılık ile birlikte yüksek vergi oranlarının ve sonuçta daha büyük kayıt dışı oranların oluşmasına neden olur. Kayıt dışı alanların oluşmasının vergi ile ilgili nedenleri arasında, kesimler arasında vergi yükü dağılımı, vergi adaleti ve yükümlülerin kamu harcamaları ile ilgili düşünceleri de önemli rol oynar. Bunların arasında, vergi istisna ve muafiyetlerinin varlığı, bunlardan yararlanamayan faaliyet alanlarının kayıt dışına yönelmesine neden olur.⁹¹ Ayrıca bu durum vergisini ödeyen ve kayıtlı çalışan sektör ve vergisini ödemeyen açısından haksız rekabet ortamı oluşturmaktadır.

2.4. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ORTAYA ÇIKARAN FAKTÖRLER

Kayıt dışı ekonominin yaygınlaşmasında öncelikli olarak ülkelerin iktisadi açıdan beklenen düzeyde olmaması veya bireylerin iktisadi anlamda daha fazla beklentiye girmeleri yatmaktadır. Daha fazla gelir elde etmek isteyen bireyler yasa dışı faaliyetlere başvurumaktadırlar. Ayrıca bir ülkede kayıt dışı ekonominin artışı ve enflasyon artışı arasında da yakın bir ilişki vardır diyebiliriz; enflasyonun sürekli var olduğu, haksız ve spekülatif kazançların arttığı, gelirin adaletsiz dağıtıldığı, ekonominin denetim dışı kaldığı ülkeler bu duruma dahil edilebilir.⁹² Kayıt dışı faaliyette bulunan kişiler sigorta, vergi, harç gibi yükümlülüklerden kaçınarak kayıt dışı ekonominin artarak devam etmesine olanak tanımış olurlar. Çünkü yasal yollardan faaliyetlerine

⁹⁰ Hande, Özer, (1998), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutu” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, s.8.

⁹¹ Önder, İzzettin, (2001), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 23-24, s.251.

⁹² Cihan, Dura, (1997), “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, **Maliye Dergisi**, Sayı:124 Ocak-Nisan, Ankara, ss.3-12.

devam etmek isteyen bireyler bu gibi sorumlulukları yerine getirirlerse bu durum onlar için iktisadi olarak ayrıca bir kayıp olarak algılanmaktadır. Ayrıca kayıt dışı faaliyetler devlet açısından da iktisadi olarak büyük kayıplara yol açmakta devletin vergi alanında gelirlerinin azaldığı görülmektedir. Gerekli olan yasal düzenlemelere göre vergisini toplayamayan devlet mekanizmasının vatandaşlarına götüreceği hizmetlerde(yol, su, elektrik, sağlık hizmetleri vb.) aksamalar meydana gelecektir. Bu durum devletin vatandaşlara olan güveninin ve itibarının sarsılmasına neden olacaktır.

Kayıtlı ekonomide faaliyette bulunmanın maliyeti kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunmanın maliyetine göre daha yüksek olduğu için bireyler kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunmayı tercih ederler. Ülkemizdeki kalifiye olmayan işgücünün, vergiler ve fonlarla işverene maliyetinin yüksek olması kayıt dışı ekonomiyi artıran en önemli etkenlerden biridir.⁹³ İşsizliğin hat safhada olduğu ülkemizde işverenler üzerinde bir işçinin vergi, sigorta primlerinin iktisadi anlamda kaybı düşünüldüğü zaman kazanç üzerinde olumsuz etkileri düşünülerek kayıt dışı faaliyetlerin tercih edilmesini cazip hale getirmektedir.

Kayıt dışı ekonominin oluşumunda, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde ekonominin genel verimsizliği ve yaygın işsizlik önemli bir etkindir. Üretim sürecinde var olan genel verimsizlik düzeyi, yükümlüyü, kârı artırmaya yönelik olarak maliyet unsurlarından tasarrufa yönelir. Bu yöneliş, vergi dairesine düşük gelir göstermek ya da beyanname vermemek şeklinde ortaya çıkabilir.⁹⁴

Kayıt dışı iktisadi faaliyetleri artırıcı etkilere birisi de devletin sürekli olarak denetim mekanizmasını işletmek istemesi sayılabilir. Özellikle piyasalarda devletin denetleyici-yasaklayıcı rol üstlenmesi, çalışma koşulları üzerinde denetimsel rolü ve bu durumdan rahatsız olanların ve kaçınmak isteyenlerin kendiliğinden bir kayıt dışı alan oluşturmalarına neden olabilir.⁹⁵ Ayrıca; “Ülkemizde, Sosyal Sigortalar Kurumu’nun içine düştüğü mali sıkıntıların aşılması amacıyla prim oranlarının arttırılması ve prim

⁹³ Özsoylu, a.g.e., s.12.

⁹⁴ Önder, a.g.e., ss.243-246.

⁹⁵ Önder, a.g.e., ss.245-248

kesintilerinde asgari prim tabanı uygulamasına geçilmesi istihdam üzerindeki maliyetlerin artışıdaki temel etkidir.”⁹⁶

Toptaş’a göre ise kayıt dışı ekonomi; “Devlete olan bağlılığın azalması, bir başka deyişle devletin saygınlığını yitirmesi, iktisadi faaliyetlerin kayıt dışında tutulmasının toplum tarafından hoşgörülle karşılanmasına neden olarak kayıt dışı ekonominin gelişmesine yol açmaktadır”⁹⁷ Bu bağlamda toplumda *herkes yapıyor ben de yapabilirim* anlayışının hâkim olması bu durumun artış göstermesine ve içselleştirilmesine neden olacaktır.

Böylece vergi ödeyenler ve vergi ödemeyenler arasında bir haksız rekabet ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bu durum devlete vergisini bir borç bilerek ödeyenler açısından devlete olan güven ve bağlılığın azalmasına neden olmaktadır.⁹⁸

Bir başka açıdan, “kazancın vergi dışında kalan kısmı ya istisna, muafiyet, gibi vergi otoritesinin iradesiyle uygulanan düzenlemelerle ya da daha az veya hiç vergi vermek istemeyen mükelleflerin kazançlarıyla ilgili bilgileri vergi dairesinin bilgisi dışında tutmasıyla ortaya çıkmaktadır”.⁹⁹

Kayıt dışı ekonominin artmasında devletin alınan vergileri değerlendirmesi ve bu durumun mükelleflerce kamu harcamaları şeklinde görülmesi ile de ilişkisi vardır diyebiliriz. Zira mükellefler ödemiş oldukları verilerin geri dönüşümünü göremedikleri zaman veya vergilerin israfa dönüşmesi, savurgan bir şekilde kullanılması fark edilirse bu durumda vergi ödeme eğilimi azalacak ve kayıt dışılık oranında artışlar devam edecektir.¹⁰⁰ Dolayısıyla bu durum iktisadi faaliyetlerde bulunan mükellefler açısından *vergilendirilmiş kazancın kutsal olduğu anlayışı* ile bütünleştiği zaman devlet açısından toplanan vergilerin geri dönüşümünü sağlıklı bir biçimde vatandaşa götürüldüğü takdirde anlam kazanmış olacaktır denilebilir.

Bir diğer açıdan son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler, sanayi ve tarımda makineleşmenin yaygınlaşması el emeği, zanaatçılık gibi faaliyetlerin piyasadaki

⁹⁶ Naci Agbal, (2002), “Büyüyen Kayıt Dışı Sektör”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: Mayıs,113, Ankara, ss.39-47.

⁹⁷ Toptaş, a.g.e., s.50.

⁹⁸ Şengül, a.g.e., s.43.

⁹⁹ İlhan, Hatipoğlu, (1997), “Kayıt Dışı Ekonomiden Kara Paraya İktisadi Yozlaşma”, **Yeni Türkiye**, Sayı:13, Ankara, s.625, Zik, Ufuk Bakkal, (2007), **Kayıt Dışı Ekonomi**, Derin Yayınları, İstanbul, s.12

¹⁰⁰ Selami Şengül, (1997), **Kayıt Dışı Ekonomi**, İmaj Yayınları, Ankara, ss.25-26.

önemli işlevinin azalmasına neden olmuştur. İşsiz kalan bireylerin toplumda fazlalaşması bir istihdam problemi doğurmuştur. Bu durum kayıt dışı ekonominin artmasına vesile olan bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca “Ülkemizde sosyal amaçları gerçekleştirmek üzere çeşitli yasalarla işverenlere bazı sosyal yükümlülükler getirilmiştir”¹⁰¹

“İşverenler 50 ve daha fazla işçi çalıştırdıkları işyerlerinde toplam istihdamın; yüzde 3 oranında özürlü kimseyi, yüzde 3 oranında eski hükümlüyü ve %2 oranında terör mağdurunu zorunlu olarak istihdam etmekle yükümlüdürler. Bu yükümlülükleri yerine getirmeyen işverenler, çalıştırmadıkları her bir özürlü ve eski hükümlü nedeniyle çalıştırmadıkları her ay için 01.01.2002 tarihinden itibaren 448.000.000 TL; çalıştırmadıkları her bir terör mağduru nedeniyle çalıştırmadıkları her ay için, 01.01.2002 tarihinden itibaren 2.220.007.500 TL para cezasını ödemek zorundadırlar. Bu yükümlülükler, çalıştırılan işçi sayısı ile ilişkilendirildiği için işverenler söz konusu yükümlülüklerden kurtulabilmek için çalıştırılan işçi sayısını resmi kayıtlarda 50 kişinin altında tutarak kayıt dışı istihdama yönelebilmektedirler”¹⁰²

Kayıt dışı iktisadi faaliyetleri artırıcı bir başka faktör ise; bu eğilimi gerçekleştirenlere karşı devletin ya da vergi dairesinin almış olduğu tavır ve uygulamaları önemli yer tutar. Mükelleflerin kayıt dışı eğilimde bulunmaları karşısında ceza-i müeyyidelerin etkin olmaması durumunda kayıt dışılık artmaya devam edecektir. Toplumda vergi kaçırmanın bir başka yanı da ülkenin iktisadi anlamda zarar görmesi ve kayba uğraması dışında bu fiili yerine getirenlerin topluma karşı işlediği suçun yüz kızartıcı nitelikte olması ve bu şekilde değerlendirilmesi, mükelleflerin gelirlerini beyan etmeleri gerekliliği açısından önemli bir işlevi yerine getirir.¹⁰³

Buna karşın ”bireyin yakalanma olasılığının artması ve cezanın yüksekliği yükümlülerin risk almadan uzaklaştırır”.¹⁰⁴

Görüldüğü üzere, vergi kaçırma ya da beyanda bulunmama ile ilgili birçok faktör etkili olmakla birlikte devletin uygulamış olduğu vergi politikaları ya da vergi ödemeyenler ile ilgili uygulamış olduğu cezaların caydırıcılığı etkili olan faktörler arasında sayılabilir ayrıca toplumsal olarak vatandaşların ahlâki olarak bilinçlenmiş olması ve vergi kaçakçılığına olan bakış açıları da etkenler arasında sayılabilmektedir.

¹⁰¹ Şengül, a.g.e., s.44.

¹⁰² Şengül, a.g.e., s. 40.

¹⁰³ Şengül, a.g.e., ss. 38-39.

¹⁰⁴ Şengül, a.g.e., s. 243.

2.5. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin oluşmasında birçok faktör etkilidir. Fakat konumuzla doğrudan ilgili olması sebebiyle kayıt dışı ekonominin gelişmesinde etkin rol oynayan, göç ve gecekondulaşma sonucu oluşan kent dokusunda bozulma, ahlâki normlar üzerindeki etkisi, kayıt dışı istihdam, gelir dağılımı, kayıt dışına toplumun bakış açısı üzerinde durulacaktır.

2.5.1. Gecekondulaşma ve Kentleşme

Ülkemizde tarım arazilerinin miras yoluyla bölünmesi ve arazi ve yeryüzü şekillerinde yaşanan olumsuzluklar sebebiyle üretimden alınan verimlerde düşüş yaşanmıştır. Ayrıca üreticilerimizin bir kısmının geçimlik arazilere sahip olmaları, tarımda makineleşmenin yaygınlaşması gibi etkenler sebebiyle özellikle son yıllarda kırdan kentlere göçlerde artışlar yaşanmıştır.

Kırsal kesimlerden kente göç sonucunda ortaya çıkan gecekondulaşma olgusu, kayıt dışı yaşamın meşru olarak görülmesi eğilimini artırmıştır. Çünkü şehirlerde hazine arazisi üzerine yerleşme kabul edilebilir bir davranış olarak algılanmış ve hızlı şehirleşmeden kaynaklanan nüfus artışı sonucunda emek arzı fazlalığı ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu emek fazlası, kayıtlı çalışan firmalarca istihdam edilememesi sonucunda kayıt dışı faaliyetlerde bulunmayı ve kayıt dışı yaşamı meşru bir olgu olarak kabullenmiştir.¹⁰⁵

Gecekondularda yaşayanlar, organize suç teşkil eden bireylerle, aynı ortamları paylaşmakta ve suçlular sınıfına transfer olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Özellikle, çocuklar önceleri sadece toplumun huzurunu bozan faaliyetlerde bulunurlarken, daha sonraları, uyuşturucu kaçakçılığı gibi suç unsuru taşıyan faaliyetlere yönelip, kayıt dışı gelir elde etmeye başlarlar. Ayrıca, iktisadi düzeyi yüksek semtlerde yaşayan çocuklar gibi eğitim olanaklarından yararlanmak için gelir düzeyleri

¹⁰⁵ Ülker Mavral, (2003), **Kara Para Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye’ye Yansımaları**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, s.258. Aktaran, Halil İbrahim Demir, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta.

yetersiz olan ve marjinal sektörde yeterli geliri sağlayamayan çocuklara için kısa yoldan sağlanan kazanç türleri cazip hal e gelmektedir.¹⁰⁶

Ayrıca, göçlerle beraber, hızlı nüfus artışının sonucu olan büyük kentlerde genç nüfus fazlalığı, bu nüfusun barınma, sağlık eğitim, istihdam vb. ihtiyaçlarını karşılaması için ülkenin harcaması gereken kaynak miktarını da arttırmaktadır.¹⁰⁷ Ülkemizde kayıt dışı istihdamın artış göstermesinde etkili olan bir başka faktör ise son yıllarda kırsal kesimde tarım arazilerinin miras yoluyla bölünmüş olması, iklim ve yeryüzü şekilleri sebebiyle tarım arazilerinden gereken iktisadi verimin alınamamış olmasıdır. Dolayısıyla tarımdan gereken verimi alamayanlar kentlerde kayıt dışı alanın genişlemesinde rol oynamaktadırlar.

Bu açıklamalardan yola çıkarak köylerden kentlere gerçekleşen göç sonucunda oluşan gecekondu yaşamının kentlerde toplumsal yapıyı bozucu ya da suç teşkil edecek olan davranışlara yol açacağı yargısı birinci etken olarak görülemez.

2.5.2. Kayıt Dışı Ekonominin Ahlâki Normlara Etkisi

Kayıt dışı iktisadi faaliyetlerin yaygınlaşması, toplumun moral ve ahlâki değerlerinin bozulmasına ve anti-sosyal davranışların yayılmasına neden olmaktadır. Yasadışı faaliyetlerden toplumun zararlı ve ahlâk dışı olarak gördüğü, kötü olarak nitelendirdiği davranışlara örnek olarak fuhuş, kumar, uyuşturucu satışı gösterilebilir. Bu tür faaliyetler anlamındaki kayıt dışılığın toplumda yaygınlaşması ve vergi kaçırmanın adeta kanıksanması toplumun yapısının bozulmasına ve sağlıksız nesillerin ortaya çıkmasına yol açar. Sonuçta toplum, telafisi mümkün olmayan sosyal maliyetlere katlanmak zorunda kalır.¹⁰⁸ Bu bağlamda 1980'lerden sonra Türkiye ciddi bir ahlâk erozyonu yaşamış ve kolay para elde etmeler, ne koşulda olursa olsun amaç haline gelmiştir. Ahlâki değerlerin yozlaştığı bir ülkede çek senet mafyaları, tefecilik veya

¹⁰⁶ Kübra, Musul, (2011), "Kayıt dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi İçindeki Rolü", Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, s.28.

¹⁰⁷ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, (2001–2005), **Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.3.

¹⁰⁸ Yavuz, Akbulak, Ali Koray, Tahtakılıç, (2003), "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler", **Banka-Mali ve İktisadi Yorumlar Dergisi**, Sayı: 468, s.19.

rüşvet gibi, yolsuzluk ekonomisinin maşalarının bulunması da olağan karşılanmaya başlamıştır.¹⁰⁹

Kayıt dışı ekonominin varlığı toplumda devlet otoritesine olan güvenin azalmasına ve adalet sistemine olan inancın da azalmasına yol açmaktadır. İktisadi faaliyetlerde bulunan bireyler toplumda kayıt dışına örnek teşkil edecek olan davranışları görerek kayıt dışı faaliyetlere yönelmektedir. Bu durum kayıt dışı alanın genişlemesine ve suç oranının artmasına katkı sağlamaktadır.¹¹⁰ Bu bağlamda, Toplumdaki moral ve ahlâki değerlerin bozulması ve eğitimsizliğin sonucu olarak bireyler, yasadışı faaliyetlere ilgi duymaya başlarken, kayıtlı ve dürüst faaliyetlerde bulunanlar da devlete olan güvenlerini yitirmeye başlarlar.

Kayıt dışı faaliyetlerde bulunmanın toplumsal yapıda telafisi mümkün olmayan yaralar açtığı sosyolojik bir realitedir. Çünkü yasal olmayan bir biçimde kolay yoldan para kazanma anlayışının kanıksanması doğal bir eyleme dönüşmektedir. Kayıt dışı faaliyetlerin, kayıtlı faaliyetler karşısında sağladığı avantajlar nedeniyle gelirlerini kayıt dışında bırakmak isteyenler, ikametgâhlarını gizlemekte, bir takım bilgilerini ilgili resmi makamlara vermekten kaçınmakta ve kayıt dışında yaşamaya devam etmektedir. Bu durum kamu güvenliği, seçmen kütüklerinin oluşturulması, yargının etkin işlemesi, nüfus sayımı ve iktisadi anlam taşımayan diğer istatistiksel bilgilerin elde edilmesi açısından da sakıncaları beraberinde getirmektedir.¹¹¹

Bir diğer yönden, kayıt dışı elde edilen gelirlerin bir kısmı suç örgütlerince haraca bağlanma şeklinde toplanmakta, bu haraclar kamu kurum ve kuruluşlarında bu suç örgütlerinin işlerini yapan veya onların önündeki her türlü bürokratik engeli ortadan kaldıran bazı kamu görevlilerine rüşvet olarak dağıtılmaktadır. Bu durum, bürokratik ve toplumsal yapıyı çürütmekte; toplumun yapısını ve dokusunu yozlaştırmakta, toplum ahlâki yapısını bozulmasına davetiye çıkarmaktadır.¹¹² Bu örnekler, hukuk ve adalet sisteminin yaptırım gücünün kaybolması, yeraltı ilişkilerinin buradan doğacak boşluğu

¹⁰⁹ Musul, a.g.t., s.28.

¹¹⁰ Abdulkadir, Bilen, (2007), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Çabalar”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, S.36, ss.136-137.

¹¹¹ Emine, Koban, (1998) “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi Sorunu ve Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü”, **Uludağ Üniversitesi, İİBF Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 3, Ekim, s.45.

¹¹² Hamza, Kaçar, (2001), “Yolsuzluk ve Kayı Dışı Ekonomi ile Sürdürülebilir Bir Kalkınma Gerçekleştirilemez”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 97, s.68.

doldurması ve toplumda suç ve suçlu sayısının artması anlamına gelmekte, sosyal açıdan sakıncalı durumlar yaratabilmektedir.¹¹³

Ahlâki normların bireylerin kayıt dışı faaliyetler üzerindeki etkisini iktisadi faaliyetlerde bulunan bireylerin üzerinde devletin uygulayacağı/uyguladığı, yasal düzenlemeler, iktisadi veya maddi külfetlerin, sınırlamaların niteliği ve boyutlarına da bağlayabiliriz. Dolayısıyla bahsedilen düzenlemeler bireyler tarafından mantıklı kabul edilirse devlete olan itaat anlayışında inanç daha da güçlenecektir.¹¹⁴

Toplumun kayıt dışı faaliyetler ve vergi kaçırma suçuna yaklaşımı ile vergi ödeme gayreti arasında çok ciddi bir ilişki vardır. Bireylerin, *herkes yapıyor, ben yapsam ne olur düşüncesi* kayıt dışı faaliyetleri bireysel anlamda meşru hale getirmektedir diyebiliriz.

2.5.3. Sosyo-İktisadi Etkisi

Doğada var olan kaynakların sınırlı bir yapıya sahip olmasına karşın bireylerin ise ihtiyaçları sınırsızdır. Dolayısıyla iktisadi hayatta bazen bir mücadeleye dönüşerek kazancın ne şekilde olursa olsun mubah sayılması anlayışı üstün konuma geçerek bireyler arasında veya bireylerin devlete olan yükümlülüklerinin aksatılmasına neden olmaktadır. Bu yüzden kazancından zarar etmek istemeyen ya da elde ettiği kârdan zarar etmek istemeyen bireylerin iktisadi faaliyetlerde bulunurken yasadışı yollara başvurduğu gözlemlenmektedir.

Bazı iktisadi faaliyetlerin kayıt dışında kalması, vergilerin eksik ya da hiç ödenmemesine neden olmakta ve sonuçta devletin vergi gelirlerini de azaltmaktadır. Kayıt dışı işlemler nedeni ile ödenmeyen vergiler bütçe açıklarına neden olmaktadır. Ülkemizde literatüre yerleşmiş olan bir anlayış gereği, devlete ödenen vergilerin vatandaşa (yol, su, elektrik) gibi ihtiyaçlar olarak geri döneceği anlayışı hâkimdir. Dolayısıyla ödenmeyen vergiler sebebiyle iktisadi açıdan devletin vatandaşa götüreceği

¹¹³ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, (2001–2005), **Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.8.

¹¹⁴ İzzettin, Önder, (2012), “Vergiye Psikolojik Direniş”, **Görüş**, Mayıs, s. 52.

hizmetler aksayacaktır.¹¹⁵ Bu durum sosyal devlet anlayışının sarsılmasına ve bireylerin refah düzeyleri üzerinde olumsuz etkileri beraberinde getirecektir.

Bir ülkede uygulanan iktisadi sistem ve buna bağlı faktörler kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran nedenlerdendir. Türkiye’de tüm sektörlerde küçük işletmeler biçiminde olması kayıt dışılığa ortam hazırlayan önemli faktörlerden biridir. Küçük işletmelerin yaygınlığı bir taraftan izleme ve denetlemeyi zorlaştırırken, diğer taraftan bu işletmelerin pek çok yasal düzenlemelere uymadıkları görülmektedir.¹¹⁶

Ayrıca, ülkemizde özellikle son yıllarda yaşanan iktisadi krizler kayıt dışı faaliyetlerin artmasına yol açmıştır. İktisadi kriz dönemlerinde, işsiz kalan insanlar kayıtlı ekonomide bulamadıkları istihdam imkânlarını kayıt dışı faaliyetlerde aramaktadırlar. İşletmeler de krizin olumsuz etkilerini azaltmak zararlarını telafi etmek için üretimlerini kayıt dışı faaliyetlere yönelterek istihdam ve üretim maliyetlerini düşürmeye çalışırlar.¹¹⁷

2.5.4. Gelir Dağılımı

Kayıt dışılığın iktisadi nedenlerinden birisi de milli gelirin iktisadi faaliyetlere katılan bireyler ve işletme sahipleri arasında adil bir biçimde dağılmamasıdır. Bu durum özellikle küçük aile şirketlerinde görülmektedir. Küçük şirketler, büyük firmalarla rekabet edebilmek için iktisadi faaliyetlerde bulunurken vergi kaçakçılığı eğilimini göstermektedirler. Bu firmalarda, denetim ve belge düzeni büyük ölçekli firmalara göre daha düşük seviyede bulunduğundan kaçakçılık eğilimi de artış göstermektedir. Bunun yanında gelir dağılımındaki bozukluk küçük yaştaki çocukların kayıtsız olarak çalışmalarına yol açtığı gibi marjinal kesimi (ayakkabı boyacılığı, su satıcılığı ve simitçilik vb.) genişlemesine katkıda bulunarak, bu sektöründe kayıt dışı faaliyetlere yönelmesine neden olmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁵ Yılmaz Ilgın, (1999), **Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları**, DPT Yayını, Ankara, s.41.

¹¹⁶ Gelir İdaresi Başkanlığı, (2009), **Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008 – 2010)**, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 87, Ankara, s.12.

¹¹⁷ Mustafa. Ali, Sarılı, (2002), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, **Bankacılar Dergisi**, S:41, s.42.

¹¹⁸ Yusuf Kıldış, **Kayıt Dışı Ekonomi**, http://www.canaktan.org/ekoomi/kamu_maliyesi/maliye/genel/diger-yazilar/kildis-kayit-isi.pdf (15.08.2014).

Bir başka açıdan ise yoksul veya gelir düzeyi düşük olan bireylerin şehirlerin gecekondu bölgelerinde ya da kenar semtlerinde yaşamaları suç teşkil eden eylemlerin bu tür yerleşim yerlerinde daha sıklıkla görülmesi arasındaki ilişki göz ardı edilemez. Çünkü gelir düzeyi düşük olan veya yoksul semtlerde yaşayan bireyler özellikle gençler iktisadi açıdan gelir seviyesi yüksek yerlerde yaşayan gençlerin yaşam tarzlarına giyim kuşamlarına, özenmektedirler. Ayrıca büyük şehirlerin büyümlü atmosferi, yaşam tarzı gençler için cazip yönleri bu gençlerin iktisadi düzeyi yüksek olanlar gibi yaşama arzusunu harekete geçirmektedir. Bu tür bir yaşamın daha fazla gelire sahip olma ile gerçekleşeceğini düşünenler ihtiyaçlarını karşılamak için bu tür suçlara bulaşmaktadırlar. Kısaca iktisadi geliri düşük olan bireylerin suç teşkil eden davranışlarla tanışması daha kolay olmaktadır.¹¹⁹

Ülkemizde kayıt dışı ekonominin özellikle son yıllarda aşırı büyümesi nedeni ile kayıt dışı ekonomi, kayıtlı ekonomiye iktisadi girdi, sağlayarak, istihdam yaratmakta, ekonominin büyümesine belirli ölçüde katkı sağlamaktadır. Olumlu sayılabilecek bu özelliklerin yanında, devlet bütçesine direkt katkı sağlamadığı için gelir dağılımında adaletsizlik yaşanmakta, diğer bir ifade ile vergi verenler yoksullaşırken bu kesimde faaliyet gösterenler haksız zenginleşmektedirler. Çünkü bu insanlar vergi ödeyen insanlardan toplanan paralarla yapılan kamusal mal ve hizmetlerden karşılıksız istifade etmektedirler.¹²⁰

Bir ülkenin genel refah düzeyini gösteren resmi verilerin başında milli gelir gelmektedir. Kayıt dışı ekonomi sonucunda milli gelir, ülkede yapılan üretimin, elde edilen gelirin, tüketimin ve yatırımların nicelik ve niteliklerinin doğru bir biçimde saptanmasına engel olur. Bunun sonucunda ekonominin sektörel dağılımının doğru olarak bilinemez ve eksik ifade edilen milli gelir rakamları sonucunda, ülkenin refah düzeyi ve verimlilik oranları olduğundan daha düşük görünür.¹²¹

Bir başka açıdan ise kişi başına düşen gelirin düşük olan ülkelerde, kayıtlı bir işten elde edilen gelir belli bir yaşam standardı için yeterli olmamakta; insanlar ikinci

¹¹⁹ Musul, a.g.t., s.29.

¹²⁰ Sakıp Şeker, (1995), “Kayıt dışı Ekonominin Kapsamı Nedenleri ve Etkileri”, **Yaklaşım Dergisi**, Ocak, s76.

¹²¹ Yılmaz Toktaş, (2010), “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği’ne Üye Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi Ve Olumsuz Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** İstanbul, s.20.

bir alana yönelerek kayıt dışı kalınmaktadır. Dolayısıyla kayıt dışı sektörün asıl amacı, bireylere gelir yaratmaktır.¹²²

2.5.5. Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı faaliyetlerin artış göstermesinde rol oynayan bir başka sosyal faktörde kayıt dışı istihdamdır. İktisadi sorunlar ve işsiz kalma endişesiyle bireyler ne iş olsa yaparım mantığından yola çıkarak daha düşük ücretlerle, daha az sosyal güvenlik ve uygunsuz koşullar altında çalışmaya razı olmalarına neden olmaktadır. Kayıt dışı istihdamın işverenler tarafından tercih edilmesinin nedenleri arasında kayıt dışı çalışan bireylere uygulanan, sigorta primleri, vergi ödemelerinden kaçmaktır. Çünkü kayıtsız istihdam edilen bireyler işverenin iktisadi açıdan daha fazla kazanç elde etmesine neden olmaktadır.¹²³

Türkiye’de nüfus artışının, köyden kente göçün, işsizliğin ve çarpık kentleşmenin piyasalar üzerindeki etkileri nedeniyle kayıt dışı istihdama zemin hazırlanmaktadır. Kentleşme ve nüfus artış hızları dikkate alındığında, metropol niteliği kazanan yerleşme merkezlerinde ortaya çıkan sorunlar giderek ağırlaşmakta, bu durum yeni değer yargılarının oluşmasına ve yasalara itaat eğiliminin azalmasına yol açmaktadır.¹²⁴

Kayıt dışı istihdamın önemli nedenlerinden birisi de gelirin adaletsiz dağılımı ve yoksulluktur. Yoksul ve eğitim düzeyi düşük işçilerin, üretimde yarattığı katma değer de düşük olmaktadır. Dolayısıyla bu bireyler için ödenen prim bireylerin yarattığı katma değeri aşmaktadır. Bu yüzden kayıt dışı faaliyet gösteren alanlar tercih edilmektedir.¹²⁵

Kayıt dışı istihdam edilen kişinin normal bir iş akdine sahip olmadığı ve ücretini ne zaman alacağını, hatta alıp almayacağını bilmeden çalışması anlamına

¹²² Kemal Kılıçdaroğlu, (2000), “Saklı Ekonominin Boyutları ve Daraltma Önlemleri”, **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı:228,Ağustos, s.4

¹²³ Musul, a.g.t., s. 27.

¹²⁴ Mehmet Candan, (2007), **Kayıt Dışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyo-İktisadi Etkileri**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara: s. 9.

¹²⁵ Yakup Süngü, (2008), “Kayıt Dışı İstihdamın Denetimi ve Sosyal Güvenlik Reformuyla Yapılan Düzenlemeler”, **Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt.21, S:2-3, s.117.

gelmektedir. Yani kayıt dışı istihdam, sadece sosyal devlet anlayışının değil, normal piyasa kurallarının da işlemediği bir alan oluşturmaktadır. Çalışanların yeterli çalışma standartlarına sahip olmadan, asgari yaş haddi, asgari ücret hakkı, fazla mesai ücreti ve işyeri çalışma standartları gibi konulardaki düzenlemelere uyulmadan, sosyal güvenlik, vergi ve diğer fonların eksik ödendiği ya da hiç ödenmediği istihdam türüdür. Bu bağlamda kayıt dışı istihdam işveren açısından devlete ödemesi gereken vergi borcundan kurtulacağı için tercih sebebidir. Kayıt dışı alanlarda faaliyet gösteren bireyler için ise hem kendileri hem bakmakla yükümlü oldukları ailelerin geleceklerini garanti almaları açısından risk teşkil eder. Kayıt dışı istihdam edile bireyler devletin sağladığı sosyal güvenlik, emeklilik gibi haklardan faydalanamazlar.¹²⁶

Ayrıca, kayıt altında çalışan işçi maliyetlerinin yüksek oluşu, ekonomide kullanılan kaynakların kıt olması gibi nedenlerden dolayı piyasalarda herkese iş vermek mümkün olmamaktadır. Kayıt altı faaliyetlerinde nitelikli bireylere imkân tanınması, niteliksiz iş gücünün kayıt altına yönelmesine neden olmaktadır.¹²⁷

Kayıt dışı olarak istihdam alanlarını tercih eden kişilerin en başta gelen mazeretlerinden biri işsiz kalma korkusudur. Bu anlamda kayıt dışı istihdam tercihi yalnızca işi olmayan bireylerin tercihi değil, işsiz kalma tehlikesi yaşayan kayıtlı çalışanları da kapsamaktadır. Yüksek işsizliğin yaşandığı ekonomilerde işgücü arz edenlerin işverenler karşısında pazarlık gücü olmamakta ve işverenler tarafından asgari ücretin altında kayıt dışı olarak çalıştırılmaktadır. Uzun süredir iş aramış fakat iş bulamayan ve iş bulma ümidini de yitirdiği için iş aramaktan vazgeçen kişiler kendilerini kayıt dışı olarak istihdam edilmelerine razı olmaktadır.¹²⁸

¹²⁶ Candan, a.g.e., s. 9.

¹²⁷ Sarılı, a.g.a., s.147.

¹²⁸ Candan, a.g.a., s. 29.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE’DE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SEBZE/MEYVE ÜRETİMİ VE
PAZARLAMA KANALLARI

3.1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SEBZE VE MEYVE TİCARETİNİN GELİŞİMİ

Türklerde ve diğer toplumlarda yaş sebze ve meyve yetiştiriciliği ve ticaretine geçmişte de çok önem verilmekteydi. Sadece yetiştirme ile kalmayıp ürünlerin başka ülkelere ulaşması hususunda alınan önlemler ve taşıma ve sevk edilmesi ile ilgili uygulamalara da büyük önem verilmekteydi.

Anadolu'nun hem coğrafi iklim koşulları hem de toprak yapısı açısından sebze ve meyve yetiştiriciliğine uygunluğu eski dönemlerde de bilinmekteydi. Ayrıca birçok medeniyete beşiklik etmesi göç yolları üzerinde bulunması gibi nedenler düşünüldüğü zaman bitki yetiştiriciliği konusunda çeşitliliğin artmış olmasını da kolaylaştırıyordu.

Osmanlı Devletinin en önemli şehirlerinden olan İstanbul'un etrafı sebze ve meyve bahçeleri ile çevrili idi. İmparatorluğun yönetimindeki Padişahların ve devlet adamlarının da bahçe konusunda özel ilgileri vardır.¹²⁹

Gerek Bizans, gerekse de Osmanlı döneminde İstanbul'un ürün tedariki genelde dışarıdan temin edilmiştir. İstanbul ve civarında sebze dışında üretilen pek fazla yiyecek maddesi yoktur. İstanbul'un içi ve çevresi bostanlardan oluşuyordu. İstanbul, birinci derecede önemli bir üretim merkezi olmadığı gibi endüstrisi de az gelişmiştir. Bunun yanında İstanbul, ilkel maddeler açısından da dışa bağımlıdır. Beslenme için gerekli olan tahıl, pirinç, sebze, kuru ve yaş meyveler, yağ, bal, kasaplık hayvan gibi mal ve ürünler imparatorluğun çeşitli yörelerinden gemilerle İstanbul'daki gümrük görevi yapan iskelelere getiriliyor ve buralardan şehre dağıtılıyordu.¹³⁰

İstanbul nüfus açısından da kalabalık bir yerleşim yeri olması sebebiyle sebze ve meyve açısından dışa bağımlıydı. İstanbul'un meyve ve sebze ihtiyacı şehrin yakın civarı ile birlikte genellikle Marmara illerinden, kuru meyveler, zeytin ve zeytinyağı ise Ege illerinden deniz yoluyla gemilerle getiriliyordu, İstanbul 'a getirilen ürünlerin Eminönü ile Unkapanı arasında Haliç kıyısında hangi iskelelere yüklerini boşaltacakları belirlenmişti.¹³¹ Osmanlılar dönemde teknolojik imkânlar günümüzdeki gibi olmadığı

¹²⁹ Marianna Yerasimos, (2005), **Beş Yüz Yıllık Osmanlı Yemek Mutfağı**, Boyut Yayınları, İstanbul, s.123.

¹³⁰ Robert, Mantran, (1995), **XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, İmge Kitabevi, İstanbul, s.180.

¹³¹ Ekmeleddin, İhsanoglu, (1994), **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I**, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, ss.567-570.

için sebze ve meyve sevkiyatı gemiler aracılığı ile sağlanmaktaydı. İstanbul en çok sebze ve meyve tüketen şehir özelliğine sahipti.

Osmanlı Devleti içinde bulunduğu coğrafi şartlar, birçok medeniyete beşiklik etmesi, meyve ve sebze konusunda zengin bir mirasa sahip olmasını sağlamıştır. Osmanlı döneminde görüldüğü gibi meyve ve sebze yetiştiriciliği kadar ticareti de çok önemli olduğunu görmekteyiz. Yetiştirilen ürünlerden kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra karadan ve denizden uzak diyarlara ulaştırılması sağlanmıştır. Ürünlerin tazeliğinin korunması ya da sevkiyat aşamasında zarar görmesini engellemek amacıyla bazı tedbirler alınmaktaydı. Günümüzde sebze ve meyve ticaretini düzenleyen yasalar ürünlerin taşınması ve ambalajlanması ile ilgili bazı kurallar getirmekle beraber bu kurallar denetim eksiklikleri sebebiyle tam anlamıyla uygulanamamaktadır. İstanbul'a gönderilen elma, armut, ayva gibi meyvelerin ezilmemesi için kutularda ve pamuklara sarılarak taşınırdı.

19. yüzyılın sonlarında ise; Mihaliççık yakınlarındaki köylerden yabani olarak yetişen armutlar, büyük miktarlarda kavsara türü sepetler içinde getirilmekteydi.¹³²

Daha sonraki dönemlerde ise öncelikli olarak İstanbul'da başlayarak hal kın ihtiyaçlarını karşılamak için *kapan* adı verilen büyük pazar ve panayırlar kurulmuştur. Kapanlar 'da Anadolu'nun farklı yerlerinden özellikle büyük gemilerle gelen malların satışı gerçekleştiriliyordu. Osmanlıda meyve ve sebze ticareti ile ilgili eski kaynaklarda *kapan* uygulaması üzerinde sıkça durulmaktadır. Sözlükte *büyük terazi*, *kantar*" anlamına gelen *kapan* kelimesinin Latince *campana*dan Farsça'ya, buradan *kabbân* şeklinde Arapça'ya geçtiği, Türkçe'ye ise *kapan* olarak girdiği öne sürülür.¹³³ Osmanlı Devletinde ilk *kapan* Fatih devrinde 1461 yılında kurulmuştur.¹³⁴

Osmanlı devletinin ürünlerin satışı ve dağıtımının sağlandığı *kapanlar*, aslında günümüzdeki pazar ve hal sistemine benzerlik göstermekteydi. Fakat uygulamada farklılıklar arz etmekteydi. Yurdun farklı illerinden gelen (sebze, meyve, bal, yağ, kuru gıda) malların devletin vazifelendirdiği memurlar tarafından bir ücret belirlenmesi esasına dayanmaktaydı. Ayrıca bu sistem sayesinde devlet haksız kazancın önüne

¹³² Hüseyin Binbaşı, (2010), **Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat Coğrafyası**, ss.93-94, Zik. **Priscilla Mary Işın, Osmanlıda Meyve Kültürü**, Bilecik, s.14.

¹³³ http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/halk-kulturu/detay/envanter_id/205, (14.7.2013).

¹³⁴ Ahmet, Akgündüz, (2005), **Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediyeler Kanunu**, OSAV Vakfı Yayınları, İstanbul, s.166.

geçerek malların yüksek fiyatlarla satılmasına engel olmaktaydı. Özellikle İstanbul'a dışarıdan ithal olarak gelen malların satışı da gerçekleştirilmekteydi. Kapanlarda devletin resmi olarak görevlendirdiği memurlar çalışmaktaydı. Bu memurlar tarafından oluşturulan kurul sayesinde fiyatlar belirlenir, ürünler halkın ihtiyaçları gözetilerek dağıtımı sağlanırdı. Buralardan devletin elde ettiği gelirler ise Padişahların inşa ettirdiği (cami, medrese, imaret, han, hamam) gibi kurumların masraflarını karşılamak için kullanılıyordu. Günümüzde yaş sebze ve meyve hallerinde faaliyet gösteren komisyoncuların üstlendiği vazifeye benzer şekilde Osmanlı devletinde ticari anlamda malların farklı illerden getirilmesi ve kapanlarda satışını sağlayan ve kapan tüccarı adı verilen insanlar vardı. Bu tüccarlar sahibi oldukları büyük gemilerle ülke topraklarından veya dış ülkelerden satın aldıkları malları kapanlara boşaltırlar ve burada gümrük işlemine tabi olurlardı. Burada mallar ürün çeşidine, kalitesine göre tasnif edilir. Kapan memurları tarafından fiyat belirlenirdi.¹³⁵

Bu uygulama sayesinde devlet hem malların satışı ve fiyat belirlemesini dengede tutarak haksız kazancın önüne geçmiş, hem de halkın ihtiyaçlarına göre malların dağıtımına katkıda bulunmuş oluyordu. Ayrıca 17. yüzyılda halkın ihtiyaçlarının yüzde doksan kadarı kapanlardan sağlanmaktaydı. Günümüzde ise kapan sistemine benzerlik gösteren yaş sebze ve meyve hallerine giren mal miktarı yüzde otuz civarlarındadır. Daha sonraları ise; kapanlardan elde edilen gelirlerin bir kısmı devlet tarafından alınmış geriye kalan kısmı ise İstanbul Belediyesine devredilmiştir. Günümüzde ise yaş sebze ve meyve hallerinde belediyelerin kantar remi olarak alınan vergi geçmişte uygulamasına rastlanılan kapanlarda alınan vergi ile benzerlik arz ettiği görülmektedir¹³⁶.

3.1.1. Unkapanı

Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmış olan Unkapanı olarak bilinen semt günümüzde varlığına devam etmektedir. Osmanlı devrinde Unkapanı daha çok kuru gıda, hububat ticaretinin yapıldığı bir yerdi. Burada faaliyet gösteren tüccarlar tarafından görevlendirilen yardımcılar padişahıtan aldıkları bir ferman ile ülkenin farklı

¹³⁵ <http://www.yenibilgiler.com/kapan-nedir/>, (14.7.2013).

¹³⁶ <http://www.yenibilgiler.com/kapan-nedir/>, (14.7.2013).

illerine giderek doğrudan toprak sahipleri ile görüşme usulü ile malları satın alırlardı. Daha sonra mallar gemilere yüklenerek Unkapanı'na getirirlerdi. Böylece İstanbul'un hububat ihtiyacı bu şekilde karşılanmış olurdu. Daha sonraki yıllarda ise, toprak sahipleri yani üreticiler ile tüccarlar arası mal alım ve satımı bir sisteme bağlanmıştır. Hangi tüccarın nereden hangi şehirden ne miktarda hububat alacağı önceden belirlenmiştir. Böylece hem üretici malını satma konusunda problem yaşamamış oluyor, hem de tüccar pazarlama ve ürün arama problemi ile karşılaşmıyordu. Günümüzde hedeflenen ürünlere barkod uygulaması ve üreticilerin hal kayıt sistemine dâhil olması ile ilgili sistem aslında geçmişte de kapanlara getirilen ürünlerin kapan defterine kayıt edilme esasına benzerlik arz etmektedir. Çünkü Osmanlı devleti döneminde kapanlara giren ürünlerin kaydı yapılır kaydı yapılmayan ürün memurların izni olmadan kapan dışına çıkarılamazdı. Böyle bir uygulamanın faaliyete geçirilmesi hem haksız rekabeti önleme hem de ülke ekonomisi açısından kayıpların önlenmesi için sürdürülebilir bir çaba olduğunu söyleyebiliriz.¹³⁷

3.1.2. Bal Kapanı

Bal kapanının tarihsel ve ticari açıdan önemi avlusunda bulunan büyük miri kantardan kaynaklanmaktaydı. Osmanlı devrinde İstanbul esnafının ticarete kullandıkları kantarlar yirminci yüzyıla kadar burada kontrolden geçer ve mühürlenirdi. Bal kapanının bir başka özelliği ise, İstanbul'a gelen zeytinyağı, bal, yağ, pamuk, şeker, sabun gibi ürünler burada satışa sunulurdu. Bal, özellikle şekerin temin edilemediği zamanlarda şeker yerine kullanıldığı için İstanbul'da fazla miktarda bal bulundurulmuştur. Fakat her ne kadar ismi Bal kapanı olsa da bu han'da balın dışında gıda maddeleri de depolanmıştır. Şark Ticareti yıllıklarına göre 1880-1921 yılları arasında bu han'da bal ticareti yapanların yanı sıra tereyağı, deri ve kösele, tahin, sabun ticaret mallarını satan işletmeler de faaliyette bulunmuştur.¹³⁸

¹³⁷ <http://www.yenibilgiler.com/kapan-nedir/>, (14.7.2013).

¹³⁸ Sinan Ceko, (2012), **İstanbul'un 100 Hanı**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.Yayınları, s.18

3.1.3.Yağ Kapanı

Yağ kapanı tüccarlarının kendilerine ait olan üretim bölgeleri vardı. Daha Önceden üreticiden ne kadar ürün alacağı belliydi. İşleyiş olarak Unkapanı tüccarlarından farklı bir sistemleri vardı. Ayrıca Unkapanı tüccarlarından farklı olarak yazıcıları yoktu. Kadı huzuruna çıkarak ne miktarda mal getirecekleri ile ilgili bir taahhüt anlaşmaları vardı. Böylece devlet hem üreticiyi hem de tüccarı koruyarak sistemin devamına katkıda bulunmuş oluyor hem de hileli ve haksız rekabetin önüne geçmiş oluyordu. Her tüccarın mal alacağı yer belli olduğu için bir tüccar başka bir tüccarın mal aldığı bölgeden mal alamazdı.¹³⁹

Türkiye cumhuriyetinin kurulmasından sonra ise kabzımal adı altında faaliyet gösteren tüccarlar tarafından Anadolu'dan trenlerle haydar paşaya getirilen mallar traktörlerle taşınarak satışa sunulmaya başlanmıştır. Daha sonra ilerleyen teknoloji ile birlikte hallere mal sevkiyatı da biçim değiştirmiş, gelişen karayolları ile demir ve deniz yolları taşımacılığı, karayolları taşımacılığına dönüşmüştür. İlerleyen zamanlarda ise meyvehoş adı ile anılan haller kurulmuştur. Artan nüfus artışına bağlı olarak ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalınca 1935 yılında Unkapanı'nda merkez hal oluşturulmuştur. Unkapanı'nda kurulan merkez hal elli yıl sonra günümüzde Bayrampaşa ilçesinde faaliyet gösteren hale taşınmıştır. Bayrampaşa hali şuan Avrupa'nın ve Orta Doğunun en büyük hallerinden biri haline gelmiştir. Bayrampaşa halinde 571 adet komisyoncu faaliyet göstermekte olup, İstanbul'un günlük on beş-yirmi bin ton yaş sebze ve meyve ihtiyacı buradan karşılanmaktadır. Eskiden sebze meyvenin ilkel şartlarda uzak yerlere götürülmesi ve ticaretinin çok zor imkânlarla yapılmasına karşılık günümüzde pazarlama, saklama, gibi imkânlardan en verimli bir biçimde faydalanılmaya çalışılarak, tüketiciye hem taze ve güvenli, hem de temiz ve sağlıklı ürünleri ulaştırmak için çalışmalar aralıksız bir şekilde devam etmektedir.¹⁴⁰

¹³⁹ http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/halk-kulturu/detay/envanter_id/205, (14.7.2013).

¹⁴⁰ <http://www.ismeyder.org/hal-tarihcesi/>, (14.7.2013).

3.2. TÜRKİYE’DE YAŞ SEBZE VE MEYVE ÜRETİMİ

Ülkemizin sebze üretim miktarına bakacak olursak, domates, hıyar, biber, patlıcan ve karpuz gibi ürünlerin de dâhil olduğu yetiştirilen grubunun toplam sebze üretiminden %82,7’lik bir pay aldığı görülmektedir. Nitekim 11,8 milyon tonluk üretim hacmiyle domates ülkemizde en çok yetiştirilen sebze olup, toplam sebze üretiminden %41,5 pay almaktadır. Bu ürünü 3,9 milyon tonluk üretimle karpuz ve 2,2 milyon ton ile biber (salçalık, dolmalık ve yeşil) izlemektedir. Yumru ve kök sebze grubundan olan kuru soğan 1,9 milyon tonluk üretimiyle dördüncü sırada yer almaktadır. 2012 yılında 18 milyon ton olarak gerçekleşen meyve üretimi 2013 yılında %1,2 oranında artarak 18,2 milyon ton seviyesine ulaşmıştır. 2013 yılında en çok üretilen meyve daha önceki yıllarda olduğu gibi üzüm olmuş, söz konusu ürün 4 milyon tonluk üretim hacmiyle toplam üretimden %22 pay almıştır. İkinci sırada 3,7 milyon tonluk üretim ve %20,2’lik payla turunçgil grubu gelmektedir. Elma ise 3,1 milyon ton ile en çok üretilen üçüncü meyve durumundadır.¹⁴¹

3.2.1. Türkiye’de Yaş Sebze ve Meyve İhracatı

2013 yılı 1 Ocak-30 Nisan tarihlerinde Yaş Meyvede Türkiye geneli en fazla ihracatı yapılan ürün değerinde 25.307.446 dolar ve miktarda 31.488.941 kg. ile Nar olmuştur. Bunu sırasıyla ve Çilek ve Elma izlemiştir. 2013 yılı 1 Ocak-30 Nisan tarihleri arasında Yaş Sebzedeki Türkiye geneli en fazla ihracatı yapılan ürün değerinde 186.536.670 \$, miktarda 199.837.055 kg. ile Domates olmuştur. Bunu sırasıyla, biber, patates hıyar ve kornişon izlemiştir.”¹⁴²

¹⁴¹ Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, **Yaş Meyve ve Sebze Sektörü Raporları**, s.9.

¹⁴² <http://yms.org.tr/home/yassebze.aspx>, (30.6.2013).

Tablo 3.1: 2012-2013 (Ocak-Nisan Ayı) Türkiye Geneli Yaş Meyve de İhracat Yapılan İlk 10 Madde

	MADDE	01.01.2012 / 30.04.2012		01.01.2013 / 30.04.2013		ARTIŞ AZALIŞ (%)		2013 PAYI (%)	
		MİKTAR (KG)	DEĞER (\$)	MİKTAR (KG)	DEĞER (\$)	MİKTAR (KG)	DEĞER (\$)	MİKTAR (KG)	DEĞER (\$)
1	NAR	17.407.626	11.645.183	31.488.941	25.307.446	81	117	54	49
2	ÇİLEK	5.207.177	4.814.812	7.229.837	9.205.658	39	91	12	18
3	ELMA	24.392.920	9.311.649	9.016.949	4.254.604	-63	-54	15	8
4	AYVA	4.232.232	3.323.996	5.037.048	4.103.105	19	23	9	8
5	ERİK	343.343	629.207	790.654	1.770.446	130	181	1	3
6	KESTANE	487.696	859.609	534.493	1.753.526	10	104	1	3
7	ARMUT	469.282	392.847	1.653.965	1.567.721	252	299	3	3
8	HURMA	841.748	1.351.958	840.363	1.308.394	0	0	1	3
9	ÜZÜM	1.077.284	693.068	690.706	723.584	100	100	1	1
10	ŞEFTALİ	96.528	91.649	388.469	471.275	302	414	1	1

Kaynak: Tük, (30.6.2013).

Narenciyede 2013 yılı 1 Ocak-30 Nisan tarihleri arasında bir önceki yılın aynı aylarına göre değerde yüzde on dört, miktarda ise yüzde on sekiz oranında bir azalış meydana gelmiştir. Narenciye içerisinde limon; miktarda yüzde on üç'lük ve değerde ise yüzde bir'lik bir düşüş göstermiş ve 2013 yılı 1 Ocak-30 Nisan tarihlerinde 113.658.837 \$'lık değerle ilk sırada yer almıştır. 2013 yılı 1 Ocak-30 Nisan tarihleri arasında Yaş Sebze Türkiye geneli en fazla ihracatı yapılan ürün değerde 186.536.670 \$, miktarda 199.837.055 kg. ile Domates olmuştur. Bunu sırasıyla, Biber, Patates ve Hıyar-Kornişon izlemiştir

Tablo 3.2: 2012-2013 (Ocak-Nisan Ayı) Türkiye Geneli Yaş Sebze de İhracat Yapılan İlk 10 Madde

	MADDE	01.01.2012/30.04.2012		01.01.2013/30.04.2013		ARTIŞ AZALIŞ (%)		2013 PAYI (%)	
		MİKTAR (KG)	DEĞER (\$)	MİKTAR (KG)	DEĞER (\$)	MİKTAR (KG)	DEĞER (\$)	MİKTAR (KG)	DEĞER (\$)
1	DOMATES	245.045.419	190.300.105	199.837.055	186.536.670	-18	-2	34	56
2	BİBER	23.785.886	34.159.710	24.020.645	34.833.893	1	2	4	11
3	PATATES	20.412.797	2.248.165	204.381.348	30.930.375	901	1.276	34	9
4	HIYAR. KORNIŞON	25.154.847	21.307.307	26.825.772	23.763.162	7	12	5	7
5	KABAK	20.341.553	14.166.590	27.769.748	21.905.733	37	55	5	7
6	SOĞAN.ŞAL OT	53.207.714	4.613.874	67.754.783	8.529.383	27	85	11	3
7	PIRASA	6.973.465	3.607.146	14.581.331	8.205.237	109	127	2	2
8	PATLICAN	2.733.611	3.256.937	4.699.140	5.030.406	72	54	1	2
9	MANTAR	70.440	2.676.431	142.481	3.628.688	102	36	0	1
10	HAVUÇ.TUR P	10.573.656	1.970.161	17.840.009	3.060.345	69	55	3	1

Kaynak: <http://www.yms.org.tr/istatistik.aspx>, (30.6.2013)

Narenciyede 2013 yılı 1 Ocak-30 Nisan tarihleri arasında bir önceki yılın aynı aylarına göre değerde yüzde on dört, miktarda ise yüzde on sekiz oranında bir azalış meydana gelmiştir. Narenciye içerisinde Limon; miktarda yüzde on üç'lük ve değerde ise yüzde bir'lik bir düşüş göstermiş ve 2013 yılı 1 Ocak-30 Nisan tarihlerinde 113.658.837 \$'lık değerle ilk sırada yer almıştır.¹⁴³

3.3. TÜRKİYE'DE YAŞ MEYVE VE SEBZE PAZARLAMA KANALLARI

Ülkemizde sebze ve meyve pazarlaması ekonominin önemli alt işlevlerinden birini oluşturmaktadır. Çünkü yoğun emek ve çaba sonucu yetiştirilen ürünler sistemli bir biçimde oluşturulan pazarlama organizasyonu şeklinde tüketiciye ulaşmaktadır. Dolayısıyla sistemli bir pazarlama organizasyonu ile hem üretici emeğinin maddi manevi karşılığını almakta hem de tüketici sofrasında taze ve sağlıklı ürün

¹⁴³ <http://www.yms.org.tr/istatistik.aspx>, (30.6.2013).

tüketilebilmektedir. Bir başka ifade ile üretici ürününü en kısa, zahmetsiz yoldan ve kârlı bir biçimde pazarlama eğilimindedir. Tüketici ise alışverişe çıktığı zaman alacağı ürünün bütçesine uygun, temiz ve sağlıklı olmasını arzu eder. Sistemli bir biçimde entegre olmuş pazarlama sayesinde hem üretici hem de tüketici kazançlı çıkacaktır diyebiliriz.

2012 yılında yürürlüğe giren sebze ve meyve ticaretini düzenleyen yeni yasa ile birlikte meyve sebzenin perakende satışını yapabilmek için ürünlerin mutlaka toptancı hallerinden satın alınma zorunluluğu kaldırılmış, bildirimde bulunma şartıyla ürünler Hal'e getirilmeden de satılma imkânı sağlanmıştır. Yaş meyve ve sebze tüketiciye yaş meyve sebze ticaretinin bir yönden borsası olan toptancı haller kanalı olmak üzere, komisyoncu, kooperatif, üretici birlikleri, ihracatçı ve ihracatçı birlikler yoluyla da ulaştırılmaktadır. Bunun yanında semt pazarları, süpermarketler ve manavlar perakende meyve sebzenin pazarlanmasında etkilidirler. Türkiye'de Avrupa ülkelerindeki sistemin aksine üretici örgütlerinin güçlü olmayışından dolayı, yaş meyve ve sebzenin tedarik, taşıma, depolama, ambalajlama, etiketleme, standardizasyon, fiyat oluşumunun sağlanması gibi birçok pazarlama fonksiyonunun çoğunlukla aracılar tarafından yerine getirildiğini de unutmamak gerekir.¹⁴⁴

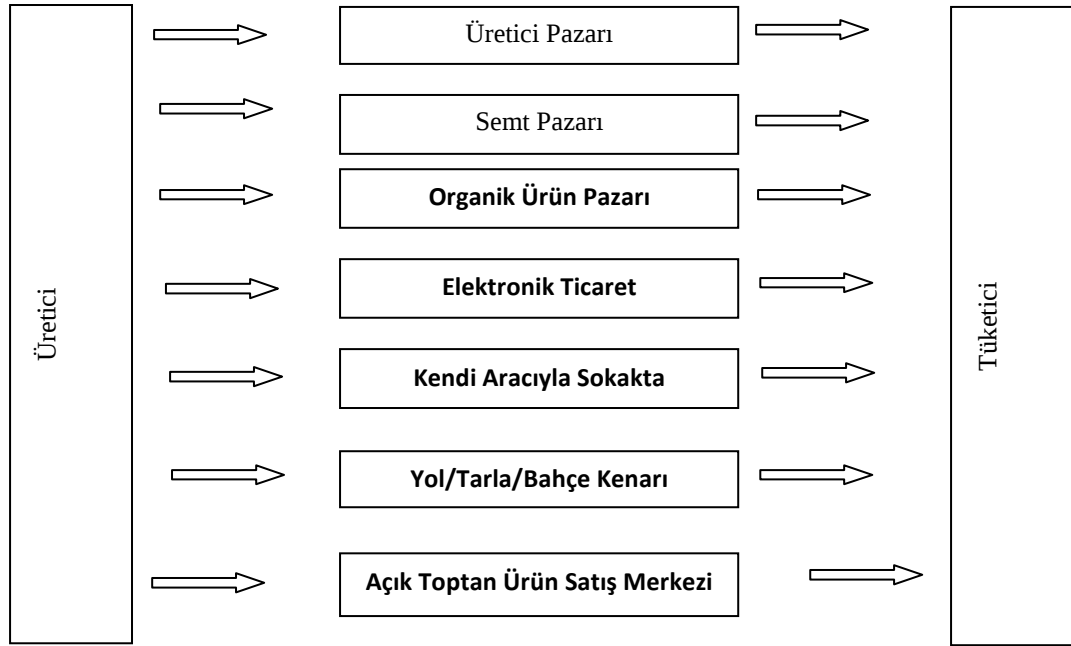
Ayrıca sebze ve meyvenin muhteviyatı sebebiyle çabuk bozulabilen ve zarar gören bir yapıya sahip olması sebebiyle zararın en azami dereceye düşürülmesinde pazarlama sisteminin aktif rol oynayacağı göz ardı edilemez. Araştırmamıza ülkemizde mevcut sistemde faaliyet gösteren pazarlama kanallarından ayrıntılarla devam edebiliriz.

3.3.1. Doğrudan Pazarlama Kanalları

Doğrudan gerçekleştirilen pazarlama kanallarında üretici bizzat işin içinde yer almaktadır. Üretici kendi yetiştirdiği ürünü pazarlarken (Şekil:3,4.) de görüldüğü gibi yol kenarında, tarlasının başında, semt pazarlarında, organik ürün pazarlarında e-ticaret yöntemi ile ya da kendi aracı ile sokaklarda satışını gerçekleştirmektedir

¹⁴⁴ Mevhibe Albayrak, (2009), **Yaş Meyve ve Sebze Pazarlama Merkezleri: Toptancı Haller-Pazarlar Dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye'den Örneklerle Yapısı ve İşleyişi**, TEAE Yayınları, Ankara: s.5.

Şekil 3.1: Yaş Sebze ve Meyvenin Tüketicie Doğrudan Pazarlama Kanalları

Kaynak: <http://www.tepge.gov.tr> (07.01.2013)

Ülkemizde pazarlama kanalları arasında yer alan doğrudan pazarlama kanalı sisteminin kendi içerisinde bazı dezavantajları vardır. Öncelikli olarak bu tür pazarlarda üretici yetiştirmiş olduğu ürünün tamamını aynı anda pazarlayamamaktadır. Elinde kalan ürünü depolama, saklama gibi bir imkânı da bulunamayacağı için üretici emeğinin karşılığını alamamaktadır.

3.3.1.1. Üretici Pazarları

Üretici pazarları 5652 sayılı kanuna göre; her türlü yaş sebze ve meyvelerin üreticilerce perakende satışının yapıldığı ve belediyelerce kurulan yerler olarak tarif edilmektedir. Bu tür pazarlama şekli üreticilerin kendi ürettikleri ürünü bizzat kendi tarafından pazarlama esasına dayanmaktadır. Ürünlerin satışı ile ilgili fiyat belirlemesi belediyeler tarafından yapılır. Belediyenin belirlemiş olduğu fiyat üzerine çıkılamaz. Ürünlerin satışını üreticiler belediyeler tarafından belirlenmiş olan yerlerde ve haftanın sabit günlerinde kurulan semt pazarları ile aynı gün kurulmaması koşuluyla gerçekleştirilir.

3.3.1.2. Açık Toptan Ürün Satış Merkezi

Toptancı halleri dışında -yani hallere ürün girmeden- simsarlar ya da üreticiler tarafından gerçekleştirilen ticaret şeklidir.

Albayrak'a göre "hal Yasası düşünüldüğünde, belediyelerin bu pazarlara tolerans göstermesi düşündürücüdür. Bir taraftan, yaş meyve ve sebze ticaretinin iyileştirilmesi istenirken, diğer taraftan kayıt dışı ticarete de prim verilmesi kabul edilemez bir gerçektir"¹⁴⁵

Zira hal yasasına göre ülkemizde toptan satışı yapılacak ürünlerin Toptancı Hallerine girmeden veya bildirim yapılmadan satışının yapılması yasalara aykırıdır. Toptancı Hallerine girmeyen ve kayıt altına alınamayan ürünler iktisadi anlamda kayıt dışı ekonominin artmasına neden olmaktadır.

3.3.1.3. Toptancı Halleri

Ülkemizde yaş sebze ve meyvenin pazarlamasında en etkin rolü toptancı halleri üstlenmektedir. Toptancı haller için temel teşkil eden 552 sayılı kanun hükmünde kararnamenin amacı; yaş sebze ve meyve ticaretinin kalite, standart ve sağlık kurallarına uygun olarak serbest rekabet sistemi içerisinde yapılmasını sağlamak, üretici ve tüketiciler ile yaş sebze ve meyve ticaretini meslek edinenlerin çıkarlarını dengeli ve eşit bir şekilde korumak ve toptancı hallerini modern ve çağdaş bir altyapı sistemine kavuşturmak şeklinde ifade edilmektedir.

Yaş sebze ve meyve toptancı halleri ülkemizde ürünlerin pazarlanması kanallarından önemli bir konuma sahiptir. Fakat gerek toptancı hallerindeki uygulamalardan kaynaklanan problemler, gerekse denetim eksikliklerinden kaynaklanan problemler sebebiyle iktisadi anlamda beklenen düzeyde olmadığımızı ortaya koymaktadır. Ülkemizde 2012 yılı itibariyle yetiştirilen ve satışa sunulacak olan ürünlerin toptancı hallerine girme zorunluluğu kaldırılmıştır. Ürünlerin bildirimi yapılması koşulu ile üreticiden alınabilmesi şartı uygulanmaya başlamıştır. Fakat bu durumun sonucunda denetim yetersizlikleri sebebiyle ürünlerin farklı yollardan toptancı hallerine girmeden ve bildirim yapılmadan piyasalara girdiği gözlenmektedir.

¹⁴⁵ Albayrak, a.g.e., s .19.

Ülkemizde var olan mevcut hal sisteminin üretici üzerinde uyguladığı sabit kesinti ve vergilerde üreticinin ürününü toptancı hallerine pazarlamamasında bir etken olarak görülmektedir. Bu bağlamda toptancı hallerinde, yapılan kesintilere baktığımızda % 8 komisyon, komisyonun KDV'si (1,44), %2-15 belediye payı(hal içi %2-hal dışı %15), %2-4 stopaj(hal içi %2-hal dışı %4), bağ kur primi %1, nakliye, hamaliye, yükleme boşaltma gibi diğer masraflar için %5 kesinti yapılmaktadır. Bu tür uygulamalarda kesintilerin yüksek miktarlarda olması Üreticilerin yetiştirdiği üründen elde ettiği kâr oranını aşağılara çekmektedir. Ayrıca bu kesintilerin üreticiden tahsil edilmesi üreticilerin yetiştirdiği üründen zarar etmesine neden olmaktadır. AB ülkelerinden ise ürünlerin toptancı hallerine girme zorunluluğu olmadığı için ürünlerin Pazarlamasını üretici örgütleri gerçekleştirmekte ve bizim ülkemizde olduğu gibi hal rüsumu yani vergi ödeme zorunluluğu bulunmamaktadır. Üreticinin yetiştirmiş olduğu ürünler daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi üretici örgütleri aracılığıyla pazarlanmaktadır.¹⁴⁶

3.3.1.4. Kooperatifler

Kooperatifler Dünyada ve Ülkemizde gibi Yaş Sebze ve Meyve Üreticisi olan insanların yetiştirdiği ürünleri daha kolay pazarlamak amacıyla oluşturulan Bu yükümlülükler, çalıştırılan işçi sayısı ile ilişkilendirildiği için işverenler söz konusu yükümlülüklerden kurtulabilmek için çalıştırılan işçi sayısını resmi kayıtlarda 50 kişinin altında tutarak kayıt dışı istihdama yönelebilmektedirler. Ülkemizde özellikle son yıllarda Sebze ve Meyve sektöründe kooperatifleşmeye gidilme çalışmaları piyasalar üzerinden olumlu yansımalara neden olmaktadır. Kooperatifler; Tarım ve Köy işleri Bakanlığı ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığının yetki alanına giren üç farklı Kanuna göre kurulmaktadır. 1163 sayılı (3476 S.K.) Kooperatifler Kanuna göre kurulan toplam 10.440 adet birim kooperatifin; 7.468 âdeti tarımsal kalkınma, 2.419 âdeti sulama, 522 âdeti su ürünleri, 31 âdeti pancar ekicilerine aittir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Türkiye Ziraat Odaları Birliği, (2008), **Yaş Sebze ve Meyve Raporu**, Aralık.

¹⁴⁷ **Sanayi ve Ticaret Bakanlığı**, 1163, (3476, S.K.)

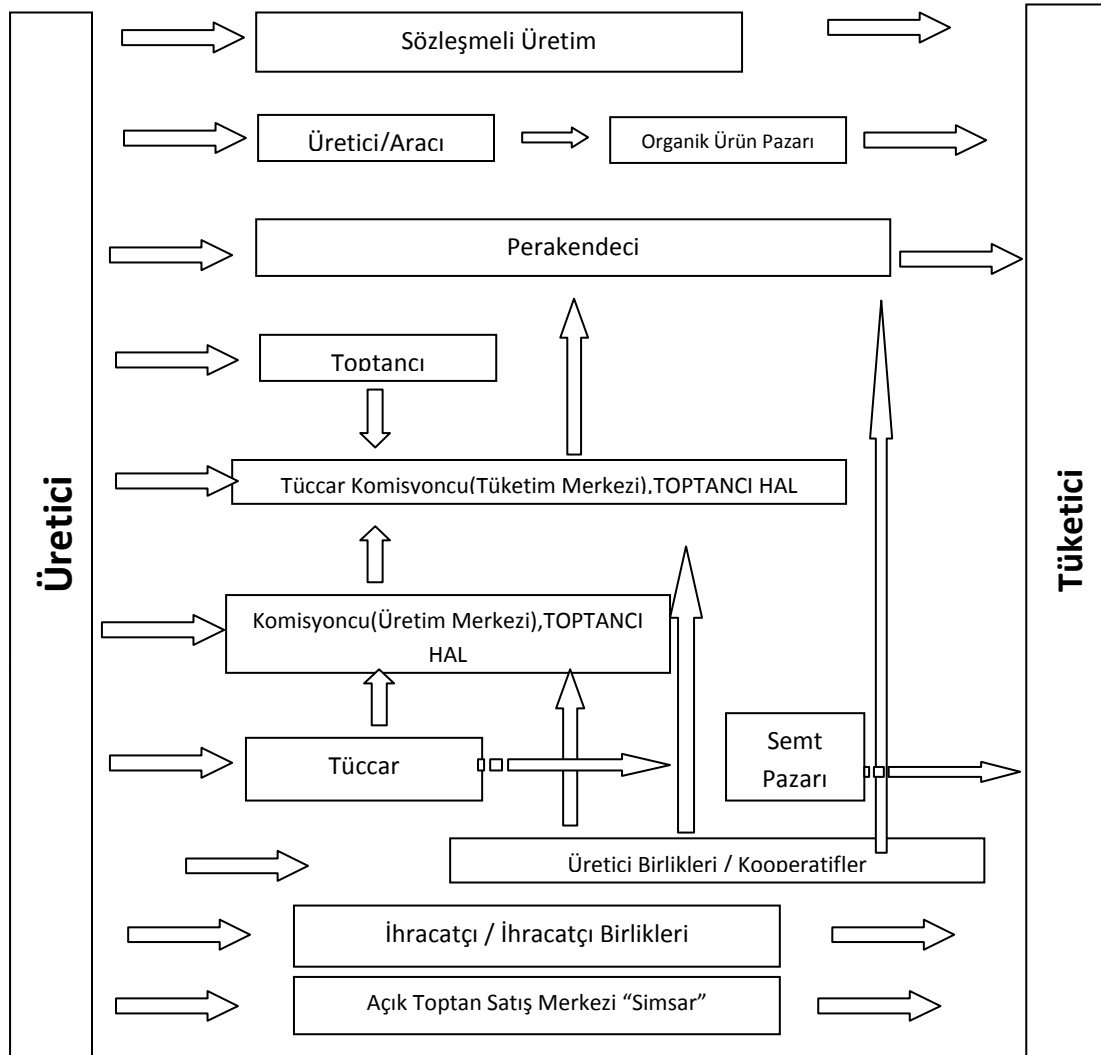
3.3.1.5. Üretici Birlikleri

5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanuna göre bu örgütlenmelerin amacı; yaş sebze ve meyve pazarlarına norm ve standartlara uygun ürün sevk etmek ve ürünlerin ulusal/uluslararası ölçekte pazarlama gücünü artırıcı tedbirler almak üzere tarım üreticilerinin, ürün veya ürün grubu bazında bir araya gelerek, tüzel kişiliği haiz tarımsal üretici birlikleri kurmalarının sağlanmasıdır. Meyve ve sebze Üretici Birliklerinin bitkisel ürünlerle ilgili üretici birliklerindeki payı yaklaşık %77 düzeyindedir.¹⁴⁸

Yaş sebze ve meyvenin aracılar yoluyla pazarlanmasının bir türü plan üretici birlikleri Avrupa ülkelerinde yaygın olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Hatta bir çok Avrupa ülkesinde üretici birlikleri fiyat belirleme, standardizasyon, hijyen gibi birçok konuda söz sahibi konumunda yer almaktadır. Ülkemizde ise üretici birlikleri hal i hazırda yaygın Avrupa devletleri gibi yaygın olmayıp az miktarda var olan birliklerinin de piyasalara etkisi yok denecek kadar azdır.

¹⁴⁸ Üretici Birlikleri Kanunu, Sayı:5200, Aktaran; Mevhibe, Albayrak, a.g.e., s .22.

Şekil 3.2: Yaş Meyve ve Sebzenin Tüketicilere Aracılar Yoluyla Pazarlama Sistemleri

Kaynak: <http://www.tepge.gov.tr> (07.02.2013)

Ülkemizde bu şekilde pazarlamanın geniş bir organizasyon ağı şeklinde gerçekleştirilmiş olması hem ürünlerin tüketiciye ulaşmasında zaman kaybına neden olmakta hem de piyasada fiyat dalgalanmasına ve artışlara sebebiyet vermektedir. Ayrıca bu sistem dâhilinde genelde üretici her zaman gerektiği gibi maliyetlerini karşılamada zorluklar yaşamaktadır. Çünkü ürün çiftçi ürününü elde kalma satamama endişesi ile ucuza pazarladığı için zarar etmektedir. Ürünlerin tüketiciye ulaşması aşamalarının uzaması ise tüketicinin ürünü piyasalardan pahalıya almak zorunda kalmasına neden olmaktadır. Bir başka yönden ise pazarlama sürecinin uzaması sebebiyle ürünler çabuk bozulabilmektedir. Üreticiden tüketiciye ulaşana değin

pazarlama süreci esnasında ürünler şekil, renk bakımından değişime uğramakta daha doğrusu fire vermekte ya da zayi olmaktadır. Böylece iktisadi açıdan kayıpların doğmasına neden olmaktadır.¹⁴⁹

Türkiye’de yaş sebze ve meyvenin pazarlamasında bahsi geçen iki pazarlama kanalı (dolaylı yollardan ve doğrudan) sistemi dışında gayri resmi yollardan ve doğrudan toprak sahibi üreticiden alınan ürünlerin piyasalara girmesine olanak sağlayan başka bir pazarlama kanalından da bahsedebiliriz. Aslında bu durum yeni hal yasasına göre ürünlerin toptancı hallerine girmesi zorunluluğunun kaldırılması ile daha da artmıştır denilebilir.

Ülkemizde yetiştirilen ürünlerin Şekil:3.1 ve Şekil:3.2’deki gibi uzun ve meşakkatli bir yol izlemesi bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Uzun emek ve çabalar sonucu yetiştirilen ürünlerin toplandığı yerlerden pazarlamasının yapılacağı illere gelene kadar birçok hal’e uğraması gerekliliği, uzun süren sevkiyat işlemleri sebebiyle ürünler hem zarar görmekte hem de fiyat kaybı yaşanmasına neden olmaktadır. Bu durumun sonucunda ürünlerin satın alındığı bölgelerde düşük fiyatlardan işlem görmesine neden olmaktadır. Hatta yetiştirildiği bölgeden belirli bir fiyatla işlem gören bir ürün sofralara ulaşana kadar iki üç kat fiyat artışına uğramaktadır.

Ayrıca mevcut hal sisteminde üretici açısından düşünüldüğü zaman toptancı hal vergi miktarları yüksek olarak algılanmaktadır. Bu durum kâr miktarının düşmesine neden olacağı için üretici alternatif yollarla ürününü pazarlama sistemlerine boyun eğmektedir. Ürünlerin doğrudan yetiştirildiği bölgelerde tarladan üreticiden alınması sistemi gibi bir sistem ortaya çıkmaktadır. Günümüzde insanlar artık bütün sektörleri (gıda, giyim, kuşam, eğlence, teknoloji gibi) imkânları bünyesinde barındıran AVM’lerden alışveriş yapmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Ayrıca irili ufaklı süpermarket veya marketlerin bulunması da yaşamı kolaylaştıran unsurlar arasında yer almaktadır. Çünkü bu merkezler kredi kartı kullanımını yaygınlaştırmakta ve kolay alışveriş imkânı sağlamaktadır. Özellikle süpermarket ve marketlerin sebze ve meyve ile ilgili reyon bulundurmaları piyasalarda özellikle küçük esnaf ya da sebze ve meyve satışı yapan semt pazarlarını olumsuz olarak etkilemektedir. Ayrıca marketlerin semt

¹⁴⁹ Oğuz Yurdakul ve Ali Koç, (1997), **Gıda Ürünleri Pazarlaması**, Ç.Ü.Z.F. Ofset Atölyesi, Adana: s. 266.

pazarı kurulacağı günlerde sebze ve meyve fiyatlarında indirim uygulaması piyasalarda haksız rekabet uygulamasını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca doğrudan üreticiden alınan ürünlerin toptancı hallerine girmeden marketlerde satışa sunulması iktisadi açıdan kayıplara neden olmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE YAŞ SEBZE VE MEYVE TOPTANCI HAL UYGULAMALARI VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLİŐKİŐİ

Ülkemizde ve bütün dünyada insan sağlığına verilen önem gün geçtikçe artmaktadır. Teknoloji ve küreselleşme ile birlikte bütün dünyada kendini hissettiren iktisadi yarış, temel beslenme ihtiyaçları olan sebze ve meyve sektöründe de etkilerini sürdürmektedir.

Özellikle son yıllarda beslenme alanındaki değişimler ve yaygınlaşan obezite gibi modern tüketim toplumlarının sorunları, sebze ve meyvenin insan sağlığı açısından önemini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca sebze ve meyvelerin bünyesinde barındırdığı besleyici vitaminler diyet yapan bireylerin tercih ettiği beslenme alışkanlıkları arasında yer almasını sağlamaktadır. Yüksek tüketim her yönden israfa yol açtığı gibi aynı zamanda ülkelerin sağlık bütçelerine de yansımaktadır. Dolayısıyla modern tüketim toplumlarının beslenme ve tüketim sorunları çok büyük iktisadi boyutlara ulaşmış, toplumsal yaşamın pek çok boyutunu da etkilemektedir.

Türkiye gerek içinde bulunduğu coğrafi özellikler gerekse yeryüzü şekilleri sebebiyle birçok ürün çeşidinin yetiştirilebildiği nadir ülkelerden biridir. Fakat ülkemizde sebze ve meyve yetiştiriciliğinin ileri boyutlarda olmasının yanı sıra pazarlama aşamasında bazı sorunların olduğu ve bu sorunların ülkemiz ekonomisi açısından kayıplara yol açtığı gerçeğini gün yüzüne çıkarmaktadır diyebiliriz. Araştırmanın bu bölümünde bahsi geçen sorunların kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkileri üzerinde durulmaktadır.

4.1.TÜRKİYE’DE TOPTANCI HALLERİ VE UYGULAMALARI

4.1.1. Toptancı Hal Tanımı

5957 sayılı kanunda yer alan asgari koşulları taşıyan projeler çerçevesinde belediyeler ile gerçek veya tüzel kişiler tarafından kurulan, malların ayrı yahut birlikte toptan alım satımı ile kaydının yapıldığı yerlerdir.¹⁵⁰ Hal kelimesi Türkçede; meyve ve sebzenin toptan olarak satıldığı mekânları ifade eder. Osmanlı Devletinde de günümüzde kullanılan *hal* kavramının karşılığı olan *meyvehoş* kelimesi kullanılmıştır. Meyvehoş ise; meyve satılan yer anlamını ifade etmektedir.¹⁵¹

¹⁵⁰ **Sebze ve Meyve Ticareti İle Toptancı Halleri Mevzuatı**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, s.13.

¹⁵¹ Erol Bilen, (2013), “Cumhuriyet Dönemi İstanbul Hali”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, s. 66.

4.1.2. Toptancı Halleri Yönetim ve İşleyişi

552 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’de Belediyeler ve/veya gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan toptancı hallerinin yönetim ve işleyişi, *Sanayi ve Ticaret Bakanlığının Toptancı Hallerinin Yönetim ve İşleyişi Hakkında Yönetmelik* ile düzenlenmiştir. Yönetmeliğin amacı; yaş sebze ve meyve ticaretinin kalite, standart ve sağlık kurallarına uygun olarak ve serbest rekabet sistemi içinde yapılmasını sağlamak üzere, toptancı hallerinin yönetim ve işleyişinin belirlenmesidir.¹⁵²

4.1.3. Yaş Sebze ve Meyve Halleri Komisyon Uygulaması

Öncelikli olarak ürünlerin toptancı hallerinden alınmadan belediye sınırları içerisinde perakende olarak her ne şekilde olursa olsun satışı kesinlikle yasaktır. Toptancı halleri bünyesinde faaliyet göstermekte olan komisyoncuların ürünlerin satışı üzerinden tahsil edecekleri komisyon miktarı en fazla %8’dir. Ayrıca toptancı hallerinde satışı gerçekleştirilen ürünlerden belediye payı olarak belirlenen miktar ise %2’dir. Bu miktarın yarısı belediye payı olarak belirlememektedir. Belediye tarafından tahsile edilen miktar ise toptancı hal ihtiyaç ve giderleri için kullanılır. Belediye sınırları içerisinde herhangi bir malın toptancı hallerine girmeden satışı gerçekleştirildiği tespit edilirse o, ürünün toptancı haline girmesi sağlanır. Bu durumda belediye ve hal payı yüzde yirmi beş olarak uygulanır.

4.1.4. Toptancı Hallerine Giren Ürünlerin Fiyatlarının Belirlenmesi

Hal’de fiyatlar arz talep dengesi içinde pazarlık usulüyle ortaya çıkar. Kural budur. Sabah hal açıldığında satın almaya birisi gelir fiyat sorar, pahalı bulur, gider. Bir başkası gelir, sorar. Örneğin 4-5 kişi sonra komisyoncu bir ortalama bulur ve malın fiyatını belirler. Bu fiyatın üretici maliyetleri ile ilgisi yoktur. Doğrudan satın alıcı tekliflerinin ortalaması ve sezgi yoluyla fiyatlama karışımı ortaya çıkan bir fiyattır. Uygulamada ise, hal’de fiyatlar her saat değişebilir. Genellikle açılış saatleri ve sabah fiyatlar yüksektir. Gün ilerledikçe düşer. Ancak, hal fiyatını etkileyen, sadece günün ilerlemesi değildir. Kimi zaman gün sonuna doğru fiyatların yükseldiği veya gün

¹⁵² Bahar Özsu, (2005), **Toptancı Halleri Sektör Profili**, İstanbul Ticaret Odası Avrupa Birliği ve Uluslararası İşbirliği Şubesi, Ağustos, İstanbul, s. 2.

ortasında yükselip sonra düştüğü görülebilmektedir. Bir gün öncenin giriş-çıkışı, hal'e malın hangi saatte geldiği, nakliye (hal içi ve hal dışı tasıma), malın dayanıklılık derecesi ve komisyoncu ile alıcı arasındaki ikili ilişkiler de hal'deki fiyatları etkilemektedir.¹⁵³

Daha sonra belirlenen ürünlerin fiyatları Hal Yönetmeliği gereğince Toptancı hal'i içerisinde farklı yerlerde kurulmuş olan elektronik panolarda ilan edilir. Ayrıca hal web sitesinde de yayınlanır.

4.1.5. Türkiye’de Toptancı Hallerinin Genel Görünümü

Ülkemizde 2010 yılı verilerine göre 203 adet yaş sebze ve meyve hali bulunmaktadır. Bu miktarın 193 tanesi il ve ilçe merkezlerindedir. Geriye kalan 5 adet ise özel hal olarak işlevini yerine getirmektedir. Türkiye’de her şehre bir hal düşmemektedir. 68 ilin merkezinde hal bulunmasına rağmen 18 ilimizde ise toptancı hali bulunmamaktadır. Antalya’da 25 adet, Mersin’de 18 adet İstanbul’da 4 adet Ankara’da ise 2 adet toptancı hali mevcuttur. (Tablo:3.1) Görünürde Toptancı hallerinde altyapı hizmetleri yeterli olmayıp, uygulamalarda eksiklikler göze çarpmaktadır.

¹⁵³ Mehtap Köktürk, (1984), **Hallerdeki Firma Sahiplerinin Fonksiyonları Sorunları ve Önerileri Sempozyumu**, İ.T.O Yayınları, İstanbul: s.34.

Tablo 4.1: Toptancı Hallerinin Yapısal Durumu

ToptancıHali in Adı	Toplam işyeri Adedi	Faaliyette Olan İşyeri Adedi	Boş Bulunan İşyeri Adedi	Komisyoncu Adedi	Üretici Adedi	Üretici Birliği Adedi	Tüccar Adedi	Soğuk Hava Depo Adedi	Kantar Adedi	Fiyat Panosu Adedi	Laboratuvar Adedi
Ankara B.Belediyesi	213	212	1	19S	0	0	14	1		0	0
Antalya B.Belediyesi	808	808	0	169	0	1	639	0	5	1	1
Mersin B.Belediyesi	1.205	414	791	414	0	0	0	50		1	0
İstanbul B.Belediyesi	76i	764	0	764	0	1	0	0	11	4	0
İzmir B.Belediyesi	154	154	0	12	0	0	142	0	2	1	0
Bursa B.Belediyesi	156	99	57	9S	0	1	0	0		2	1
Diğer	8.523	7.413	1.097	6.319	65	18	1.020	224	165	106	3
Toplam	11.823	9.864	1.946	7.974	65	21	1.815	275	189	115	5

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı 2010.

Ülkemizde faaliyetlerine devam eden yaş sebze ve meyve toptancı hallerinde toplam on bir bin sekiz yüz yirmi üç adet işyerinden dokuz bin sekiz yüz altmış dört adedi faal olarak işlevini yerine getirirken dokuz yüz kırk altı işyeri ise boş bulunmaktadır. Bilindiği üzere ülkemizde yaş sebze ve meyve pazarlaması konusunda birinci derece yetkili kurum olan toptancı halleridir. Ülkemiz topraklarında yetiştirilen ürünlerin yasa gereği toptancı hallerine girmesi gerekmektedir. Fakat geçmişten günümüze bu rolü üstelenmiş olan hallerin yeteri kadar donanımına sahip olmadığını gözler önüne sermektedir. Ülkemizde halen çalışır halde bulunan Toptancı Hallerinde uygulama bakımından bazı sorunlar görülmektedir. Ayrıca Toptancı Hallerinde uygulanan vergilerin miktarının yüksek olması da üreticinin emeğini karşılamadığını ortaya koymaktadır. Toptancı hallerimizde fiziksel olarak bakıldığında; hallerde yedi bin dokuz yüz yetmiş dört komisyoncu, altmış beş üretici, yirmi bir üretici birliği bin sekiz yüz on beş tüccar faaliyet göstermektedir. Ülkemizde faaliyet gösteren yaş sebze

ve meyve hallerinde iki yüz yetmiş beş soğuk hava deposu, yüz seksen dokuz kantar, yüz on beş fiyat panosu ve beş adet laboratuvar bulunmaktadır.¹⁵⁴

4.1.6. Avrupa Ülkelerinde Sebze ve Meyve Ticareti İle İlgili Düzenlemeler

Avrupa birliği ülkelerinden toptancı halleri ile ilgili durum ülkemizdeki uygulamalardan farklılık arz etmektedir. Öncelikle Avrupa birliği ülkelerinde toptancı hallerini düzenleyen bir yasa mevcut değildir. Fakat tüketiciye sağlıklı gıdalar ve temiz taze ürünler ulaştırmayı hedefleyen tüketici birlikleri mevcuttur. Ayrıca ülkemiz topraklarında yetişen ürünlerin toptancı hallerine girmesine ilişkin yasalar AB ülkelerinde bulunmamaktadır. Avrupa Birliği üyesi olan ülkeler ve bizim ülkemiz halleri arasında sistemden kaynaklanan farklılıkların yanı sıra ülkemizde Toptancı Hal Yasalarında var olan fakat gerek denetim eksikliği gerekse uygulamadan kaynaklanan bazı eksiklikler(standardizasyon uygulaması, hal işletmelerinin fiziksel olarak yetersizliği, paketlenme mekânı, soğuk hava deposu) sebebiyle farklılıklar gözlenmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde, tüketiciye taze, güvenli ve sağlıklı ürünler ulaştırılmasına büyük bir önemin verildiği Avrupa Birliği'nde sebze ve meyve üretimi ve ticaretinin kendine özgü yapısına uygun önlemler alınmaktadır. AB bünyesinde kurulan EUCOFEL (European Union of the Fruitand Vegetable, Wholesale, Importand Export Trade-AB Sebze ve Meyve Toptancı, İhracatçı ve İthalatçılar Birliği); AB fiyat mekanizması, kalite standartları, hijyen kuralları, gümrük vergileri, ambalaj ve ambalaj atıkları, destekleme fonları, gibi konularında faaliyet göstermektedir. EUCOFEL, AB piyasasında taze ürünlerin tüketimini artırılması suretiyle, taze ürün tüketiminin sağlıklı yaşama olan katkısını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Tüketiciye hem hijyen hem de kaliteli ürün ulaştırmayı hedefleyen Avrupa birliği ülkeleri kendi aralarında yaş sebze ve meyve ticareti ile ilgili bazı düzenlemeler geliştirmişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Yaş sebze ve meyveye ilişkin oldukça detaylı standartlar ve hijyen koşullarını içeren çok sayıda direktif mevcuttur. Bu koşullar, hem ithal hem de AB iç piyasasında üretilen ürünler için geçerlidir. Türkiye'deki yaş sebze ve meyve toptancı

¹⁵⁴ Bayram Ali Çakıroğlu, (2003), "Doğu ile Batı, Gelenek ile Modern arasında İstanbul Pazarının Dünyü Bugünü Yarını", **Dünya Haller Birliği Kongresi**, İstanbul: 10-13 Mayıs, s.12.

hallerinde ise (İstanbul Bayrampaşa Yaş Sebze ve Meyve hali dâhil) olmak üzere halen tam teşekküllü olarak faaliyet gösteren bir standardizasyon laboratuvarı oluşturulamamıştır. Buna rağmen ülkemiz yaş sebze ve meyve hallerinde sadece ihraç edilecek olan ürünler için uygulanan bir standardizasyon çalışması vardır. Uygulamadaki bu problem iç piyasaya, tüketiciye gerektiği gibi sağlıklı ve kaliteli ürün ulaştırılamadığını ortaya koymaktadır. Özellikle dış piyasada ve iç piyasada gerektiği gibi beklenen niteliklere sahip olmayan ürünlerin ise denetimsiz bir şekilde meyve suyu üretiminde kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle ülkemizde yeni hal yasası ile birlikte uygulamaya konulan meyve ve sebze taşınması ve sevkiyatı ile ilgili bazı standartlar mevcuttur. Örneğin bilindiği üzere sebze ve meyvelerin muhteviyat gereği çabuk bozulabilme, ekşime gibi dikkat edilmesi öngörülen bazı hassasiyetleri vardır. Yasalarda bu dikkat edilmesi gereken hususlar var olmasına rağmen denetim eksikliği sebebiyle tam olarak uygulanamamaktadır.

2. Gerek ithal edilen gerekse üretici birlikleri kanalıyla pazarlanan ürünlerin birinci el toptan satışı prensip olarak mezat (açık arttırma ile satış) yoluyla gerçekleştirilmektedir. Süpermarket ve hipermarketler ise üretici birliklerinden doğrudan alım yapmayı tercih etmektedir. Ülkemizde ise Avrupa birliği ülkelerinde olduğu gibi üretici birliklerinin sayısı yeteri kadar fazla değildir. Ayrıca Avrupa birliği ülkelerinde olduğu gibi, ülkemizde üretici birlikleri sebze, meyve ticareti ve satışı ile ilgili söz sahibi değildir. Ülkemizde yaş sebze ve meyve ticareti ile ilgili birinci derecede Yaş Sebze ve Meyve Toptancı halleri mesuldür. Türkiye’de Toptancı Hal Yasalarına göre süpermarket ve hipermarketlerin üreticiden doğrudan mal alması yasal değildir. Ülkemiz topraklarında yetiştirilen ürünlerin 2012 yılına kadar Toptancı Hallerine girme zorunluluğu söz konusudur. Fakat yasalarla belirlenmiş olan bu durumun uygulama noktasında bazı aksaklıkları beraberinde getirdiği görülmektedir. Çünkü gerek denetim eksiklikleri gerekse Toptancı Halleri yasalarının tam anlamıyla işletilememesi sebebiyle gayri resmi yollarla iç piyasaya, süpermarketlere ve hipermarketlere ürünlerin ulaştığı görülmektedir. Bu durum Ülkemizde Yaş Sebze ve Meyve ticareti açısından büyük anlamda iktisadi kayıplara neden olmaktadır.

3. AB ülkelerinde yaş sebze ve meyve sektörü ile ilgili iktisadi kayıpların önlenmesi ile ilgili üretici birlikleri aktif bir şekilde rol oynamaktadır. Bu örgütler AB ülkelerinin yaş sebze ve meyve sektörünün yapı taşı kabul edilmektedir. Avrupa Birliği

ülkelerinde bu örgütler toplam satışın yüzde yetmişini karşılamaktadır. Her üreticinin bağlı bulunduğu bir üretici birliği olup üreticiler bu birlikler vasıtasıyla mallarını pazarlamaktadırlar. Ülkemizde ise yeni çıkan Yaş Sebze ve Meyve Toptancı Hal Yasası ile aslında bu organizasyona benzer bir duruma geçilmeye çalışılmıştır. Yeni Hal Yasası ile her bir üretici bir komisyoncu ile bağlantılı olup ürünün yetiştği bölgeden satışa sunulacağı bölgeye varıncaya kadar kayıt altına alınması öngörülmüştür. Ayrıca her ürüne bir barkod uygulanması söz konusudur. Fakat yasa yürürlüğe gireli bir yıldan fazla olmasına rağmen tam anlamıyla uygulamaya geçirilememiştir. Çünkü ülkemiz topraklarında bir ürünün birden çok türünün yetişmesi bu uygulamanın verimliliğini güçleştirmektedir. Buna rağmen ülkemizde hal en yetiştirilen ürünler kayıt altına alınamamakta ve iktisadi kayıp gün geçtikçe daha da artmaktadır.¹⁵⁵

Avrupa birliği ülkelerinde ülkemizdeki gibi toptancı hallerini düzenleyen bir mevzuat bulunmazken üyelerin hallerle ilgili belirlemiş olduğu ortak mevzuatlar mevcuttur. Ayrıca, Avrupa birliğine üye olan ülkelerin birbirinden farklı olan uygulamaları vardır. Bu anlamda Avrupa birliğine üye olan ülkelere; İngiltere, Almanya ve Fransa'daki uygulamaları incelemek konuya açıklık getirecektir.¹⁵⁶

Örneğin İngiltere'de sebze ve meyve ticaretinde insan sağlığı ve hijyene birinci derecede önem verilmektedir. Ürünlerin satışının gerçekleştirileceği pazar yerlerinin uluslararası taşımacılığa ve ulaşım elverişli olması göz önünde bulundurulmaktadır. Örneğin İngiltere'nin önemli pazaryerlerinden olan Convent Garden pazarı, hem metroya hem de otoyola yakınlığı ile bilinir. Ayrıca, Pazarda 2.000 ticari kamyon ve 1.000 araçlık park yeri de vardır. Almanya'da ise, toptan pazarlar belediyelerin sorumluluğu altında faaliyet göstermektedir. Pazar yasalarına bağlı olarak çalışma yasaları, pazar girişi, temizlik ve hijyen konularını, pazardaki değişiklik ve uyuşmazlıkları, soğuk depolama faaliyetlerini ve demiryolu duraklarını düzenlemektedir. Örneğin Almanya'da faaliyet gösteren Beusselstrasse Toptan Pazarı Berlin'de faaliyet göstermektedir. Pazarda, modern satış salonları, depolar, paketleme ve kesim faaliyetleri, soğutma ve dondurma odaları, muz olgunlaştırma odaları ve ofisler bulunmaktadır. AB'ye üye olan ülkelere Fransa'da, 1953 yılında kabul edilen

¹⁵⁵ Özsu, a.g.e., s .10.

¹⁵⁶ Mevhibe, Albayrak, (2009), **Yaş Meyve ve Sebze Pazarlama Merkezleri: Toptancı Haller-Pazarlar (Dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye'den Örneklerle Yapısı ve İşleyişi)**, TEAE Yayınları, ss. 27-30.

yasalara göre pazarlama aşamasında ürünlerin kalitesinin artırılmasına, maliyetlerin azaltılması ve ürünlerin satışının gerçekleştirileceği pazarların basitleştirilmesi amaçlanmaktadır.

4.2. KAYIT DIŞI PAZARLAMA VE PİYASALARDAKİ FİYAT DEĞİŞİMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Türkiye’de sebze ve meyve pazarlamasında iç ve dış pazarda etkin bir organizasyonun eksikliği beraberinde bazı problemlere neden olmaktadır. Çünkü senenin belirli zamanlarda çok sayıda üretici tarafından hasadı yapılan çeşitli tarım ürünlerinin uygun koşullarda depolanabilme ve saklama olanaklarının yetersiz olması nedeniyle, aynı dönemde satışa çıkarılması ve çoğu tarım ürünlerinin çabuk bozulabilir ve hassas nitelikte olması, pazarlamada önemli fiyat değişimlerine dolayısıyla üreticilerin gelirlerinde önemli kayba neden olmaktadır.¹⁵⁷

Ayrıca ülkemiz topraklarının arazi koşulları sebebiyle tarım elverişli olmaması, arazinin yıllardan beri süregelen bir gelenek sebebiyle miras yoluyla bölünmesi de etkili olmaktadır. Arazilerin bölünmesi birim alandan alınan verimi azaltmaktadır. Özellikle son yıllarda küreselleşme ile beraber tüm dünyada yaşanan iktisadi yarış tarım sektöründe de ülkemizi içine almıştır. Tarımsal girdilerden gerektiği gibi yararlanmak amacıyla bütün dünyada teknolojik olanaklar, özellikle tarımda makineleşme gibi yaygınlaştığı görülmektedir. Bu durumun ülkemiz açısından düşünülürse halen ekili dikili alanlarımızın birçoğunda teknolojik imkânlar yeteri kadar kullanılmamaktadır. Ayrıca çiftçilik ile uğraşan kesiminde bütün dünyadaki tarımsal anlamda teçhizat ve teknolojik gelişmelerden yeterli seviyede yararlanamadığını geleneksel yöntemler ile çiftçilik yaparak modern tarım uygulamasına geçemediği görülmektedir. Dolayısıyla bu durumun tezahürü olarak çiftçilerimiz yetiştirmiş olduğu üründen beklediği kazancı elde edememektedir.

Avrupa Birliğine üye olan devletlerde ülkemizde olduğu gibi bir hal sistemi bulunmadığı için, meyve ve sebze ticareti ve tedariki üretici birlikleri vasıtasıyla gerçekleştirildiği için üretimin %70’i bu örgütler tarafından tüketiciye ulaştırılmaktadır.

¹⁵⁷ Yurdakul, a.g.e., s.187.

Ülkemizde ise, sebze ve meyve pazarlaması ile ilgili teşekküllü olarak üretici örgütleri şeklinde organizasyonların yaygınlaşmamış olması üretici açısından da dezavantajları beraberinde getirmektedir.

Bir diğer ifade ile ülkemizde özellikle, kayıt dışılığın en yoğun olduğu sektörlerden birisi tarım sektörüdür. Tarım sektöründe de kayıt dışılığın en yoğun olduğu ürün grubu meyve-sebze grubudur. Bilindiği gibi, meyve ve sebzenin kayıt içine alınması genel olarak haller ve ticaret borsaları vasıtasıyla olmaktadır. Ancak alınan vergi, harç, fon, rüsum gibi kesintiler nedeniyle maliyetler çok yükselmektedir. Meyve-sebzede, bir ürünü kayıt dışı olarak pazarlama ile kayıtlı olarak pazarlama arasındaki maliyet farkı yüzde 25'e ulaşabilmektedir. Bu kadar yüksek maliyet nedeniyle, meyve-sebze ticaretinde kayıt dışılık her geçen gün daha da artış göstermektedir.¹⁵⁸

2007 verilerine göre; Türkiye’de üretilen yaş sebze ve meyve miktarı 45-50 milyon ton. Kayıt dışılık nedeniyle İstanbul’a ne kadarının girdiğini doğru olarak ifade etmek mümkün değil. Ama Türkiye’nin üçte birinin yaşadığı bir metropol olarak, aşağı yukarı 15 milyon olduğu düşünülürse; 9 milyonu kayıt dışıdır. Hal lerden geçen mal miktarı 5-6 milyon tonu ancak bulur. Diğerleri kayıt dışı. Kayıt dışı çalışanlar iktisadi olarak güçlendikçe, yasal çalışanlar iktisadi olarak zayıflıyor. Bir başka açıdan da kayıt dışı olarak piyasalara ulaşan ürünler gıda güvenirliliğinden yoksun, denetim yapılmadan piyasalara ulaştığı için insan yaşamını tehdit edebilecek unsurlara neden olabiliyor.¹⁵⁹

Mevhibe Albayrak’a göre “2000 yılında toptancı hallerinde işlem gören meyvelerin payı yaklaşık %22, sebzelerin payı ise %30 civarındadır. Üretilen ya da pazara sunulan ürünün %70-80’i kayıt dışı ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Yaklaşık 30 milyon ton ürün kayıt altına alınamamaktadır.”¹⁶⁰

Ayrıca, yeni hal Yasası gereği ürünlerin belediyelere bildirim yapılması şekli ile üreticiden hal dışında faaliyet gösteren ve ürün alımı yapan kişilere de olanak sağlandığı bilinmektedir. Fakat yapılan araştırmalara göre denetim eksiklikleri sebebiyle kayıt dışı alımların önüne geçilemediği görülmektedir. Çünkü her ne kadar ürünlerin hal dışında satışı serbest hale gelmiş olsa bile bunun dezavantajları tüketiciye yansımaktadır.

¹⁵⁸ Necati Baran, “**Yaş Meyve-Sebze Sektörü Ön Raporu**”, <http://www.cine-tarim.com.tr/dergi/arsiv50/sektorel01.html>, (9.6.2013).

¹⁵⁹ **Türkiye Sebze ve Meyve Komisyoncuları Federasyonu Dergisi**, Eylül-Ekim, 08, S.10, s.65.

¹⁶⁰ Albayrak, a.g.e., s.151.

Üreticiden doğrudan düşük miktarlarda alına ürünlerin piyasalara 2-3 katı fiyatlarda ulaşması sonucunda hal, pazar, market fiyatlarında büyük dalgalanmalar yaşanmaktadır. Ülkemiz piyasalarda serbest ekonomi anlayışı olsa da ucuza mal edilmiş ürünler daha fazla kâr elde etmek için fahiş fiyatlara pazarlanıyor. Tüketicinin ise bu durum karşısında alım gücü zayıflamış oluyor diyebiliriz.

Ayrıca, hal dışında kayıt dışı olarak mal alımı yapan kimselerin varlığının gerçeklik payı göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlar arasında bazıları var ki gidip seradan, bahçeden, tarladan ürünü alıyor; semt pazarlarına marketlere pazarlıyor. Örneğin halde domates 30Ykr. Bu simsarlar köylüden tarladan, seralardan 35 Ykrş fiyat verip alıyorlar. Çiftçiye cazip gelsin diye. Köylüde diyor ki hem fiyat yüksek diye, hem komisyon ödemeyeyim diye aldaniyor. Ürününü kısa yoldan fakat gayri resmi olarak pazarlıyor.¹⁶¹

Tüik tarafından yapılmış olan bir araştırmaya göre Türkiye yaklaşık 43 milyon ton yaş meyve ve sebze üretimi ile Avrupa’da birinci, Dünya’da dördüncü sırada yer almaktadır. Buna rağmen; Türkiye’de üretilen meyve ve sebzenin yaklaşık %25’i zayı olmakta, %75’i ise tüketilmektedir. Yıllara göre değişmekle birlikte, 2009 yılında toptancı hallerde işlem gören ürün miktarı yaklaşık 10 milyon ton olup, üretimin %30’u toptancı hallerde işlem görmekte ve %70’i de kayıt dışı olarak satılmaktadır.¹⁶²

Ülkemiz tarım sektöründen görüldüğü üzere iktisadi anlamda büyük miktarlarda kayıplar ortaya çıkmaktadır. Örneğin tarımsal ürünlerin ticaretinden doğan vergilerin tamamı toplanabilse bu alanda elde edilen vergi gelirinin tam 4 katı devletin kasasına girebilir. Çünkü devletin kendi organları aracılığıyla beyan ettiği gibi; kayıt altına giren ve vergileri tahsil edilebilen tarımsal ürün ticaretinin gerçekleşen toplam ticarete oranı $\frac{1}{4}$, tür. İşlem hacminin kalanı kayıt dışı ve kaçaktır.¹⁶³

¹⁶¹ **Türkiye Sebze ve Meyve Komisyoncuları Federasyonu Dergisi**, Eylül-Ekim,08, S.10, s.27.

¹⁶² <http://tusemkom.org/>, (8.6.2013).

¹⁶³ **Türkiye Sebze ve Meyve Komisyoncuları Federasyonu Dergisi**, Eylül-Ekim, 08, S.10, s.61.

Tablo 4.2: Pazarlama Kanalları itibariyle Üretici-Tüketici Fiyatlarındaki Değişim
(Ocak-2009) TL

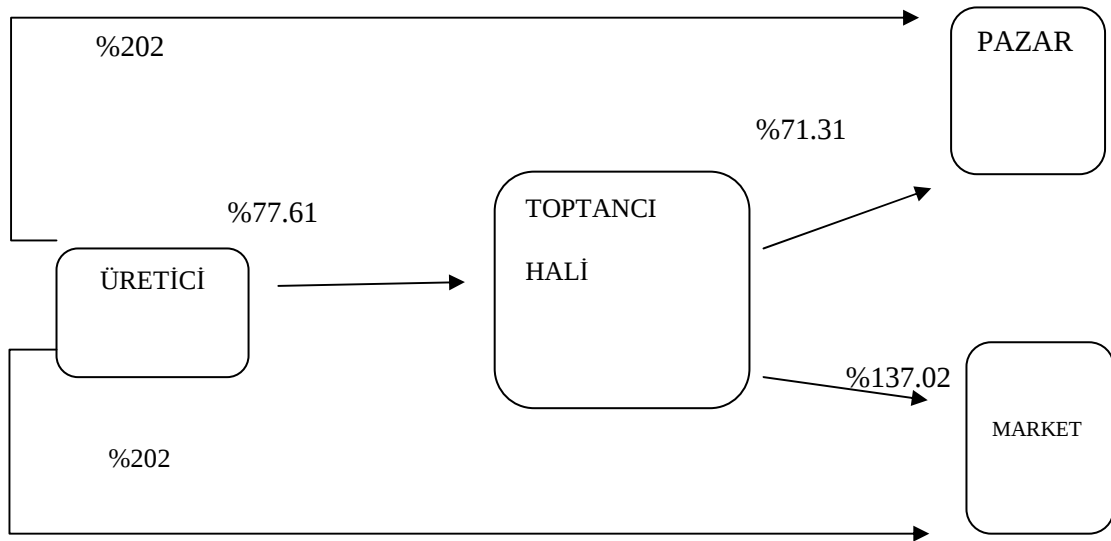
Ürün	Üretici Fiyatı (TL)	Üretici-Hal (%)	Hal Fiyatı (TL)	Hal Pazar (%)	Pazar Fiyatı (TL)	Hal - Market (%)	Market Fiyatı (TL)	Hal / Üretici % değişim	Pazar/ Üretici % değişim	Market/ Üretici %Değişim
Domates	0.61	72.13	1.05	60.00	1.68	155.24	2.68	72.13	175.41	339.34
Salatalık	0.65	104.62	1.33	50.38	2.00	123.31	2.97	104.62	207.69	356.92
Sivri Biber	0.85	95.29	1.66	88.55	3.13	113.25	3.54	95.29	268.24	316.47
Yeşil Fasulye	2.00	44.00	2.88	38.89	4.00	112.50	6.12	44.00	100.00	206.00
Patlıcan	0.80	96.25	1.57	75.16	2.75	106.37	3.24	96.25	243.75	305.00
Havuç	0.38	21.05	0.46	104.35	0.94	154.35	1.17	21.05	147.37	207.89
Ispanak	0.37	70.27	0.63	79.37	1.13	149.21	1.57	70.27	205.41	324.32
Pırasa	0.33	63.64	0.54	74.07	0.94	131.48	1.25	63.64	184.85	278.79
Soğan	0.19	84.21	0.35	62.86	0.57	108.57	0.73	84.21	200.00	284.21
Patates	0.20	85.00	0.37	83.78	0.68	116.22	0.80	85.00	240.00	300.00
Sebzeler Değişim(%)		73.65		71.74		127.05		73.65	197.27	291.90
Mandalina	0.40	75.00	0.70	122.86	1.56	214.29	2.20	75.00	290.00	450.00
Limon	0.41	82.93	0.75	93.33	1.45	170.67	2.03	82.93	253.66	395.12
Elma	0.54	94.44	1.05	42.86	1.50	147.62	2.60	94.44	177.78	381.48
Armut	0.90	97.78	1.78	21.91	2.17	115.17	3.83	97.78	141.11	325.56
Meyveler Değişim(%)		87.54		70.24		161.93		87.54	215.64	388.04
Ortalama Değişim(%)		77.61		71.31		137.02		77.61	202.52	319.37

Kaynak: Bahattin Çetin(2009) **Yeni Perakendecilik Sisteminde Toptancı Hallerinin İzlemesi Gereken Stratejiler**, İTO Yayınları, İstanbul.

Ülkemizde yaş sebze ve meyvenin pazarlama kanallarının (toptancı halleri, marketler, pazarlar) farklılık arz etmesi ürünlerin üreticiden tüketiciye gelene kadar fiyat değişimlerine yol açmakta ve piyasalarda fiyat dalgalanmalarına neden olmaktadır. (Tablo:4.1) incelendiğinde ürünlerin üreticiden toptancı hallerine, pazarlara ve marketlere sevkiyatı esnasında ortaya çıkan değişimleri görebilmekteyiz. Domatesin üreticiden alına fiyatı 0.61,Toptancı Hal indeki fiyatı 1.05, pazarda satışa sunulduğu fiyat 1.68, marketteki fiyatı; 2.68, olarak değişmektedir. Patlıcanın ise üreticiden çıkış fiyatı; 0.80, hal fiyatı;1.57,market fiyatı ise 3.24 olarak piyasalara ulaşmaktadır. Pırasa üreticiden 0.33 ten alıcı bulurken hal de 0.54 ten satışa sunulmakta pazarda ise pırasanın fiyatı 0.94 e kadar ulaşırken en yüksek fiyat marketlerde 1.25 kadar çıkmaktadır. Üretim aşamasının en etkin aktörü olan üreticilerin yoğun emek ve çaba ile yetiştirildiği ürünler

sofralara ulaşana kadar yüksek oranda fiyat değişimlerine uğramaktadır. Özellikle marketlerde ürünlerin fiyatının yüksek olmasının sebebi ise marketlerin doğrudan üreticilerden meyve ve sebze tedarik yolunu seçmeleri ürünü direk olarak tarladan satın almalarıdır diyebiliriz.¹⁶⁴

Şekil 4.1: Pazarlama Kanalları Açısından Yaş Sebze ve Meyvenin Fiyat Değişimi (%)

Bu fiyatlardaki aşırı oranlardaki değişim toptancı hallerinin piyasalarda ve pazarlama sektöründeki önemini ortaya koymaktadır. Çünkü fiyatlardaki en az değişim toptancı hallerinde, en yüksek değişim ve artışlar marketlerde rastlanmaktadır. Bu durumu sadece fiyat açısından değerlendirmek yerine Toptancı Hallerinin piyasalarda ve yaş sebze ve meyve sektöründeki dengeleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır.(şekil: 4.2)' ye göre yaş sebze ve meyve sektöründe ürünlerin fiyatlarının üreticiden tüketiciye ulaşana kadar değişimini yüzdelik olarak ortaya koymaktadır. Ürünler üreticiden çıktıktan sonra Toptancı Hallerine gelene kadar % 77.61 lik bir değişime uğramaktadır. Toptancı hallerinden alınarak haftanın belirli günlerinde Şehirlerin farklı semtlerinde, yani pazarlarda satılan ürünlerde ise %71 lik bir fiyat değişimi görülmektedir. Ürünlerin toptancı hallerinden alındıktan sonraki marketlerdeki satış fiyatı değişimi % 37.02 olarak ifade edilmektedir.

¹⁶⁴ Bahattin, Çetin, (2009), **Yeni Perakendecilik Sisteminde Toptancı Hallerinin İzlemesi Gereken Stratejiler**, İ.T.O Yayınları, İstanbul, ss.26-29.

Ülkemizde Yaş Sebze ve meyve sektörü ve pazarlamasının en önemli sorunlarından birisinin de kayıt dışı pazarlama olduğunu söyleyebiliriz.(Şekil:4.2)' ye göre üreticiden doğrudan alınarak piyasalara ulaşan (pazar ve marketlere) ürünlerde %202 oranında büyük bir değişim göze çarpmaktadır. Çünkü üretici ve tüketici arasında toptancı halleri dışında gelişmiş alternatif bir pazarlama sistemi vardır. Bu sistem her ne kadar yasal olmasa da üreticilerin sıkça başvurduğu bir yöntem olarak görülmektedir. Örneğin; tarla kapama denilen bir sistem sayesinde ürünler doğrudan üreticiden kayıt sistemine tabi olmadan aradaki aktörler (Büyük market zincirleri ve Perakendeciler) tarafından alınmaktadır. Bu durumda daha ucuza mal edilen ürünler piyasalara yüksek fiyat oranları ile girmektedir. Üreticiden alına ürün piyasalara gelene kadar üç katına çıkmaktadır. Üretici açısından ise bu sistem daha kolay ve kâr getirici olarak düşünülmektedir. Çünkü hem ürününü tarlası başında pazarlama imkânı sunmakta, yükleme boşaltma, paketleme gibi işlemlerle uğraşmama hem de Toptancı Hallerinde uygulanan vergi ve kesintilerle kâr miktarının düşmesinin önüne geçtiğini düşünmektedir. Fakat göz ardı edilen bir başka gerçek ise, Ürünlerin kayıt dışı pazarlanması durumunda iktisadi olarak büyük kayıplar yaşanmasıdır. Bu durumun sonucunda piyasalarda ürünlerin fiyatıyla ilgili market raflarında ve pazarlarda oluşan büyük farklılıklar tüketiciyi maddi açıdan zor durumda bırakmakta diyebiliriz.

Bir başka yönden, AYMESKİAD Başkanı Mevlit Yılmaz'a göre; "Haller yasasıyla oynanarak hallerin fonksiyonu bitirilmeye çalışılıyor. Bu sektörde borsa görevi gören haller, devreden çıkarılırsa üretici çok büyük zarar görecektir. Özellikle süpermarketlerin kendi yasalarını çıkarmak yerine hal yasası ile uğraştığını belirten Yılmaz, bugün süpermarketlerin hal yasasını kendilerine göre değiştirmek, tekelleşmek ve fiyatları kendileri belirlemek istiyorlar. Üreticiyi kendilerine işçi yapmak istiyorlar. Hal biterse Türk tarımı büyük ölçüde zarar görecektir. Şeklinde ifade etmektedir"¹⁶⁵

Ülkemizde ürünlerin pazarlanması ile ilgili kayıt dışı ve kaçak alımların önlenmesi ancak üretim bölgelerinde yani ürünün topraktan deriminin yapıldığı yerlerde başlaması ile sağlanabilir diyebiliriz. Çünkü ürün Hal'e girdikten sonra denetimlerin sıkça yapılması hal esnafı komisyoncuları tarafından güvenin sarsılması sonucunu beraberinde getirmektedir. Komisyoncu satın aldığı ürünü zaten bildirim ve vergi esasına dayalı olarak pazarlamaktadır. Komisyoncular denetimlerin ilgili birimler

¹⁶⁵ **Türkiye Sebze ve Meyve Komisyoncuları Federasyonu Dergisi**, Eylül-Ekim, 08, S.10, s.13.

tarafından ürünün satın alındığı yerlerde yapılırsa kayıt dışı satışların engellenebileceğini düşünmektedir”¹⁶⁶

4.3. TOPTANCI HALLERİNİN YAPISAL DURUMUNDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR

Ülkemizde 2010 yılı verilerine göre 203 adet yaş sebze ve meyve hali bulunmaktadır. Bu miktarın 193 tanesi il ve ilçe merkezlerindedir. Geriye kalan. Türkiye’de her şehre bir hal düşmemektedir.⁶⁸ ilin merkezinde hal bulunmasına rağmen, 18 ilimizde ise, toptancı hali bulunmamaktadır. Ülkemizde faaliyetlerine devam eden yaş sebze ve meyve toptancı hallerinde toplam 11 bin 823 adet işyerinden 9 bin 864 adedi faal olarak işlevini yerine getirirken, 946 işyeri ise boş bulunmaktadır. Toptancı hallerimizde fiziksel olarak bakıldığında; hallerde 7bin 974 komisyoncu, 65 üretici, 21 üretici birliği, bin 815 tüccar faaliyet göstermektedir. Ülkemizde faaliyet gösteren yaş sebze ve meyve hallerinde 275 soğuk hava deposu, 189 kantar, 115 fiyat panosu ve 5 adet laboratuvar bulunmaktadır.¹⁶⁷

Ülkemizde toptancı halleri ile ilgili oluşturulan mevcut yasa ve yönetmeliklerin gerek denetimsel gerekse mevzuattan kaynaklı sorunlar sebebiyle işlevini tam yerine getirmediği görülmektedir.

Örneğin, Pazarlamanın fonksiyonlarının yardımcı unsuru olan soğuk depoları ancak olan belirli bir kaç meyve türünde hizmet verebilmektedir. Fiyatların yıl içindeki dağılımı yanında, tüketim periyodunu da ayarlama da fayda sağlayan soğuk depoların kayıpları azaltarak, milli ekonomiye daha fazla katkı sağlaması için tüm meyve üretim bölgelerine ve daha fazla meyve türü için yaygınlaştırılması gereklidir. Ancak bundan da önemlisi aynı zamanda, soğuk depoların toptancı hallerinde de bulunması gereğidir. Zira gününde satılmayan bazı meyve türleri doğal koşullarda bekletildiğinde değer kaybına uğramaktadır. Bu da hem üreticinin hem de komisyoncunun daha az gelir elde etmesi demektir. Yaş meyve ve sebzelerin, pazarlama aşamasının bir diğer fonksiyonu olan sevkiyata, dayanıklılık göstermesidir. Bu nedenle yaş meyveler ambalajlama ve taşımada özen gerektirir. Yurt içinde, yaş meyveler çoğunlukla üzeri açık kamyonlarla

¹⁶⁶ **Mülakat**, Katılımcı Komisyoncu 1, Bayrampaşa Hali, (26.3.2014).

¹⁶⁷ Bayram Ali Çakıroğlu, (2003), “Dünya Haller Birliği Kongresi”, **Doğu ile Batı, Gelenek ile Modern Arasında İstanbul Pazarının Dünyü Bugünü Yarını**, 10-13 Mayıs, İstanbul, s.8.

ve bozulmayı önlemek için de genellikle gece toptancı hallerine ya da diğer satış yerlerine taşınmaktadır. Bu nedenle özellikle Avrupa ülkelerinde kullanılan dondurucu özelliğe sahip olan araçların ülkemizde yaygınlaşmamış olması bir eksiklik, aynı zamanda ürünlerin bozulmasının kolaylaşacağı için iktisadi kayıplara yol açmaktadır.¹⁶⁸

Ülkemizde ise ürünlerin sevkiyatı esnasında bozulmaması için kullanılacak dondurucu özelliğe sahip araçların kullanımı “şehirlerarasında %10, şehir içi taşımacılık alanında ise %30 civarındadır”.¹⁶⁹

Çünkü pazarlama aşamasında bahsi geçen hususlara dikkat edilmediği takdirde Ürünlerin %30’u zarara uğramaktadır. Bu durum hem üretici hem tüketici ham de milli ekonomi açısından göz ardı edilemeyecek bir rakamdır.¹⁷⁰

Bir başka açıdan genel olarak ülkemizde, toptancı hallerinin en önemli eksikliklerini sıralayacak olursak; fiziki yetersizlikler, altyapı sorunları ve denetim eksiklikleri gelmektedir. Yıllardan beri süregelen yetki karmaşası ve toptancı hallerinin üzerinde yapılması gereken uygulamaların işlerlik kazanmasının önünde engel teşkil etmektedir.¹⁷¹

4.4. MEVZUATTAN KAYNAKLANAN SORUNLAR

Ülkemizde yaş sebze ve meyve hallerinin kuruluş aşamasından günümüze değin birçok yasa çıkarılmış, kanun ve yönetmeliklerde hallerin işleyişine yönelik kararlar belirgin olmasına rağmen gerek uygulamada gerekse denetim açısından sorunlar varlığını sürdürmektedir. Ülkemiz yaş sebze ve meyve sektöründe üretimlerin denetlenmesi ve kontrolünden Tarım Bakanlığı, Ürünlerin pazarlama ve ticaretinin denetlenmesinden Gümrük ve Ticaret Bakanlığı sorumludur. Toptancı hallerinin denetlenmesinin ise Belediyelerin sorumluluk alanına girdiği bilinmektedir. Fakat sektördeki sorunlardan anlaşılabacağı üzere bir yetki karmaşası halen çözülememiştir.

Örneğin; “552 sayılı KHK”nin 12.maddesinde hal müdürlerinin ziraat, tarım ekonomisi, gıda mühendisi veya pazarlama bölümü mezunu olmasının, 20.maddesinde ise

¹⁶⁸ Aydemir, S. R., (2000), “Yaş Meyve ve Sebzenin Pazarlanmamda Belediye Toptancı Halleri, Semt Pazarları ve Üretici Örgütleri”, **Mevzuat Dergisi**, Aralık 2006, Yıl: 8, Sayı: 108, İstanbul: Aktaran Bahattin Çetin, (2009), **Yeni Perakendecilik Sisteminde Toptancı Hallerinin İzlemesi Gereken Stratejiler**, İTO Yayınları, İstanbul: s.17.

¹⁶⁹ **Mülakat**, Katılımcı Komisyoncu 4, Bayrampaşa Hali, (27.3.2014).

¹⁷⁰ Çetin, a.g.e., s.17.

¹⁷¹ **Mülakat**, Katılımcı Komisyoncu 1, Bayrampaşa Hali, (26.3.2014).

toptancı hal lerinde oluşturulan hakem heyetlerinde bağ bahçe konusunda uzman elemanların yer alması öngörülmüş olmakla birlikte, uygulamada bazı belediyelerin bu yükümlülükleri yerine getirmedikleri görülebilmektedir”.¹⁷²

Ayrıca, Hal yasası ile Toptancı hallerin, işletme yetki ve sorumluluğu kendisine verilen belediyeler, yetkilerini son noktasına kadar kullanırken, sorumluluklarını yerine getirememektedir. Kantarlardan giriş ücreti, ürünlerden *rüsum* ve *işgaliye* adı altında çeşitli paralar tahsil edilmekte iken, hizmetler gereği gibi yerine getirilmemektedir. Belediye tarafından tahsil edilen paralar gerçek manada hallerin iyileştirilmesi, donanım ve altyapı hizmetler beklenen düzeyde yerine getirilememektedir.¹⁷³ Ayrıca, yaş sebze ve meyve satış ve pazarlama ile ilgili 2012 yılında yürürlüğe girmiş olan yeni hal yasasına göre, sebze ve meyvenin toptancı halleri dışında bildirim yapılması koşuluyla satışına izin verilmiştir. Fakat Yapılan araştırmalar neticesinde kayıt dışı satışların önüne geçilemediği görülmüştür. Üreticiden doğrudan ürün satın alan simsarlar veya aracı kişiler büyük market zincirlerine satış gerçekleştirmektedirler. Anlaşılacağı üzere ülkemizde sebze ve meyve ticaretini düzenleyen yasalar, sadece yasa olarak çıkarılmakta uygulamada ve denetimlerde problemler yaşanmaktadır.

Zira yeni hal Yasası yürürlüğe girmeden önce sebze ve meyve pazarlamasında toptancı hallerine giren ürün miktarı “%30 civarında iken, yasa uygulanmaya başladıktan sonra bu oran %45'lere yükselmiştir”¹⁷⁴

Bu bağlamda yeni yasa ülkemizde kayıt dışı pazarlamaların az da olsa belirli miktarda önüne geçmiştir denilebilir. Özellikle son yıllarda bütün dünyada küreselleşme ile beraber tarımda teknolojik imkânlar seferber edilip sektörde ülkeler yeni donanımlara sahip olayı sürdürmektedirler.

Ayrıca yasada belirtildiği üzere hal müdürlerinin ziraat, ekonomi, tarım ekonomisi, gıda mühendisliği, işletme ve pazarlama konularından birinde lisans eğitimi almış olması gerektiği belirtilmiş olmasına rağmen, bu uygulamanın tam anlamıyla işlerlik kazanmadığını ortaya koymaktadır.

¹⁷² Albayrak, a.g.e., s.50.

¹⁷³ Süleyman Ruhi Özdemir, (2006), “Yaş Meyve ve Sebzenin Pazarlanmasında Belediye Toptancı Halleri, Semt Pazarları ve Üretici Örgütleri”, <http://www.mevzuatdergisi.com/2006/12a/02.htm>, (12.6.2013

¹⁷⁴ Mülakat, Katılımcı Komisyoncu 1, Bayrampaşa Hali, (26.3.2014)

4.5. DENETİM EKSİKLİĞİNDEN KAYNAKLANAN SORUNLAR

Ülkemizde yaş sebze ve meyve pazarlaması ve ticareti alanında mevzuatla getirilen düzenlemelerin sağlıklı olarak işlenmesini sağlayacak ve mevcut sorunların giderilmesinde etkin bir çözüm olabilecek denetimlerin artırılması gerekmektedir. Yaş sebze ve meyve toptan satışında yasadışı pazarlama faaliyetlerinin son yıllarda büyük artış göstermesinden yola çıkarak denetimlerin yetersiz kaldığını ifade edebiliriz. Ülkemizde yaş sebze ve meyve sektöründe denetim uygulamalarının ürünün toptancı hal ine girdikten sonra yapılmaya çalışıldığı ürünün yetiştirildiği bölgelerde herhangi bir denetim mekanizması işlerlik kazanmadığı gözler önüne serilmektedir.

Ürünlerin yetiştirildiği yerlerde gıda sağlığı açısından herhangi bir araştırma yapılamamaktadır. Toptancı haline giren ürünlerde ise ürünler üzerinde herhangi bir zararlı ilaç kalıntısı veya tüketici sağlığını tehdit edecek bir risk taşıyan unsur olup olmadığını kontrol etmek için son yıllarda analiz laboratuvarları kurulmuştur. Toptancı halleri ve tüketici sağlığı açısından bu önemli bir gelişmedir. Fakat komisyonculardan analiz için alınan numunelerin tahlil sonucu 3 gün içinde sonuçlanmaktadır. Toptancı hallerine giriş yapan ürünler büyük oranda aynı gün tüketiciye ulaştırılmaktadır. Denetim mekanizması 3 gün sonra ürünün alındığı üreticiye durumun bildirilmesi ve cezai müeyyide tebliğ edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir.¹⁷⁵

Ayrıca, Bir başka önemli nokta ise; sebze ve meyve ticaretinde yaşanan vergi kaybı, bugün hiçbir sektörde yok. Çünkü diğer sektörlerde konuyu sahiplenen; takip eden denetleyen ve gerektiğinde hesabını soran birileri var. Kaçak oranının %75'lere ulaştığı bir sektörde, yasal düzenlemelerin yanı sıra yaptırımlarda getirilmelidir. Denetim işini sahiplenen yoksa en kusursuz yasanın da hiçbir anlamı olmayacaktır. Bu nedenle toptancı haller, ilgili bakanlıklar, maliye ve perakendeci tröstler arasında etkin bir lobi faaliyeti yürütülmesi esastır.¹⁷⁶

Bir diğer yandan, yaş sebze ve meyvenin pazarlanması aşamasında toptancı hallerinin uygulamış olduğu vergi ve rüsum miktarı yüksek olarak görülmektedir. Bu nedenle ürünlerin toptancı hallerine girmeden başka türlü yöntemlerle pazarlandığı görülmektedir. Ürünlerin hale girmeden farklı yöntemlerle pazarlanması denetim

¹⁷⁵ **Mülakat**, Katılımcı Komisyoncu 4, Bayrampaşa Hali, (26.3.2014).

¹⁷⁶ **Türkiye Sebze ve Meyve Komisyoncuları Federasyonu Dergisi**, (2008), Sayı:10, (Eylül-Ekim) İstanbul: s.24.

eksikliğinin ve halen pazarlama ile ilgili sorunların çözülememiş olmasının bir göstergesidir diyebiliriz.

4.6. SİYASİ NEDENLER

Ülkemizde toprağa bağlı yaşayan nüfus uzun yıllar boyunca üzerinde tam bir istikrar sağlanamayan yapıya bürünmüştür. Ülkemizin toprak ağının büyük bir kesiminde halen tapusuz ekimlerin yapıldığı ya da hazine arazilerinin ekilip biçilmesi tam anlamıyla arazilerin kayıt altına alınmasına engel olmaktadır. Ayrıca tarım sektörü çok geniş bir alana ve çeşitliliğe sahip olması sebebiyle bu ile doğrudan uğraşan aktör sayısı da tam olarak bilinmemektedir. Ayrıca uzun yıllar boyunca yaş sebze ve meyve sektöründe birinci derecede misyon yüklenmiş olan toptancı hallerinde de yaşanan yetki karmaşası uygulama açısından denetimlerde eksikliklere neden olmaktadır. Bir baka açıdan da özellikle son yıllarda ortaya çıkan yakıt zamları çiftçilerin yetiştirdiği üründen elde ettikleri kâr marjının azalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla emeğinin karşılığını alamayan üretici kayıt dışı yola başvurmaktadır diyebiliriz.

4.7. STANDARDİZASYON

AB'ye üye olan ülkeler ve Türkiye halleri arasında yönetmelik ve uygulamalarda farklılıklar olduğunu daha önceki bölümlerde detaylı bir şekilde belirtilmişti. Öncelikli olarak Avrupa Birliğine üye olan devletlerde piyasaya sürülecek ürünlerde belirli standartlar aranmaktadır. Bu ülkelere dışarıdan başka ülkelerden ithal edilen ürünlerde için de belirli standartlar oluşturulmuş olup eğer bu standartlara uyulmuyorsa ürün alımı gerçekleşmemektedir. Bu standartlarda belirlenmiş olan ilkeler öncelikli olarak insan sağlığına verilen önem olduğu için gıda güvenirliliği ve insan sağlığı ve hijyen açısından ürünlerin risk unsuru taşımamasına önem verilmektedir. Bu bağlamda Avrupa Birliğine üye olan ülkelerde bu doğrultuda birçok yerde üretici birlikleri tarafından standardizasyon ürün analiz laboratuvarları kurulmuştur.

Türkiye'de ise durum Avrupa ülkelerindeki uygulamadan farklılıklar belirgin olarak ortaya çıkmamaktadır. Öncelikle ülkemizde yurtdışına ihraç edilecek ürünler için ihraç edebilecek ülkelerin taleplerine göre belirli standartlar mevcuttur. Toptancı hal yasalarına göre aslında yönetmeliklerle belirlenmiş olan standartlar vardır. Fakat ürün

çeşitliliğinin bol olması bu uygulama da güçlükleri beraberinde getirmektedir. Buna rağmen ürünlerin; taşınması, saklanması, korunması ile ilgili belirgin standartlar vardır. Ama genel anlamda uygulamada bu standartlara dikkat edilmediği görülmektedir.

İstanbul Bayrampaşa Hali’nde komisyonculara gelen ürünlerden alınan numunelerin analizleri günlük olarak yapılabilmektedir.

Fakat “Komisyonculardan alınan ürünlerin laboratuvar da tetkikleri 3 günlük süre içinde yapılabilmektedir. Zira toptancı haline giren ürünler aynı gün içinde gerekli yerlere pazarlandığı düşünülürse tüketici bahsi geçen ürünleri aynı gün ya da birkaç gün içinde tüketmeye başlamış olacaktır.”¹⁷⁷

Dolayısıyla ürünleri içerisinde insan sağlığını tehlikeye atacak bir risk ya da gıda güvenirliliği ve hijyen açısından tehlikeli bir durum var ise analiz laboratuvarlarının rolünü tam anlamıyla yerine getiremediği anlaşılmaktadır.

Yaş sebze ve meyve daha öncede belirttiğimiz üzere muhteviyatı gereği çabuk bozulabilme ve kısa zaman içinde özelliğini kaybeden bir yapıya sahip olduğu için analiz laboratuvarlarının oluşturulmuş olması son derece önemlidir. Ayrıca bozulan ürünler piyasalara ulaştığı zaman insan sağlığı açısından tehlikeli sonuçlar doğurmaktadır. Ayrıca bu durum iktisadi anlamda da büyük kayıplara yol açarak kayıt dışı ekonomiye yol açmaktadır.

¹⁷⁷ **Mülakat**, Katılımcı Komisyoncu 3, Bayrampaşa Hali, (06.3.2014).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye coğrafi konum iklim ve yeryüzü şekilleri sebebiyle sebze ve meyve üretimine çok elverişli bir ülkedir. Hatta bazı ürünlerin yetiştirilmesinde dünya ilk sıralarda yer almaktadır. Ülke içi üretimin büyük bir kısmı yine ülke içerisinde tüketilmektedir. Kalite ve çeşit sorunları nedeniyle ihracatın da beklenen seviyede olmadığı bilinmektedir.

Türkiye’de üretilen sebze ve meyvenin büyük bir kısmı iç piyasalarda tüketilmektedir. Bununla beraber özellikle son yıllarda tüm dünyada hissedilen teknik gelişmelerin takip edilmesi ve tarımsal üretime uygulanmaya başlaması ile ihracat oranlarımızdaki artışlar görülmeye başlanmıştır. Fakat bu oran %5-%7 civarındadır. Bu oranın beklenen düzeyde olmamasının nedenleri arasında Avrupa ülkelerinin ithal edecekleri ürünlerle ilgili bazı standardizasyon ilkelerini uygulamaları gösterilebilir. Özellikle son yıllarda beslenme alanındaki değişimler ve yaygınlaşan obezite sebze ve meyvenin insan sağlığı açısından önemini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca sebze ve meyvelerin bünyesinde barındırdığı besleyici vitaminler diyet yapan bireylerin tercih ettiği beslenme alışkanlıkları arasında yer almasını sağlamaktadır. Dolayısıyla modern toplumlarda beslenmeye dayalı sorunlar geçmişte yaşananlara oranla farklılaşmıştır. Yoğun tüketime dayalı modern toplumlarda bireylerin beslenme alışkanlıkları yaşanan çağın hızına benzer bir şekilde dönüşüm geçirmektedir.

Türkiye ekonomisi açısından sebze ve meyve yetiştiriciliğinin önemli olmasının yanı sıra bu sektörde bazı sorunlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Türkiye’de tarımsal üretimin yapıldığı alanların miras yoluyla bölünmüş olması genel olarak toprak verimliliğinin düşüklüğüne, üreticilerimizin çiftçilikle ilgili yeterli düzeyde eğitim alamamış olmaları bununda üretimin verimliliği açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Anadolu coğrafyasının genelinde tarımsal üretim; yıllık üretimden doğan kârın üreticinin ancak yıllık tüketimini karşılayacak düzeyde kalması geçimlik tarım adı verilebilecek bir tarım sektörünü göstermektedir. Üreticilerin büyük bir kısmı hâlen çağın teknolojik imkânlarına göre daha yetersiz koşullarda üretim gerçekleştirmektedir. Teknolojik olanaklardan yeteri kadar faydalanılamamaktadır. Ayrıca birçok kesimde istenilse de arazi yapısı ve yeryüzü şekilleri teknolojik imkânların kullanılmasına engel

teşkil etmektedir. Yani kıraç arazilerin çoğunluğu teşkil etmesi, üretim düşüklüğü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaş sebze ve meyve pazarlamasında, genel olarak ürünler çabuk bozulabilen ve fire verebilen niteliktedir. Bu nedenden dolayı pazarlama sürecinde bir soğuk zincire gereksinim duyulmaktadır. Ürünlerin toplanmasından ambalajlanmasına, taşınmasından, tüketicilere ulaşana kadar yaşanan süreç ürünün sağlık ve iktisadi değeri açısından önemlidir

Sebze ve meyvenin muhteviyatı gereği çabuk bozulabilen, fire verebilen yapıya sahip olması üretimden elde edecek gelirlerde azalmalara neden olmaktadır. Aynı zamanda üretimde birinci derecede aktör konumunda olan üreticilerde emeğinin karşılığını çoğu zaman alamamaktadır. Türkiye’deki sebze ve meyve pazarlama sisteminin işleyişi Avrupa ülkelerinden farklı bir nitelik taşımaktadır. Avrupa ülkelerinde ülkemizdeki gibi toptancı hal sistemi mevcut değildir. Avrupa’da pazarlama sisteminde faal olarak üretici birlikleri anlayışı piyasalara hâkimdir. Yetiştirilen ürünlerin pazarlanması üretici birlikleri vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Ülkemizde ise üretici birlikleri tam olarak aktif değil, sayıları da azdır. Avrupa yetiştirilen ürünlerin pazarlanabilmesi için birinci derecede ürünlerin gıda standardizasyonuna uygun vasıflara sahip olması ve insan sağlığı açısından risk oluşturmaması esas alınmaktadır. Ayrıca ülkemizde 2012 yılında yürürlüğe girmiş olan “Yeni Hal Yasası” ile ürünlerin toptancı hallerine girmesi zorunluluğu kaldırılmıştır. Yapılar araştırmalar neticesinde ülkemizde sebze ve meyve sektörünün en önemli probleminin pazarlama ve kayıt dışılık olduğu anlaşılmıştır. Kuşkusuz hem üretici hem de tüketici açısından sebze ve meyve pazarlaması sektörde önemli bir misyonu yüklemektedir. Çünkü tüketiciler sofralarında tüketecekleri ürünün taze, sağlıklı ve ucuz olmasını tercih ederler. Üretici ise alın teri ile bin bir meşakkatle yetiştirdiği ürünü en kısa ve en kârlı bir biçimde pazarlama gibi bir beklentisi vardır. Araştırmalar neticesinden ülkemizde bunun başaramadığı özellikle sebze ve meyve pazarlaması ilgili bazı sorunların olduğu görülmektedir.

Türkiye’de sebze ve meyve sektöründen pazarlama ile ilgili en önemli aktör rolünü toptancı halleri üstlenmektedir. Üretici ürününü toptancı hallerine pazarlamaktadır. Toptancı halleri ülkemizde bir borsa görevi üstlenmiş olup piyasaları dengede tutarak fiyat oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Ayrıca hallerin görevini tam

anlamıyla yerine getirmesi ile ürünlerin denetim altında tutularak gıda sağlığı açısından oluşturacağı tehlikelerin önüne geçilmiş olacaktır. Fakat pazarlama ile ilgili sorunların çözülememiş olmaması sebebiyle ülkemizde yaş sebze ve meyve sektöründe kayıt dışı pazarlamalar sebebiyle iktisadi anlamda büyük kayıplar yaşanmaktadır. Türkiye Ziraatçılar Derneğinin bir raporuna göre; ülkemizde yaş sebze ve meyve pazarlamasında birinci derece role sahip plan toptancı hallerinde gerek uygulamada, gerekse yetki karmaşası sebebiyle işlevini yeterince yerine getirememesi sonucunda kaçak olarak piyasaya giren ürünlerden tüketici ve üreticinin zarar etmesinin yanı sıra hazinenin de 5 milyar dolarlık kayba uğrattığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Ayrıca AB ülkelerinin uygulamış oldukları standardizasyonlar gereği ülkemizde yetiştirilen ürünlerin ancak % 5'i ihraç edilebilmektedir. Yeni Hal Yasası ile kayıt dışı satışların büyük oranda önüne geçme planlanmasına rağmen ürünleri ancak kayıt altına alınma oranı %45'lere çıkabilmiştir. Yeni hal yasaı yürürlüğe girmesine rağmen kayıt dışı satışların önüne geçilememiştir. Kısaca sebze ve meyve pazarlaması ile ilgili yasaların sonuç vermesi ancak denetimlerin eksiksiz bir biçimde yapılması ile mümkün olacaktır. Türkiye'de toptancı halleri sebze ve meyvenin gerçek anlamda değerini bulduğu yerlerdir. Aynı zamanda haller üreticinin de garantörlüğünü yapan işletmelerdir. Çünkü bildirim yapılarak vergi sistemine dâhil olan ürünler hem ülke ekonomisine katkıda bulunmakta hem de üretici alın terinin karşılığını gerektiği gibi almaktadır. Ayrıca toptancı hallerinin bir başka fonksiyonu arz talep ve fiyatların dengesini sağlayarak tüketicinin de kâr etmesine katkıda bulunmaktadır. Bu durumu daha net olarak idrak etmek istenilirse ürünlerin market ve pazarlardaki fiyatlarının analiz edilmesi yerinde olacaktır.

Türkiye'de ve tüm dünyada kayıt dışı satışların yaygınlaşmasının arka plânındaki sosyolojik gerekçe olarak gelir dağılımında görülen eşitsizlikler göze çarpmaktadır. Çünkü gelir dağılımındaki düşüşler veya eşitsizlikler bireylerin kayıt dışına yönelmelerine ve bu alanın genişlemesine katkı sağlamaktadır. Bir diğer faktör ise, ülkemizde tarımsal alanlardan geçimini sağlayan bireylerin eğitim seviyeleri düşük olmakla beraber vergi bilincine sahip olmayıp, yasa dışı/yasal ile ilgili kanunlar hakkında bilinçlenmemiş olmaları da etkilidir diyebiliriz.

Ayrıca sektörde kayıt dışı satışların önüne geçilememiş olması sosyal adalet açısından da olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Çünkü ürünlerini yasal yollardan

pazarlayan üreticilerin ve pazarlamanın diğer aktörlerinin gelirlerinde azalmalar yaşanacağı için gelir dağılımında eşitsizliklerin yaşanması bu aktörlerinde kayıt dışına yönelmelerine neden olacaktır. Kayıt dışı satışların önüne geçilememesinin ve denetimlerin yetersizliği bireylerin devlete ve yasalara olan güveninin azalmasına neden olabilmektedir.

Küreselleşme ile beraber bütün dünyayı etkisi altına alan iktisadi yarış piyasalarda daha etkin ve üstün olma anlayışı bireylerin daha fazla kazanç peşine düşme eğilimini artırmıştır diyebiliriz. Dolayısıyla piyasalarla rekabet etmek isteyen bireyler ürettikleri malların maliyetlerini aşağı seviyelere çekme veya gayri resmi yollara başvurarak kâr marjını üst seviyelere çekme eğilimi baş göstermiştir denilebilir.

Bu bağlamda özellikle son yıllarda tarımda kullanılan aletlerin teknolojik gelişmelere bağlı olarak yaygınlaşmasını üretimin artması yönünde fayda sağlayacağı kanısına varılabilir. Fakat ülkemizde arazilerin birçoğu tarımda makine kullanımına elverişli olmamakta beraber üreticilerin hemen hepsinin bu imkânlardan yararlandığını söylemek doğru bir düşünce değildir. Bu bağlamda geleneksel yöntemlerle üretim yapan üreticilerin teknolojik imkânları tam anlamıyla kullanamamaları birim alandan alınan verimin düşmesine neden olacağı için daha fazla kâr elde etmek amacıyla üreticilerin yasal olmayan kanalları tercih ettiği görülmektedir.

Türkiye’de toptancı hallerine girmeden veya bildirimde bulunmadan piyasalara ürünlerin girmesinin önüne geçilemediği görülmektedir. Özellikle ürünlerin yetiştirildiği bölgelerde üreticiden doğrudan ürün alan simsarlar, aracılar büyük market zincirlerine ürünleri pazarlamaktadırlar. Üretici tarlası başından ürününü pazarladığı için kâr ettiğini düşünmektedir. Fakat bu şekilde ürünler kayıt altına alınmadığı için iktisadi açıdan zararlara neden olmaktadır. Ayrıca bu durumun nihai sonucu olarak üreticiden vergisiz düşük oranlarda alınan ürünler market raflarında alış fiyatı üzerinden 3 katına satılmaktadır. Dolayısıyla market, hal, pazar fiyatlarındaki aşırı derecede farklılıklar tüketicinin cebini yakmaktadır.

Ülkemizde geçmişten günümüze sebze ve meyve pazarlama sektörü ile ilgili Tarım Bakanlığının sorumluluğu kapsamına giren denetimlerin uygulamada yetersiz kaldığı görülmektedir. Çünkü kayıt dışı satışlar üretim yerlerinden yani ürünün toplandığı yerlerde başlamaktadır. Denetimler ve takip sisteminin işlerlik kazanması

kayıt dışı satışları engelleyebilir diyebiliriz. Sebze ve meyve pazarlaması ile ilgili önemli bir diğer nokta ise denetimlerin ve takip sisteminin toptancı hal içinde daha fazla işlerlik kazandığını ortaya koymaktadır. Toptancı Halleri dışından denetimlerin az miktarlarda olması kayıt dışı ekonomiyi olumsuz olarak etkilemektedir. Yeni hal yasası ürünlerin toptancı hallerine girme zorunluluğunu kaldırmakla aslından kayıt dışı satışların artmasına neden olmuştur diyebiliriz. Bir başka önemli üzerinden durulması gereken nokta ise toptancı hallerimizin gerek altyapı gerekse fiziki koşullar açısından yetersizliğidir. Toptancı hallerimizin birçoğundan hal en soğuk hava deposu mevcut değildir. Ürün tazeliğinin korunması ve standardizasyon açısından paketlenme evleri oluşturulamamıştır. Avrupa ülkelerinden yaş sebze ve meyve ile ilgili pazarlama sisteminden önce ürünlerin insan sağlığı açısından tehlike oluşturmaması dikkate alınmaktadır. İnsan sağlığını riske atacak tehlikelerin ürünlerde bulunmasını önlemek için gıda analiz laboratuvarları oluşturulmuştur. Ülkemizde ise birçok halde analiz laboratuvarı mevcut değildir. Bazı hallerimizde faaliyet gösteren laboratuvarlarda ise profesyonel anlamda hizmet verilememektedir. Örneğin; Bayrampaşa toptancı halinde ürünlerden günlük olarak analiz edilmek amacıyla numuneler alınmaktadır. Fakat alınan ürünlerin analiz sonuçları 3 gün sonra netice vermektedir. Toptancı hallerine giriş yapan sebze ve meyve aynı gün içinde tüketiciye ulaşmaktadır. Dolayısıyla analiz sonuçlanmadan tüketici ürünleri tüketmiş olmaktadır.

Nihai olarak ifade etmek gerekirse, kayıt dışı ekonominin engellenmesi için devletin denetim mekanizmalarının ve yaptırım gücünün işletilmesi kadar; iktisadi faaliyetleri gerçekleştiren bireylerin de faaliyetlerini yasal çerçevede, vergi sistemine uyarak gerçekleştirmeleri toplumsal adalet açısından bir zarurettir. Dolaylı ya da direk vergi kaybı, toplumsal adaleti sarsmaktadır dolayısıyla da bireylerin gelir dağılımında eşitsiz ve adaletsiz bir paylaşıma da etki sağlamaktadır. Ancak görülmektedir ki, bu konuda hem yapısal anlamda hem de toplumsal anlamda büyük sorunlar bulunmaktadır.

EKLER

EK-1 GÖRÜŞME FORMU

Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlayacağım “*Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin İktisat Sosyolojisi Açısından Analizi: Yaş Sebze ve Meyve Toptancı Hal Uygulamaları*” konulu araştırmada Bayrampaşa Toptancı Hali Komisyoncularının görüşlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Görüşme esnasındaki bütün veriler tez için kullanılacaktır. Araştırmanın başarılı olabilmesi için vereceğiniz içten ve güvenilir yanıtlara bağlı olacaktır. Vereceğiniz yanıtlar bilimsel amaçlar çerçevesinde bilimsel yöntemlerle değerlendirilecektir.

1. Sizce Toptancı Hallerinin en önemli sorunları nelerdir?

.....

.....

.....

.....

2. Yeni Hal Yasası hakkında düşünceleriniz nelerdir?

.....

.....

.....

.....

3. Toptancı Hallerinde uygulanan hal rüsumu ve vergilerini yeterli buluyor musunuz?

.....

.....

.....

.....

4. Sizce Toptancı Hallerinde Standardizasyon kurallarına uyuluyor mu?

.....

.....

.....

.....

5. Sizce Toptancı Hallerinde ürün taşıma, ambalaj, hijyen kurallarına uyuluyor mu?

.....

.....

.....

.....

6. Toptancı hallerinin ülkemiz sebze ve meyve sektörü açısından önemi nedir?

.....

.....

.....

.....

7. Toptancı hallerindeki ürün analiz laboratuvarlarının faaliyetleri yeterli midir?

.....

.....

.....

.....

8. Kayıt dışı ürün satışları hakkında düşünceleriniz nelerdir?

.....

.....

.....

.....

9. Ülkemizde sebze ve meyve pazarlamasında diğer kanallar etkili midir?

.....

.....

.....

.....

10. Ürün temin etme konusunda sıkıntılar yaşıyor musunuz?

.....

.....

.....

.....

KAYNAKÇA

- AĞBAL, Naci, (2002), “Büyüyen Kayıt Dışı Sektör”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: Mayıs,113, Ankara, ss.39-47.
- AKAR, Yıldırım, (1997), **Kara Paranın Aklanması**, SPK Yayını, Ankara.
- AKBULAK, Yavuz ve Ali, KORAY, (2003), “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler”, **Banka-Mali ve İktisadi Yorumlar Dergisi**, Mart, Sayı: 468, s.19.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, (2005), **Osmanlı Devleti’nde Belediye Teşkilatı ve Belediyeler Kanunu**, OSAV Vakfı Yayınları, İstanbul.
- AKSU, Ömer A., (1993), **Gelir ve Servet Dağılımı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ALBAYRAK, Mevhive, (2009), **Yaş Meyve ve Sebze Pazarlama Merkezleri: ToptancıHaller-Pazarlar (Dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye’den Örneklerle Yapısı ve İşleyişi)**, TEAE Yayınları.
- ALKIN, Kerem, (2004), **Sermaye Piyasası Faaliyetleri Temel Düzey Lisansı Eğitimi Genel Ekonomi**, Tspakb Yayınları.
- ALTUĞ, Osman, (1994), **Kayıt Dışı Ekonomi**, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- ARAL, Vecdi, (1988), **Toplum ve Adaletli Yaşam**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ARSLAN, Mahmut, (1991), “İktisat Sosyolojisi Bakımından Adam Smith”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, İstanbul, s.188.
- AY, Hakkı Mümin, (2006), “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomiyi Önlemede Bilgi Ekonomisinin Etkinliği ve Gelir İdaresinin Rolü”, **Selçuk Üniversitesi Karaman, İİBF, Dergisi**, S:11, s.58.Konya.
- AYDEMİR, S. R., (2000), “Yaş Meyve ve Sebzenin Pazarlanmamda Belediye Toptancı Halleri, Semt Pazarları ve Üretici Örgütleri”, **Mevzuat Dergisi**, Aralık 2006, Yıl: 8, Sayı: 108, İstanbul.
- AYDEMİR, Şinasi, (1995), **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi**, Maliye Hesap Uzmanları Derneği, İstanbul.
- BAKKAL, Ufuk, (2007), **Kayıt Dışı Ekonomi**, Derin Yayınları, İstanbul.

- BALLI, Ali Şafak, (2003), **Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- BARAN, Necati, “**Yaş Meyve-Sebze Sektörü Ön Raporu**”, <http://www.cine-tarim.com.tr/dergi/arsiv50/sektorel01.html>, (09.06.2013).
- BELL, L. A., (2007), **The oretical foundation forsocal just icee ducation. In: Teaching for Diversity and Social Justice**, Adams, M.,Bell, L.A., Griffin, P. (eds), Taylor & Francis Group, pp.4, London.
- BİLEN, Abdülkadir, (2007), Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Çabalar, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, S.36, ss.136-137.
- BİLEN, Erol, (2013), “Cumhuriyet Dönemi İstanbul Hali”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- BİNBAŞI, Hüseyin, (2010), **Memalik-i Osmaniye’nin Ziraat Coğrafyası, s.93-94, Zik. Priscilla Mary Işın, Osmanlıda Meyve Kültürü**, Bilecik.
- BOZKURT, Veysel, (2011), **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Ekin Yayınları, Bursa.
- BOZKURT, Veysel, (2011), **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Ekin Yayınları, Bursa.
- BOZKURT, Veysel, (2012), **Dönüşüm**, Ekin Yayınları, Bursa.
- BULAÇ, Ali, “**Adalet**”, <http://www.enfal.de/sosyalbilimler/a/002.htm>,, (11.08.2014).
- BULUT, Halim Murat, (2007), “Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları Etkileri ve Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Yöntemleri: Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Kafkas Üniversitesi SBE**, Kars.
- CANDAN, Mehmet,(2007), **Kayıt Dışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyo-İktisadi Etkileri**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- CECO, Sinan, (2012), **İstanbul’un 100 Hanı**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.Yayınları, İstanbul.
- ÇAKIROĞLU, Bayram Ali, (2003), “Dünya Haller Birliği Kongresi”, **Doğu ile Batı, Gelenek ile Modern Arasında İstanbul Pazarının Dünü Bugünü Yarını**,10-13 Mayıs, İstanbul.
- ÇEBİ, Sezgin Seymen, (2012), **Sosyal Adalet**, Oniki Levha Yayınları, İstanbul.

- ÇELİK, Aziz, (2004), “AB Ülkeleri ve Türkiye’de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı–Yeniden Dağılım”, **Çalışma ve Toplum**, S.3 ss. 54–91
- ÇELİK, Aziz, “**AB Ülkeleri ve Türkiye’de Gelir Eşitsizliği**”, calismatoplum.org/sayi3/makale2.pdf, (12.08.2014).
- ÇETİN, Bahattin, (2009), **Yeni Perakendecilik Sisteminde Toptancı Hallerinin İzlemesi Gereken Stratejiler**, İTO Yayınları, İstanbul.
- ÇETİN, Bahattin, (2009), **Yeni Perakendecilik Sisteminde Toptancı Hallerinin İzlemesi Gereken Stratejiler**, İ.T.O Yayınları, İstanbul.
- ÇETİNTAŞ, Hakan ve Hasan, VERGİL, (2003), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı:4, İstanbul, s.17.
- ÇOLAK, Mustafa, (2001), “Kayıt Dışı Ekonominin Vergisel Görüntüsünün İrdelenmesi”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı:103, Ankara, ss.195-198,
- DEMİR, Halil İbrahim, (2007), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi”, Yüksek Lisans Tezi, **Süleyman Demirel Üniversitesi SBE**, Isparta.
- DURA, Cihan, (1997), “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Neden ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, **Maliye Dergisi**, Sayı:124 Ocak-Nisan, Ankara, ss.3-12.
- ERDOĞAN, Mustafa, (1954), **Özgürlük adalet ve Refah**, Siyasal Yayınevi, 3. Baskı, Ankara.
- ERKAL, Mustafa, (1995), **Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul.
- ERKAN, Hüsnü, (2004), **Ekonomi Sosyolojisi**, Barış Yayınları, İzmir.
- Gelir İdaresi Başkanlığı, (2009), **Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008 – 2010)**, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 87, Ankara, s.12.
- GÜMÜŞ, Turgut, (2000), “Dışsalılık ve Kayıt Dışı Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi, İİBF Dergisi**, S:3, s.66.
- GÜNDAY, Malik, (2002) “Vergi Kaynağı Olarak Kayıt Dışı Ekonomi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, S:195, Eylül, s.63.
- GÜNERİ, Akalın, (1996), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Yasa Tasarısı (I)”, **Vergi Dünyası Dergisi**, S:178, Haziran, ss.1-2.

HATİPOĞLU, İlhan, (1997), “Kayıt Dışı Ekonomiden Kara Paraya İktisadi Yozlaşma”,
Yeni Türkiye, Sayı:13, Ankara, s.625.

HATİPOĞLU, Zeyyat, (1976), **Ulusal Gelir, Bölüşüm ve Çalışma Ekonomisi**,
 1.Basım, Met/Er Matbaası, İstanbul.

<http://icticaret.gtb.gov.tr/haberler/sebze-meyve-ticaretinde-kayit-disi-ile-mucadele>,
 (01.02.2014).

<http://tusemkom.org/>, (8.6.2013).

<http://www.alomaliye.com/2012/pazar-yerleri-hakkinda-yonetmelik.htm>, (2.7.2013).

[http://www.ismeyder.org/hal -tarihcesi/](http://www.ismeyder.org/hal-tarihcesi/), (14.7.2013).

<http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/dergi/sayi23-24/19.htm>, Erişim Tarihi(17.08.2014)
 İzzettin Önder,Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme.

http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/halk-kulturu/detay/envanter_id/205,
 (14.7.2013).

http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/halk-kulturu/detay/envanter_id/205,
 (14.7.2013).

<http://www.meyvemirasi.org/tarihmm.htm>, (22.08.2013)

<http://www.yenibilgiler.com/kapan-nedir/>, (14.7.2013).

<http://yms.org.tr/home/yassebze.aspx>, (30.6.2013).

ILGIN, Yılmaz, (1999), **Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları**, DPT Yayını,
 Ankara,

IŞIK, Nihat ve Mustafa, ACAR, (2003), “Kayıt Dışı Ekonomi Ölçme Yöntemleri
 Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Erciyes
 Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:21, Kayseri,
 ss.117-136.

İBNİ, Haldun, (2004), **Mukaddime**, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Çeviren: Halil
 Kendir, İstanbul, Cilt.1, s.79.

İHSANAOĞLU, Ekmelettin, (1994), **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I**, İslam
 Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.

- İLKAYA, Tuğba, (2011), “Avrupa Birliğine uyum sürecinde İş Yaşamında Kadın ve Erkek Çalışanlara Fırsat Eşitliğinin Verilmesi ve Kadınların Üst Düzey Yönetim Kademelerine Yüksellememe Nedenleri Üzerine Bir Çalışma”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- KAÇAR, Hamza, (2001), “Yolsuzluk ve Kayı dışı Ekonomi ile Sürdürülebilir Bir Kalkınma Gerçekleştirilemez”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 97, s.68.
- KADEMOĞLU, Mahmud, Rifat, “**Sosyal Adalet**”, <http://www.sevde.de/islamAns/S/S2/114.htm>, (10.08.2014),
- KANLI, Murat, (2007), “Dolaylı Vergiler ve Kayıt Dışı Ekonomi”, Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- KANLI, Murat, (2007), “Dolaylı Vergiler ve Kayıt Dışı Ekonomi”, Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- KARASU, Murat, (2011), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye Uygulaması (1990-2005)”, Yüksek Lisan Tezi, **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kayseri.
- KESİCİ, Hülya, (T.Y.), “Adam Smith ve Ahlâk Teorisi”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, İstanbul, ss. 93-94.
- KILDİŞ, Yusuf, “**Kayıtdışı Ekonomi**”, canaktan.org/ekonomi/kamu...kildis-kayit-disi.pdf, (15.08.2014).
- KILIÇDAROĞLU, Kemal, (2000), “Saklı Ekonominin Boyutları ve Daraltma Önlemleri”, **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı:228, Ağustos, s.4.
- KOBAN, Emine, (1998), “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi Sorunu ve Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü”, **İİBF Dergisi**, Uludağ Üniversitesi, Cilt: 16, Sayı: 3, Ekim, s.45.
- KÖKTÜRK, Mehtap, (1984), **Hallerdeki Firma Sahiplerinin Fonksiyonları Sorunları ve Önerileri Sempozyumu**, İ.T.O Yayınları, İstanbul.
- MARDİN, Şerif, (1999), **Siyasal ve Sosyal Bilimler**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARIANNA, Yerasimos, (2005), **Beş Yüz Yıllık Osmanlı Yemek Mutfağı**, Boyut Yayınları, İstanbul.

- MARY, Isin, www.academia.edu/.../Osmanli_Meyve_Kulturu_-_Ottoman_Fruit_Cultu (22.8.2013).
- MAVRAL, Ülker, (2003), **Kara Para Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye'ye Yansımaları**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara
- MUSUL, Kübra, (2011) "Kayıt dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi İçindeki Rolü", Yüksek Lisans Tezi **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Sivas.
- Mülakat**, Katılımcı Komisyoncu 1, Bayrampaşa Hal i, (26.3.2014).
- Mülakat**, Katılımcı Komisyoncu 3, Bayrampaşa Hal i, (06.3.2014).
- Mülakat**, Katılımcı Komisyoncu 4, Bayrampaşa Hal i, (27.3.2014).
- ÖNDER, İZZETTİN,(2012), "Vergiye Psikolojik Direniş", **Görüş**, Mayıs, s. 52.
- ÖZDEMİR, Muharrem, (2009), "Lise Öğretmenlerinin Etik Liderlik ve Sosyal Adalet Algıları Arasındaki İlişki: İstanbul Avrupa Yakası Örneği", Yüksek Lisans Tezi, **Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- ÖZDEMİR, Süleyman, Ruhi, (2006), **"Yaş Meyve ve Sebzenin Pazarlanmasında Belediye Toptancı Halleri, Semt Pazarları ve Üretici Örgütleri"**, <http://www.mevzuatdergisi.com/2006/12a/02.htm>, (12.6.2013).
- ÖZER, Hande, (1998), "Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutu" Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul.
- ÖZSOYLU, Fazıl Ahmet, (1996), **Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZSU, Bahar, (2005), **Toptancı Halleri Sektör Profili**, İstanbul Ticaret Odası Avrupa Birliği ve Uluslararası İşbirliği Şubesi, Ağustos, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Hasan Hüseyin, (1993), **Eğitim Sosyolojisi**, Hatiboğlu Yayınları, Ankara.
- RİTZER, George, (2011), **Küresel Dünya** Ayrıntı Yayınları Çeviren Melih Pekdemir.
- ROBERT, Mantran, (1995), **XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, İmge Kitabevi, İstanbul.
- SARILI, Mustafa Ali, (2002), "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler", **Bankacılar Dergisi**, S:41, s.42

- SARILI, Mustafa Ali, (T.Y.), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, **Bankacılar Dergisi**, s.1.
- Sebze ve Meyve Ticareti İle Toptancı Halleri Mevzuatı**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, s.13.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, (2001–2005), “**Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**”, s.3.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, (2001–2005), “**Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**”, s.8.
- SUGÖZÜ, Halil İbrahim, (2008) “Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği)”, Doktora Tezi, **Selçuk Üniversitesi SBE**, Konya.
- SÜNGÜ, Yakup, (2008), “Kayıt Dışı İstihdamın Denetimi ve Sosyal Güvenlik Reformuyla Yapılan Düzenlemeler”, **Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt.21, S:2-3, s.117.
- ŞEKER, Sakıp, (1995), “Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı Nedenleri ve Etkileri”, **Yaklaşım Dergisi**, Ocak, s76.
- ŞENGÜL, Selami, (1999), **Bir Hurafe: Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Sistemi ve Vergi İdaresinin İç Yüzü**, İmaj Yayınevi, Ankara.
- TATAR, Taner ve Mehmet, DÖNMEZ, (2008), “Zihniyet ve İktisat ilişkisi Çerçevesinde Ahilik Kurumu”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, Malatya, s.194.
- TOKTAŞ, Yılmaz, (2010), “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği’ne Üye Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi ve Olumsuz Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- TORLAK, Ömer, (2000), **Tüketim: Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü**, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- TUNÇ, Mehmet, (2007), “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler Uygulanan Politikalar ve Ülke Örnekleri”, **Uzmanlık Tezi**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara..

- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, (2009), **Yaş Meyve ve Sebze Sektörü, Raporları**, s.9.
- Türkiye Sebze ve Meyve Komisyoncuları Federasyonu Dergisi**, (2008), Sayı:10, (Eylül-Ekim) İstanbul, s.24.
- Türkiye Sebze ve Meyve Komisyoncuları Federasyonu Dergisi**, Eylül-Ekim, 08, S.10, s.65.
- US, Vuslat (2004), “Kayıt dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği”, **Türkiye Ekonomi Kurumu/Tartışma Metni**, Sayı:17, Ankara, s.4.
- ÜLGENER, F. Sabri, (2006), **İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası**, Derin Yayınları, İstanbul.
- YAYLA, Atilla, (2000), **Liberal Bakışlar**, Profil Yayınları, Ankara.
- YETİM, Sedat, (1999), **Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi**, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul.
- YILDIRIM, Filiz, (2008), “Üniversite Gençliği “Sosyal Adalet”ten Ne Anlıyor? Sosyal Adalet İlkeleri Bağlamında Bir Eğilim Belirleme Araştırması”, Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Ankara.
- YILMAZ, Gülay, (2006), **Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları**, SMMMO Yayınları, İstanbul, s.26.
- YURDAKUL, Oğuz ve Ali, KOÇ, (1997), **Gıda Ürünleri Pazarlaması**, Ç.Ü.Z.F. Ofset Atölyesi, Adana.

DİZİN

A

arz · v, 1, 2, 21, 24, 29, 42, 45, 46, 47,
49, 52, 71, 82

B

Bölüşüm · 15, 91

Ç

çaba · 47

D

demokratik · 13

E

Ekonomi · 23, 24, 26, 27, 28, 31, 33, 88,
90, 91, 92, 93, 95

iktisadi · v, 1, 2, 5, 10, 12, 13, 14, 16,
18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
53, 60, 61, 64, 65, 67, 68, 70, 72, 74,
79, 80, 81, 82, 83

Eşitlik · 16

Eşitsizlik · v, 16

F

Fiyat · 51, 71

G

gayri resmi · 23

gelir · v, 10, 15, 17, 21, 22, 23, 25, 26,
30, 31, 32, 34, 35, 39, 40, 49, 74, 82

Gelir · 15, 16, 21, 28, 38, 39, 88, 90, 91

H

Hal · v, vi, 1, 3, 48, 49, 50, 52, 53, 54,
60, 64, 69, 70, 73, 75, 76, 78, 85

İ

İhracat · 56, 57

ihtiyaç · 9, 10, 19, 22, 49, 85

İKTİSAT · 1, 2, v, 4, 5, 9, 20

İnsan · 1, 5, 17

İstatistik · xii

istihdam · 32, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 41,
42

İşbölümü · 9, 10

K

kayıt dışı · v, 1, 2, 3, 21, 22, 23, 24, 26,
27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 60, 61, 67, 68, 69,
70, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 83

Kayıt dışı · 21, 23, 25, 26, 31, 32, 33,
34, 95

Komisyon · 49

Komisyoncu · 51

kültürel · 6, 16, 18

M

Market · 70

Meyve · xii, 45, 48, 49, 51, 52, 53, 54,
55, 56, 58, 60, 61, 62, 63, 68, 69, 70,
72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 88, 89, 93,
94, 95

N

norm · 62

P

Pazar · 70

Pazarlama · v, 59, 63, 70, 71

S

Sebze · xii, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55,
57, 58, 59, 60, 61, 64, 68, 69, 70, 71,
72, 73, 76, 77, 78, 80, 88, 89, 94, 95

Sektör · 32, 88

Sosyal adalet · 12, 13, 14

T

talep · 2, 49, 82

tarım · 1, 3, 35, 62, 67, 68, 70, 75, 77

Toplum · 16, 88, 90

Toplumsal · 5, 10, 16, 18, 94

Toptancı · 3, 4, v, xii, 48, 49, 50, 51, 52,
53, 54, 58, 60, 64, 70, 71, 72, 73, 74,
75, 76, 77, 78, 81, 85, 86, 88, 90, 93,
94

tüketim · 17, 18, 19, 28, 74

Ü

Üretici · 51, 70

Üretim · 32

ürün · 44, 46, 47, 52, 53, 55, 56, 58, 59,
60, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 75,
76, 78, 83, 86, 87

Ürün · 70

V

Veri · xii

Y

yasal olmayan · 28

yolsuzluk · 26, 36

Z

Ziraat · 45, 89